

ВЕРХОВНОГО *ВІСНИК* СУДУ України

Захисники прав людини потребують захисту

Про заочне провадження у кримінальному судочинстві

У Президії Верховного Суду України та у Раді суддів України

Судові рішення у цивільних, господарських і кримінальних справах

У Європейському суді з прав людини

2007

№ 10(50)

Офіційне науково-практичне видання

Офіційне науково-практичне видання.
Виходить дванадцять разів на рік.
Засноване 22 липня 1994 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Журнал включено до переліку
наукових фахових видань
постановою Президії ВАК України
від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2

Голова редакційної колегії — **П.П. Пилипчук**

Редакційна колегія:

В.П. Барбара,

В.Т. Білоус,

О.Ф. Волков,

І.П. Домбровський,

В.В. Земляной,

Н.О. Кирєєва (к.ю.н.),

Л.М. Козаченко (відп. секретар),

В.В. Кривенко,

Н.С. Кузнецова (д.ю.н.),

В.Д. Лисак,

Ф.М. Марчук,

С.М. Міщенко,

В.П. Потапенко,

З.В. Ромовська (д.ю.н.),

А.О. Селіванов (д.ю.н.),

М.П. Селіванов (заступник голови редколегії),

Є.Ф. Стрекалов,

В.І. Шақун (д.ю.н.),

М.Є. Шумило (д.ю.н.),

А.Г. Ярема

Редакція не завжди поділяє
думку авторів статей.

За точність наведених у статтях даних,
посилань на нормативні акти
й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів
здійснюється за письмовим дозволом
голови редакційної ради
з обов'язковим посиланням на джерело

Анотована інформація про черговий номер
журналу ще до виходу його у світ подається на
web-сайті Верховного Суду України
<http://www.scourt.gov.ua>

© Верховний Суд України, 2004

- 2** **Ківалов С.В.** Захисники прав людини потребують захисту
Kivalov S.V. Human rights defenders need protection
- 5** **Малярєнко В.Т.** Про заочне провадження у кримінальному судочинстві
Maliarenko V.T. On trial in absentia in criminal proceeding
- 14** У Президії Верховного Суду України та у Раді суддів України
At the Presidium of the Supreme Court of Ukraine and Judicial Council of Ukraine
- 14** Про стан організації здійснення правосуддя у м. Києві
Постанова спільного засідання Президії Верховного Суду України та президії Ради суддів України від 16 вересня 2004 р.
On the state of justice delivering in Kyiv
Resolution of the joint meeting of the Presidium of the Supreme Court of Ukraine and Presidium of the Judicial Council of Ukraine of September 16, 2004
- 17** Судова практика
Judicial Practice
- 17** Рішення у цивільних справах
Decisions in civil cases
- 21** Рішення у господарських справах
Decisions in commercial cases
- 24** Рішення у кримінальних справах
Decisions in criminal cases
- 28** У Європейському суді з прав людини
At the European Court of Human Rights
- 28** Рішення у справі «Войтенко проти України»
Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини
Judgment in the Case of Voytenko v. Ukraine
Press release of the Registrar of the European Court of Human Rights
- 30** Рішення у справі «Кметті проти Угорщини»
Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини
Judgment in the Case of Kmetty v. Hungary
Press release of the Registrar of the European Court of Human Rights

32 Точка зору An Opinion

- 32 **Капустинський В.А.** Окремі питання діяльності апарату суду в контексті загальнодержавних та інтеграційних процесів у сфері державної служби
Kapustynskyi V.A. On some issues of court staff operation in the context of nationwide and integration processes in the sphere of civil service
- 36 **Тимченко Г.П.** Підстава позову в цивільному процесі
Tymchenko H.P. Cause of action in civil procedure
- 39 **Кононенко В.П.** Обмежена осудність як оціночна категорія
Kononenko V.P. Limited jurisdiction as an assessed category

44 На книжкову полицю судді Judicial Book Shelf

- 44 **Шакун В.І.** Небайдужий погляд на майбутнє кримінального судочинства
Shakun V.I. Concerns over the future of criminal proceeding

45 Сторінки історії History Pages

- 45 **Миганько М.Д., Атаманчук Л.М.** Суддя — слуга закону
Нарис про суддю Верховного Суду України у відставці Коломійчук І.Г.
Myhashko M.D., Atamanchuk L.M. Judge — servant of the law
An essay on Kolomiychuk I.H., retired judge of the Supreme Court of Ukraine

48 Міжнародні зв'язки International Cooperation

Адреса редакції:
01024 Київ 24, вул. П. Орлика, 4^а,
кімн. 516, 517, 519.

Телефони:
голова редакційної ради (044) 253-3502,
відповідальний секретар (044) 253-4258,
редактори (044) 253-7081,
група технічного забезпечення
(044) 253-0687, 253-1683.

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори
А.В. Гончарук,
Р.В. Парубець,
Н.М. Федоровська,
Л.М. Атаманчук

Літературний редактор
А.І. Смолкіна

Комп'ютерний набір
Ж.М. Колодченко

Верстка
С.І. Самкової,
В.М. Горобченка

Репрографія
В.М. Горобченка

Фото
В.С. Негребецького

Оформлення обкладинки
В.С. Жиборовського

Переклад англійською
О.В. Гунько

Видавець:
Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»
04107 Київ 107, вул. Баговутівська, 17-21.
Телефон: (044) 537-5100,
тел./факс: (044) 537-5140, 537-5118, 537-5120.
E-mail: market@inyure.kiev.ua

Віддруковано:
Друкарня Концерну «Видавничий Дім «Ін Юре»
04107 Київ 107, вул. Баговутівська, 17-21.
Підписано до друку 28.10.2004. Формат 60x84/8.
Друк офсетний. Обл.-вид арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.
Наклад 6500 прим. Ціна договірна.

Захисники прав людини потребують захисту

Сергій Ківалов,
член Вищої ради юстиції,
доктор юридичних наук,
професор

Під захисниками прав людини у цьому контексті ми розуміємо суди. Адже відповідно до ч. 1 ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Навряд чи хто-небудь заперечуватиме, що вжиті за роки незалежності України організаційно-правові заходи значно підвищили роль суду в суспільстві. Створено Конституційний Суд України. Право громадян на звернення до суду за захистом своїх прав практично не обмежується. При цьому ми орієнтуємося на досвід і традиції демократичних держав, у яких шанобливе ставлення до суду є мало не ознакою національної гідності.

За всіх наших досягнень визнаємо, що до тако-го рівня поваги до суду нам ще дуже далеко, а неповага до суду властива і значній частині пересічних громадян, і представникам владних структур. Ще невідомо, кому таке ставлення властиве більше.

А рік у тому, що суди поступово починають відігравати власну роль у проведенні в життя державно-правової політики і дедалі частіше зазіхають на «найсвятіше» — на свободу і безкарність урядовців приймати вольові й управлінські рішення, які порушують права громадян та інтереси держави, і керуються при цьому не законом, а власними приватними інтересами. От і з'являються спроби вплинути на представників суддівського корпусу в «потрібному» напрямі: спочатку задобрити їх, потім залякати, а згодом вдатись і до ще «крутіших» заходів.

Як зазначив приблизно рік тому Голова Верховного Суду України В. Малярєнко («Дзеркало тижня» за 27 березня 2003 р.), «у радянські часи суди

були більш незалежні, ніж сьогодні». Звучить парадоксально, проте багато в чому цей авторитетний юрист має рацію.

Так, ніхто не заперечує підконтрольність радянських суддів, як і прокурорів, КПРС, КПУ, які завжди мали можливість визначити позицію суду в конкретній справі. Але, по-перше, такий тиск чинився далеко не по всіх справах, а по-друге, будемо відвертими, нині, в умовах досить своєрідного розуміння демократії, кількість чинників протиправного впливу на суди і суддів значно збільшилася. Виділимо ці чинники, кожен окремим рядком. Отже, це тиск:

органів влади, які інколи оцінюють діяльність судів не з точки зору державних і суспільних інтересів, а керуються відом-

чими міркуваннями;

органів місцевого самоврядування, які пояснюють відступи від закону інтересами територіальних громад;

ділків тіньового капіталу і представників організованих злочинних угруповань;

представників мас-медіа з їх розгромними узагальнюючими публікаціями, вочевидь виконаними на замовлення;

депутатів, і зокрема народних депутатів України; окремих «ініціативних» громадян, які збираються в юрби біля приміщень судів з образливими вигуками і плакатами.

Нікуди не ділося і пріснопам'ятне телефонне право.

За таких умов забезпечити незалежне і безсторонне здійснення правосуддя є більш ніж проблематичним, і ця незалежність, задекларована у ст. 126 Конституції України, опиняється під загрозою.

Я аж ніяк не ідеалізую суддів. Як і всім живим людям, їм властиві недоліки, хоча, у принципі, на суд-

От і з'являються спроби вплинути на представників суддівського корпусу в «потрібному» напрямі: спочатку задобрити їх, потім залякати, а згодом вдатись і до ще «крутіших» заходів.

дівські посади мають потрапляти найкращі. За тривалий час перебування у Вищій раді юстиції я повною мірою навчився розрізняти тих, кому за жодних умов не можна довірити здійснення правосуддя, і тих, хто припускається ненавмисних помилок. На останній обставині слід зупинитись особливо. Уже не перший рік в Україні триває оновлення законодавства. Робиться це з вини законодавців часто-густо безсистемно і навіть хаотично, окремі закони приймають у цілком новій редакції по три-чотири рази, а кількість змін і доповнень до них інколи нараховує сотні.

Спробуйте, панове критики, поставити себе на місце суддів у такій обстановці й до того ж в умовах постійного поповнення суддівського корпусу молодими кадрами!

Значною мірою здійснення правосуддя ускладнюються прорахунками у проведенні судово-правової реформи. Особливо це стосується змін до процесуального законодавства, прийнятих влітку 2001 р. Тут законодавці під впливом деяких юристів-теоретиків, декларуючи полегшення доступу громадян до правосуддя, домоглися прямо протилежних результатів. Це стосується і процедури звернення до суду, і термінів розгляду справ, і порядку оскарження судових рішень, і багатьох інших питань.

Навіть юридично судово-правову реформу досі не завершено: не прийнято Кримінально-процесуальний та Адміністративний процесуальний кодекси, очікують розгляду проект нового Господарського процесуального кодексу, проекти законів про правову допомогу громадянам, не вирішено питання справляння та використання судового збору, що має замінити державне мито і спрямовуватися на фінансування судів.

Як бачимо, парламент, вимагаючи від суддів належного здійснення правосуддя та говорячи про суддів як про загрозу національній безпеці, не створює потрібних умов для їхньої роботи навіть у суто юридичній сфері.

З цими недоліками пов'язана також ще одна проблема: досі не створено систему адміністративних судів, які дали б можливість запровадити так потрібну спеціалізацію, розвантажити місцеві загальні суди від розгляду надзвичайно складних справ за спорами громадян з органами влади. Це насамперед сприяло б швидкості, якості та кваліфікованому розгляду адміністративних справ, тобто усуненню недоліків, про які постійно кажуть депутати.

Не зроблено кардинальних кроків до матеріально-технічного забезпечення судів і соціального забезпечення суддів. Залучення децентралізованих джерел фінансування для вирішення цих проблем ставить керівників судів у залежність не лише від

місцевої влади, а й від підприємницьких структур. Це, безумовно, підриває авторитет правосуддя в очах громадян. Але не меншою мірою цей авторитет підривається, коли приміщення судів перетворюються через відсутність ремонту на обшарпані казарми, де, власне, і перебувати небезпечно. А що можна сказати про суддів, які всупереч вимогам

закону про позачергове надання їм житла роками і десятиріччями туляться по кутках і пристосованих приміщеннях. Скільки сліз і сімейних трагедій залишилось за лаштунками цієї життєвої драми! Від

цього до спокуси — один крок, і дехто не витримує такої спокуси.

У демократичних країнах з принципом незалежності суддів, захисту їх від сторонніх впливів не жартують і не експериментують, а свято його оберігають. І ми повинні поводитися так само, інакше можемо втратити правосуддя.

Звичайно, що кваліфікований та неупереджений розгляд судових справ можливий лише в разі, коли забезпечено належну підготовку кандидатів на суддівські посади. На сьогодні в Україні вже провадиться робота щодо поліпшення ситуації в цій сфері. Так, при Одеській національній юридичній академії створено перший спеціалізований Інститут підготовки професійних суддів. В ньому за річної магістерською програмою здійснюється поглиблена спеціальна підготовка слухачів до суддівської роботи. Однак, на жаль, закон на сьогодні не містить жодних вимог щодо спеціальної професійної підготовки кандидатів на посаду судді. Результатом цього є численні скарги на роботу недосвідчених суддів, які в умовах відсутності спеціального навчання просто об'єктивно не можуть впоратися з потоком нового законодавства, специфікою судової роботи. Тому вже давно пропонується запровадити обов'язкову річну підготовку осіб, які претендують на посаду професійного судді вперше, у спеціалізованих державних навчальних закладах.

У деяких випадках потрібен і контроль за діяльністю окремих суддів, які несумлінно виконують свої обов'язки. Переконалий, що це в інтересах не лише суспільства, а й самих неупереджених та кваліфікованих суддів. Саме тому важливою є діяльність Вищої ради юстиції, кваліфікаційних комісій суддів

щодо розгляду справ про дисциплінарну відповідальність суддів, порушення ними присяги. Важливим кроком до забезпечення цієї роботи могло б стати створення при Вищій раді юстиції юридичної інспекції, яка формувалася б з найкваліфікованіших суддів. До Верховної Ради України вже більш як рік тому було подано законопроект про внесення змін до

Досі не створено систему адміністративних судів, які дали б можливість запровадити так потрібну спеціалізацію, розвантажити місцеві загальні суди від розгляду надзвичайно складних справ за спорами громадян з органами влади.

Однак, на жаль, закон на сьогодні не містить жодних вимог щодо спеціальної професійної підготовки кандидатів на посаду судді.

Закону «Про Вищу раду юстиції», яким передбачено формування та функції юридичної інспекції. Цей орган, в якому працювали б самі судді, дозволив би на решті реагувати на грубі порушення закону з боку несумлінних, упереджених суддів, водночас захищаючи незалежність суддівського корпусу. Можна дискутувати про порядок роботи та повноваження інспекції, але те, що її створення на часі й потрібне в інтересах судової системи, є незаперечним.

Найважливішими шляхами забезпечення законності в роботі судової системи були і залишаються процесуальна активність учасників судового процесу щодо захисту своїх прав, розширення гласності діяльності судів і органів, які обслуговують суди, належне матеріально-технічне забезпечення судів державою, удосконалення правового виховання громадян, підвищення якості та доступності правової допомоги громадянам з різним рівнем достатку.

Звичайно, не можна заперечувати правомірності притягнення до кримінальної відповідальності суддів, винних у хабарництві та інших злочинах. Торгівля правосуддям — це найогидніше явище, яке тільки може бути в державі. Проте інколи представники мас-медіа та влади роблять з цих поодиноких фактів

далекосяжні висновки, обвинувачуючи мало не всю судову систему в переродженні й корупції. Водночас ці висновки бездоказові, оскільки не базуються на даних статистики і матеріалах конкретних кримінальних справ.

Хоча такі звинувачення, на жаль, аж ніяк не завжди позбавлені підстав, висновки щодо суддівської системи загалом з оприлюдненням їх у засобах масової інформації здатні не лише зашкодити авторитету суду в суспільстві, а й не додають лаврів самим критикам суду. Як висловився з цього приводу один східний мудрець: «Не кидайся камінням, якщо живеш у склянному будинку».

Гадаю, що в сучасних умовах владі та ЗМІ потрібно приділяти більше уваги захисту незалежності суддів від різних протиправних дій, наклепів, тиску на них, забезпеченню неухильного виконання судових рішень.

Є багато проблем і з точки зору практичного ставлення народних депутатів до суддівської незалежності. Ще 1999 р. Конституційний Суд України визнав, що народні депутати України не мають права звертатися до судових органів із вимогами і пропозиціями щодо конкретних судових справ. Проте керівна «сверблячка» парламентаріїв стосовно представників правосуддя не зникла. І стосується вона не лише суддів, а й органів прокуратури, які також мають право в межах закону незалежно виконувати свої функції.

Своєрідним інструментом неправомірного впливу на суддів, на жаль, стає процедура їх обрання безстроково за рішенням Верховної Ради України, як це

передбачено ч. 1 ст. 128 Конституції України, і звільнення їх з посади парламентом. Обмежений, навіть вкрай обмежений час, який виділяється на розгляд цих питань, не дає змоги Верховній Раді уважно обговорити їх стосовно кожного з кандидатів, а матеріали, ретельно підготовлені Вищою радою юстиції, Вищою кваліфікаційною комісією суддів, Верховним Судом України або Вищим господарським судом, нерідко залишаються без уваги депутатів, як і аргументи, що їх наводить з трибуни представник комітету Верховної Ради.

Якщо вже в чинній Конституції передбачено, що обрання суддів безстроково здійснюється Верховною Радою України, то обговорення цього питання стосовно кожної людини повинне займати не декілька хвилин, а стільки, скільки потрібно для винесення зваженого і справедливого рішення. Проте, на мою думку, сам по собі поділ компетенції щодо номінації суддів між Президентом і Верховною Радою видається дещо нелогічним, і важко сказати, які міркування було покладе-

но в обґрунтування такого поділу. Оскільки попередня підготовка цих питань перебуває в руках досить авторитетних органів, зокрема Вищої ради юстиції, у майбутньому можна було б вирішення цих питань від-

нести до компетенції Президента України, як це зроблено в Росії та багатьох європейських країнах.

Не всі питання вирішені й у частині забезпечення імунітету суддів від юридичної відповідальності. Заклики до його скасування мають, звичайно, безвідповідальний популістський характер, оскільки в результаті такого кроку відразу з'явиться чимало бажаних приборкати чесних і принципових суддів шляхом фабрикації щодо них кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення. Навпаки, деякі положення законодавства щодо суддівської недоторканності доцільно конкретизувати.

Передусім це стосується порядку порушення кримінальних справ стосовно суддів. Є незбагненним, чому порушити кримінальну справу стосовно адвоката може лише працівник прокуратури не нижче прокурора області, а стосовно судді — будь-який представник органів розслідування. Гадаю, що право прийняття такого рішення потрібно надати лише Генеральному прокуророві України або його заступникові за погодженням з Вищою радою юстиції.

Настав час також обмежити законом проведення масових акцій біля приміщень судів, ці акції набувають дедалі брутальніших форм.

Представник правосуддя, на якого покладено величезний тягар відповідальності за здійснення своєї правоохоронної місії, має бути всебічно захищений від усього того, що заважає йому гідно служити суспільству і громадянам.

**Не всі питання вирішені
й у частині забезпечення імунітету суддів
від юридичної відповідальності.**

Про заочне провадження у кримінальному судочинстві

В.Т. Маляренко,
*Голова Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук,
член-кореспондент Академії правових наук України,
професор, заслужений юрист України*

Згідно з даними державної статистики, у 2003 р. у провадженні органів досудового слідства перебували справи з розслідування 625 101 злочину. Із них 170 462 злочини залишилися не розслідуваними, оскільки не були встановлені особи, які їх вчинили. У 7211 справах провадження зупинено у зв'язку з втечею осіб, які вчинили злочини, і їх розшуком.

Щорічно у великій кількості кримінальних справ провадження в судах зупиняється у зв'язку з втечею підсудних і їх розшуком. Зокрема, в 2002 р. суди у зв'язку із втечею підсудних зупинили провадження у 10 274 справах. У 2003 р. кількість справ щодо підсудних, які втекли, і тому суди зупинили провадження, збільшилась і досягла 10 637.

Велика кількість кримінальних справ щодо обвинувачених або підсудних, які втекли, постійно закривається у зв'язку зі сплином строків давності, тобто обвинувачені й підсудні в Україні все частіше використовують прогалину в законі і можливість unikнути кримінальної відповідальності за вчинений злочин.

Потерпілі ж від злочинів особи роками, а то й усе життя страждають від того, що злочинець, який заподіяв їм біду, залишився не притягнутим до відповідальності й не відшкодована шкода. Тобто гарантоване їм Конституцією України¹ право на правосуддя, на захист їхнього життя, здоров'я, майна, честі та гідності залишається просто декларацією, обіцянкою, а фактично — насмішкою. Таке становище шкодить Україні, її авторитету у світі.

У багатьох державах світу, про які буде сказано нижче, в таких ситуаціях вдаються до процедури розгляду кримінальних справ за відсутності підсудного, але з участю захисника.

«Радянський» підхід (а в питанні стосовно можливостей розгляду кримінальної справи за відсутності підсудного він зберігається й нині) полягав не тільки в тому, що підсудний обов'язково мав бути в судовому засіданні з метою захисту своїх інтересів, а й перш за все для того, щоб принизити його, примусити страждати, забезпечити особисту і загальну превентивність, витягнути з нього певну інформацію для його ж засудження.

У «закритій» державі, яким був Радянський Союз, рідко яка людина могла втекти й unikнути правосуддя. Розшук, оголошений в Киргизії чи Україні, Молдові чи Литві, здійснювався одночасно на всій території великої країни. За межами СРСР злочинець переховуватись, як правило, не міг. Зараз Україна живе в іншому вимірі, тому потрібні адекватні підходи до вирішення питання про відповідальність злочинців та захист потерпілих.

Сьогодні, за наявності права підсудного на мовчання, він може мовчати як у залі судового засідання, так і за його межами. За наявності презумпції невинуватості, якщо він не бажає захищатись іншими способами, підсудний має право на захист і шляхом ігнорування судового процесу.

Повідомлення про час і місце судового засідання може відбуватися не тільки шляхом вручення підсудному повістки. У наш час високих інформаційних технологій є можливість довести цю інформацію до відома підсудного й іншим способом, наприклад розміщенням повідомлення в спеціальній газеті чи комп'ютерній мережі тощо. Тобто законодавець повинен відповісти особі, яка притягається до кримінальної відповідальності і не бажає брати участь у судовому засіданні, адекватно з урахуванням реалій життя. Інакше він не може відповісти потерпілому, чому гарантоване йому Конституцією України право на правосуддя не реалізується.

Конституцією України закладено основи реформування всіх сторін суспільного життя, а проголошення України правовою державою (ст. 1) та визнання дії принципу верховенства права (ч. 1 ст. 8) зумовили необхідність по-іншому подивитися на загальноприйнятні, усталені правовідносини, у тому числі на судочинство в цілому і як його складову — на питання заочного провадження в кримінальному процесі.

В умовах глобалізації та інтегрування кримінально-процесуального законодавства України в європейське і світове співтовариство зростає увага до ро-

¹ Див.: Конституція України. — К., 1996. — 128 с.

зумного спрощення процесуальних процедур з урахуванням реалій сьогодення. Заочний розгляд у кримінальному процесі — це розгляд судом справи за відсутності підсудного, в цивільному процесі — відповідача. Такий розгляд кримінальних справ, хоча й викликає немалий теоретичний і практичний інтерес, належить до числа майже недосліджених наукових проблем і тому рідко застосовується на практиці.

В юридичній літературі процедуру ухвалення заочного вироку називають заочним провадженням (тобто така стадія кримінального процесу має певні особливості), яке є спрощеним порівняно із провадженням, що здійснюється у звичайному порядку².

Інститут заочного рішення (вироку), як справедливо зазначають Решетняк В.І. та Черних І.І., має глибокі історичні корені. Історично склалося так, що законодавець, убачаючи необхідність особистої явки підсудного в суд, розцінював неявку «как слушание своей воли», як посягання на громадський порядок, тобто як наслідок винного діяння, що тягнув застосування процесуальних санкцій кримінального характеру³.

У слідчому процесі середніх віків (до XVIII ст.) ухилення підсудного від суду дорівнювалося визнанню ним своєї винності і призводило безпосередньо до постановлення обвинувального вироку.

Говорячи про особливості історичного розвитку засад судочинства в Україні, слід зазначити, що в період середньовіччя у зв'язку з тим, що частини її території належали до різних держав, діяли й різні правові системи⁴.

Судова реформа 1864 р., найпослідовніша з усіх реформ того часу, докорінно змінила кримінальне судочинство Російської імперії і частково — право.

Устав кримінального судочинства (далі — УКС; Устав), затверджений імператором 20 листопада 1864 р., ввів інститут заочного вироку, тобто вироку, постановленого за відсутності підсудного, — на зразок моделі, що існувала у французькому кримінально-процесуальному кодексі⁵. В цьому Уставі передбачено порядок провадження в мирових судових установах «изустно и публично» (ст. 88)⁶. При розгляді справи обвинувачений, незалежно від того, чи був він присутній, мав можливість доручити захист своїх прав повіреному (ст. 90). У справах за звинуваченням у протиправних діяннях, за які передбачалося покарання не суворіше за арешт, обвинувачений (підсудний) міг прислати замість себе повіреного (ст. 60)⁷.

Глава 5 кн. 1 Уставу (статті 133—141) містить положення щодо заочних вироків, які постановлялися мировим суддею, а також про наслідки неявки обвинуваченого до суду. Якщо обвинувачений у проступку, за котрий передбачалося покарання не суворіше за арешт, не з'явився до визначеного строку і не прислав повіреного або прислав його, хоча був викликаний особисто, то мировий суддя постановлював заочний вирок.

Якщо до постановлення заочного вироку мировий суддя встановлював, що причиною неявки обвинуваченого були якісь непереборні перешкоди або з'ясовувалося, що повістка про виклик до суду не була своєчасно доставлена, то, відклавши вирішення справи, він призначав новий строк для з'явлення в суд,

обвинувачений, який пропустив призначений для з'явлення строк, але прибув на судові засідання до постановлення вироку, допускався до словесних пояснень. Постановлений потім вирок не вважався заочним.

На постановлений мировим суддею заочний вирок, який не набрав законної сили, обидві сторони у дводенний строк після його проголошення мали право подати апеляційну скаргу. Цивільний позивач міг оскаржити це рішення тільки в частині цивільного позову (статті 145, 147, 148 УКС).

У період з 1917 по 1922 р. питання заочного провадження законодавчо не регулювалося. 20 вересня 1922 р. ВУЦВК запровадив у життя Кримінально-процесуальний кодекс (далі — КПК) Української Республіки, а 16 грудня того ж року прийняв постанову «Про введення в дію Положення про судоустрій УСРР». Згідно з цим положенням з 1 лютого 1923 р. вводилась єдина система судів, яку становили: 1) народний суд у складі постійного судді; 2) народний суд у складі постійного судді і двох народних засідателів; 3) губернський суд; 4) Верховний Суд у складі Президії, Пленуму, касаційних та судових колегій у цивільних і кримінальних справах.

Заочне провадження регламентувалося КПК РРФСР 1922 р., який містив самостійний розділ про заочні вирок (статті 388—396). Заочним вважався вирок, постановлений за відсутності підсудного, за винятком випадків, коли: останнього було випроваджено із зали засідання через порушення ним порядку засідання; при розгляді справи про злочин, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад шість місяців, або справи, що розглядалася народним судом за участю шести народних засідателів, де явка підсудного обов'язкова, але останній прямо висловив свою згоду на розгляд справи за його відсутності; доведено, що підсудний ухилився від вручення повістки про виклик або ховається від суду; підсудний з'явився в суд після відкриття судового засідання, але до постановлення вироку і був допущений до дачі пояснень; підсудний, який був присутній при розгляді справи, сам залишив залу засідання до проголошення вироку.

У КПК УСРР, затвердженому постановою ЦВК УСРР від 20 липня 1927 р.⁸, питання розгляду справи за відсутності підсудного регламентувалися статтями 238¹, 240, 247—249. У справах про злочини, за які су-

² Див., напр.: Решетняк В.І., Черних І.І. Заочное производство и судебный приказ в гражданском процессе : Пособие. — М., 1997. — С. 3—10; Филиппов П.М. Проблемы теории судебной защиты : Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. — М., 1991. — С. 4.

³ Див.: Решетняк В.І., Черних І.І. Знач. праця. — С. 5—6.

⁴ Див.: Малащенко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства. — К., 1999. — С. 13; див. також: Волженкіна В.М. Нормы международного права в российском уголовном процессе. — С.Пб., 2001. — С. 11—12.

⁵ Див.: Щегловитов С.Г. Судебные уставы императора Александра II. — С.Пб., 1887; Устав уголовного судопроизводства : Системат. комментарий. — Вып. 5. — М., 1916; Российское законодательство X—XX веков : В 9 т. — Т. 8: Судебная реформа / Отв. ред. Б.В. Виленский. — М., 1991.

⁶ У коментарі до ст. 33 УКС наводиться великий перелік справ про проступки, які були підвідомчі мировим судам (див.: Российское законодательство X—XX веков. — Т. 8. — С. 257—261).

⁷ Див.: Российское законодательство X—XX веков. — Т. 8. — С. 264.

⁸ Див.: СУ УСРР. — 1927. — № 36—38. — Ст. 167—168.

дом могло бути призначено покарання у виді позбавлення волі на строк понад шість місяців, явка підсудного була обов'язковою і слухання справи без нього допускалось лише в разі прямо вираженої згоди підсудного, а також коли було встановлено, що підсудний ухиляється від суду (про це виносилася мотивована ухвала суду).

Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік (затверджені Законом СРСР від 25 грудня 1958 р.⁹) передбачали, що розгляд справи в засіданні суду першої інстанції відбувається за участю підсудного, явка якого в суд є обов'язковою. Розгляд справи за відсутності підсудного допускався лише у виняткових випадках, які особливо передбачалися законом.

Чинним КПК (затверджений Законом Української РСР 28 грудня 1960 р.¹⁰; з наступними змінами¹¹) передбачено, що суд першої інстанції при розгляді справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі: допитати підсудних, потерпілих, свідків, заслухати висновки експертів, оглянути речові докази, оголосити протоколи та інші документи (ч. 1 ст. 257).

Під час підготовчої частини судового засідання суд вирішує питання про можливість розгляду кримінальної справи за відсутності будь-якого учасника судового розгляду. Нормами КПК передбачено різні рішення суду залежно від того, хто саме з учасників не прибув і з якої причини. Разом з тим умови прийняття різних рішень з цього питання зазначені в законі не тільки у формально визначених поняттях, а й, у ряді випадків, оціночних. Тому суду важливо з'ясувати, що саме має на увазі законодавець під поняттями «поважна причина» (крім психічної або іншої тяжкої хвороби — ч. 2 ст. 280 КПК), «причина, яка виключає можливість явки» тощо, адже від цього залежить правильність рішення про подальший рух справи, яке приймається судом. При визначенні можливості розгляду кримінальної справи за відсутності когось із осіб, що беруть участь у справі, суд відповідно до положень статей 16¹ і 323 КПК повинен виходити із необхідності забезпечення розгляду справи, охорони прав і законних інтересів учасників процесу та постановлення законного й обґрунтованого вироку.

Розгляд справи в засіданні суду першої інстанції відбувається з участю підсудного, явка котрого до суду є обов'язковою (ч. 1 ст. 262 КПК). Обов'язковість такої участі вважається важливою гарантією прав підсудного і правильного здійснення правосуддя. Аналіз норм закону про наслідки неявки підсудного (статті 262, 282 КПК) показує, що розгляд справи без підсудного можливий лише у випадку ухилення його від явки до суду, коли він перебуває за межами України (раніше — за межами СРСР), а також за його клопотанням про це у справі про злочин, за який не може бути призначено покарання у виді позбавлення волі за умови, що відсутність підсудного не буде перешкоджати забезпеченню правильного застосування закону. В решті випадків неявка підсудного тягне обов'язкове відкладення (у зазначених у ч. 2 ст. 280 КПК випадках — зупинення) розгляду справи. Таким чином, відсутність підсудного (крім випадків, прямо вказаних у ч. 2 ст. 262 КПК), безумовно, перешкоджає слуханню справи¹².

Сам по собі факт перебування підсудного за межами України не є підставою для заочного розгляду справи. Щоб такий розгляд став можливим, необхідно встановити, що підсудний дійсно знав про час і місце судового розгляду й ухилявся від явки. Тільки сукупність обох цих обставин за умови, що заочний розгляд не буде перешкоджати правильному розгляду справи, дає суду підстави розглядати справу без участі підсудного.

У разі, коли підсудний ухилявся від явки, суд зупиняє провадження у справі щодо нього до розшуку і продовжує розгляд справи стосовно інших підсудних (за умови, що у справі притягнуто до відповідальності декількох осіб). Однак якщо окремих розгляд може ускладнити прийняття рішення у справі, все провадження підлягає зупиненню¹³.

Неприпустимим вважається також факт заочного розгляду відповідної частини справи, коли підсудний не доставляється в судові засідання зі слідчого ізолятора. Вважається, що це є порушенням права підсудного на участь у розгляді справи¹⁴.

Заочний судовий розгляд кримінальної справи в нинішній час поширений у різних правових системах, однак допускається з певними обмеженнями, встановленими нормами кримінально-процесуальних кодексів більшості держав, і має свої особливості.

Так, чинний КПК Російської Федерації, який діє з 1 липня 2002 р., передбачає, що суд може розглянути кримінальну справу за відсутності підсудного за наявності одночасно двох умов: 1) підсудний обвинувачується у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості (за який може бути призначено покарання відповідно не більше двох або п'яти років позбавлення волі); 2) підсудний сам порушує клопотання про розгляд справи за його відсутності (ч. 4 ст. 247). Таке клопотання підсудного не може бути задоволено, якщо одночасно з цим ним заявлено клопотання про використання особливого порядку прийняття рішення у зв'язку зі згодою з пред'явленим обвинуваченням.

Відповідно до ст. 294 КПК Республіки Білорусь (прийнятий 24 червня 1999 р.) розгляд кримінальної справи судом першої інстанції за відсутності обвинуваченого може бути допущений у випадках, коли: 1) особа, обвинувачена у вчиненні злочину, що не являє великої суспільної небезпеки, або менш тяжкого злочину, визнає свою вину і заявляє клопотання про розгляд справи без неї; 2) обвинувачений перебуває

⁹ Див.: Ведомости Верховного Совета СССР. — 1959. — № 1. — Ст. 15.

¹⁰ Див.: Відомості Верховної Ради УРСР. — 1961. — № 2. — С. 15.

¹¹ Найістотніші зміни до КПК України внесені Законом України від 21 червня 2001 р. № 2533-III «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» // Закони України, спрямовані на реалізацію судово-правової реформи: Офіційне видання. — К., 2001. — С. 22–100.

¹² Див., напр.: Рассмотрение уголовных дел в суде первой инстанции // Настольная книга судьи. — М., 1972. — С. 184–185; Загорский Г.И. Судебное разбирательство по уголовному делу. — М., 1985. — С. 28–29.

¹³ Див.: Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР: Науч.-практ. комментарий / Отв. ред. П.Г. Цупренко. — К., 1984. — С. 341, 365; Уголовно-процессуальный кодекс Украины / Под общ. ред. В.Т. Маларенко, Ю.П. Аленина. — Харьков, 2003. — С. 574–576, 616; Кримінально-процесуальний кодекс України: Науч.-практ. комментарий / За заг. ред. В.Т. Маларенка, В.Г. Гончаренка. — К., 2003. — С. 517–518, 562–564.

¹⁴ Див.: Правничий довідник для професійних суддів / За заг. ред. С.В. Ківалова. — Одеса, 2003. — С. 371.

за межами держави й ухиляється від явки в судові засідання.

У 1959 р. набрав чинності новий КПК Франції, який, за загальним визнанням, вирізняється з-поміж інших високим рівнем законодавчої техніки, якістю і детальністю¹⁵. У цьому нормативно-правовому акті заочному розгляду присвячені статті 412, 487—492, 494, 544 і 545. Згідно зі ст. 487 судовий розгляд щодо кожної належним чином викликаної до суду особи, яка, проте, не з'явилася в установлений день і час, здійснюється заочно. Заочне провадження може бути розпочато стосовно будь-якої належним чином повідомленої особи (але не тієї, що не з'явилася до суду), тобто законодавець не встановлює жодних обмежень у застосуванні цієї форми правосуддя. Заперечення на вирок не мають сили, якщо обвинувачений, який їх подав, не з'явиться в установленій трибуналом для заперечення строк¹⁶.

Одним із найстабільніших у Європі є КПК ФРН 1887 р., який і нині діє в редакції від 7 квітня 1987 р. з наступними змінами. За домінуючою думкою, показання обвинуваченого не є засобом доказування. Це впливає, зокрема, з ч. 1 § 244, де сказано, що після допиту підсудного відбувається прийняття доказів. Проте, також за загальною думкою юристів, показання обвинуваченого та його виступ у суді відіграють велику роль у формуванні вироку. Обвинувачений вправі не давати жодних показань, він є джерелом доказів у «технічному сенсі» (тільки коли досліджується його фізичний або психічний стан)¹⁷.

Датський судовий процес вирізняється тим, що обвинувачений не зобов'язаний допомагати суду під час процесу. Крім того, підсудний не зобов'язаний з'являтися в суд. У такому випадку адвокату захисту буде дозволено представляти підсудного, якщо відсутність останнього має задовільні підстави. Рішення щодо дозволу на таке представництво приймає суд.

Схожі в принципі підстави розгляду справи за відсутності підсудного встановлені і нормами КПК інших країн континентальної Європи.

Кримінально-процесуальне право Англії є найстарішою процесуальною системою, яка складається із загального (неписаного) права і статутного, тобто окремих парламентських актів, що накопичувалися протягом століть, і не кодифікована. У випадку нез'явлення обвинуваченого суд видає наказ про його арешт. У порядку сумарного (спрощеного) провадження розглядаються справи про малозначні діяння, а якщо обвинувачений згоден, — то й деякі справи про злочини, які переслідуються за обвинувальним актом. Як правило, розгляд справи в суді сумарної юрисдикції триває кілька хвилин. Законом 1957 р. про магістратські суди введено процедуру, що надає можливість особам, котрі обвинувачуються в незначних сумарних злочинах, визнавати себе винними, не з'являючись до суду, за допомогою пошти. Позбавлення волі за результатами заочного розгляду не допускається¹⁸.

Кримінальний процес США за своєю природою є обвинувальним (або змагальним), як і в Англії, але на відміну від неї в США кримінально-процесуальне право частково кодифіковано, оскільки були прийняті Кон-

ституція США і конституції штатів, у ряді останніх діють кримінально-процесуальні кодекси. Серйозною проблемою є тяганина, тому кримінально-процесуальним правом США передбачено можливість не тільки заочного розгляду справи, а й своєрідної «торгівлі» між обвинуваченням та підсудним, суть якої — укладення між обвинуваченням і захистом особливої домовленості, відповідно до якої обвинувач зобов'язується перекваліфікувати діяння на менш тяжке, а обвинувачений — визнати свою винність. У США в 90 % кримінальних справ обвинувачений визнає свою винність. Приблизно 50 % зізнань — це результат домовленості між обвинуваченим і прокурором. Помітне число справ розглядається заочно не тільки тоді, коли підсудний переходується, а й при утриманні його під вартою. Підсудний в суді безпосередньо не присутній, його участь забезпечується через двосторонній відеозв'язок¹⁹.

Відповідно до ст. 11 Загальної декларації прав людини кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлено в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, за якого їй забезпечуються всі можливості для захисту.

Відповідно до підпункту «d» п. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому обвинувачення бути судженим в його присутності й захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника.

У підпункті «с» п. 3 ст. 6 («Право на справедливий судовий розгляд») Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р., відомої як Європейська конвенція з прав людини (далі — Європейська конвенція; Конвенція), із поправками, внесеними відповідно до Протоколу № 11, ратифікована Україною 11 вересня 1997 р., передбачено, що кожен, кого обвинувачено у вчиненні злочину, має право захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника на свій власний вибір, або — якщо він не має достатніх коштів для оплати такої допомоги — одержувати її безплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя²⁰.

¹⁵ Уголовно-процесуальный кодекс Франции / Под ред. В.И. Каминской. — М., 1967; Лубенский А. Судебные системы буржуазных стран: Франция // Социалистическая законность. — 1974. — № 4. — С. 76; Михеенко М.М., Шибико В.П. Уголовно-процесуальное право Великобритании, США и Франции: Учеб. пособие. — К., 1988. — С. 136—177; Молдован В.В., Молдован А.В. Порівняльне кримінально-процесуальне право. — К., 1999. — С. 158—170.

¹⁶ Див.: Юридична та судова практика у Франції. Форми оскарження. Доступ до права. Основні принципи процесу // Збірка документів французько-українського технічного співробітництва. — № 4.

¹⁷ Див.: Kramer B. Grundbegriffe des straf verfahrensrechts. — 4 Aufl. — Stuttgart, 1999. — S. 29 (Крамер Б. Основні поняття кримінально-процесуального права. — 4-е вид. — Штутгарт, 1999. — С. 29); Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. — М., 2001. — С. 701, 705, 728, 739—740.

¹⁸ Див.: Уолкер Р. Английская судебная система. — М., 1980. — С. 234; Фридман Д. Политика вынесения приговоров в английском праве / СССР — Англия: юстиция и сравнительное правоведение: Материалы сов. англ. симпозиума. — М., 1986. — С. 27, 453, 578, 595; Михеенко М.М., Шибико В.П. Знач. праця. — С. 7—47; Молдован В.В., Молдован А.В. Знач. праця. — С. 181—182; Полянский Н.Н. Уголовное право и уголовный суд Англии. — М., 1969. — С. 33.

¹⁹ Див.: Молдован В.В., Молдован А.В. Знач. праця. — С. 185—186; Шумилов В.М. Правовая система США. — М., 2003. — С. 128; Михеенко М.М., Шибико В.П. Знач. праця. — С. 90—123.

²⁰ Див.: Збірка договорів Ради Європи: Офіційний переклад. — К., 2000. — С. 31.

На думку Комісії з прав людини Європейського суду, заочний судовий розгляд в принципі допустимий і не суперечить ідеї належного здійснення правосуддя. Вважається, що заочний вирок може бути визнаний законним, якщо були вжиті заходи до своєчасного інформування (повідомлення) обвинуваченого про місце і час судового розгляду.

У Рекомендації № 6R (87) 18 щодо спрощення кримінального правосуддя, прийнятій 17 вересня 1987 р., Комітет міністрів Ради Європи у підпункті 9 п. «а» розд. III («Спрощення звичайних судових процедур») пропонував державам—членам Ради Європи розглянути питання про надання своїм судам можливості, у крайньому разі щодо нетяжких злочинів і з урахуванням можливої міри покарання, слухати справи і постановлявати у них рішення за відсутності обвинуваченого — за умови, що він належним чином інформований про дату слухання і про своє право мати адвоката або іншу особу, що представляє його інтереси²¹.

Європейською конвенцією про взаємну допомогу у кримінальних справах (Страсбург, 20 квітня 1959 р.)²² передбачено процедури виконання Договірними Сторонами судових доручень, що стосуються кримінальної справи, з метою забезпечення показань свідків або передачі предметів, котрі є речовими доказами, матеріалів судової справи або документів; вручення документів та розпоряджень суду щодо явки свідків, експертів і притягнутих до відповідальності осіб тощо²³.

Особливі положення стосовно видачі правопорушників передбачені статтями 1 і 2 Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом (Страсбург, 27 січня 1977 р.)²⁴. У ст. 3 цієї Конвенції також говориться, що положення всіх договорів і угод про видачу правопорушників, що застосовуються між Договірними Державами (включаючи Європейську конвенцію про видачу правопорушників — Париж, 13 грудня 1957 р.), у відповідних відносинах змінюються у тій частині, в якій вони є несумісними з цією Конвенцією.

Статтю 8 Конвенції ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами (1949 р.) передбачено, що злочини, зазначені у статтях 1 і 2 цієї Конвенції, розглядаються як такі, що тягнуть видачу, і на них поширюється будь-який договір про видачу злочинців, який був чи буде укладений між будь-якими сторонами цієї Конвенції.

Відповідно до ст. 1 Закону від 26 вересня 2002 р. № 172-IV «Про ратифікацію Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків» Україна відмовлятиме у виконанні вироків, постановлених за відсутності підсудних.

Із вищенаведеного вбачається, що видача правопорушників — складний і тривалий процес, який може не відбуватися з формальних підстав. На практиці створюються невіршені колізії, наприклад про взяття під варту при видачі або продовженні строку тримання під вартою у зв'язку з видачею.

Заочне провадження і заочний вирок у кримінальних справах хоча й не є новим процесуальним інститутом спрощеного провадження, проте недостатньо досліджений і порівняно рідко застосований у прак-

тиці через відсутність правового механізму, за допомогою якого «установлення влади претворюються в практичну діяльність его органів»²⁵.

Чинним КПК України передбачено можливість у деяких випадках обмеження засад безпосередності. Так, відповідно до статей 290 і 292 КПК суд у виняткових випадках може звільнити потерпілого і свідка, щодо яких здійснюються заходи безпеки, від обов'язку з'являтися в судові засідання й обмежитись письмовим підтвердженням ними своїх показань, даних раніше, тобто на досудовому слідстві.

Наведене дає підстави для висновку, що в тих випадках, коли підсудний переховується від суду, а за обставинами справи немає передумов для видачі правопорушника, а також коли з різних підстав було відмовлено в його видачі, суд має право з дотриманням інших передбачених законом умов розглянути справу без підсудного і постановити заочний вирок.

У чинному КПК України регулюванню процесуальних питань, пов'язаних із заочною формою розгляду кримінальних справ, присвячено тільки одну статтю — 262, якою визначено лише умови заочного розгляду справи, і практично немає норм, які б регламентували процедуру застосування заочного провадження.

Із викладеного вище можна дійти висновку про наявність прогалин і недосконалість процесуальних норм, котрі регламентують порядок розгляду кримінальних справ шляхом заочного провадження, що спричиняє суперечливе тлумачення їх судами при вирішенні конкретних справ і постановленні заочних вироків. Це створює низку колізійних проблем, які потребують законодавчого вирішення і розвитку з урахуванням не тільки вітчизняного, а й міжнародного досвіду.

Чинний КПК України не містить особливих процедур заочного розгляду справи, і в заочному провадженні суд користується тими ж правилами, що встановлені для змагального процесу, однак містить достатню кількість процесуальних засобів, якими особи, котрі беруть участь у справі, і суд, розпоряджаючись ними на власний розсуд, можуть дослідити справу у заочному провадженні з усією ретельністю, незважаючи на відсутність на суді самого підсудного.

Водночас у КПК (за прикладом інших країн) слід ввести окремий розділ, який передбачав би особливості, пов'язані із самим фактом заочного розгляду справи (за відсутності підсудного).

Певні кроки щодо підвищення ефективності кримінального судочинства передбачає проект нового КПК, прийнятий Верховною Радою України у першому читанні (далі — Проект), який надає учасникам процесу можливість реалізувати передбачене Консти-

²¹ Див.: Российская юстиция. — 1997. — № 8. — С. 2–5.

²² Там само. — С. 375–392.

²³ Про труднощі, які виникають при виконанні договорів про взаємну правову допомогу, див., напр.: Волженкина В.М. Нормы международного права в российском уголовном процессе. — С.Пб., 2001. — С. 129–265.

²⁴ Див.: Збірка договорів Ради Європи. — С. 367–373.

²⁵ Филиппов П.М. Знач. праця. — С. 4.

туцією України право на судовий захист у межах спрощеного судочинства.

У Проекті питання заочного провадження регламентуються більш повно. Особливостям заочного провадження у кримінальних справах присвячена гл. 45 Проекту, яка містить сім статей (479—485), відповідно до яких допускаються заочне розслідування і судовий розгляд кримінальних справ щодо осіб, які вчинили злочини на території України, вибули за її межі й ухиляються від явки до органів розслідування і суду.

Попередній розгляд справи судом щодо обвинуваченого, який перебуває за межами України, відбувається за загальними правилами КПК, копію постанови про призначення справи до головного судового розгляду і повістку про виклик у судове засідання для вручення підсудному суд надсилає відповідним органам іноземної держави. Зазначені документи вважаються врученими підсудному через 15 діб з дня їх надіслання (ст. 483 Проекту). Заочний судовий розгляд справи здійснюється за правилами відповідних глав КПК за участю прокурора і захисника. Оскарження вироку, постанови та ухвали суду учасниками заочного розгляду і внесення подання прокурором здійснюються в загальному порядку (ст. 485 Проекту).

У зауваженнях до Проекту народний депутат України С.П. Головатий запропонував виключити гл. 45 «Особливості заочного провадження у кримінальних справах» з огляду на те, що відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків» Україна відмовлятиме у виконанні вироків, постановлених за відсутності підсудного, а отже, ст. 479 і вся глава стосовно заочного провадження у кримінальних справах підлягають переосмисленню.

Народний депутат України В.В. Онопенко, голова Комітету з правової політики Верховної Ради України, також пропонував гл. 45 виключити, оскільки, на його думку, заочне провадження у кримінальних справах позбавлятиме особу можливості користування наданими їй процесуальними правами, у тому числі правом захисту від обвинувачення, а також порушуватиме принцип змагальності і диспозитивності. Робоча група і Комісія з розроблення нового КПК ці поправки відхилили, зазначивши, що подібні положення є і в чинному Кодексі. Адаже йдеться про право України відмовлятися від виконання заочного вироку інших держав, що не стосується вироків власних судів.

Однак норми гл. 45 Проекту стосовно особливостей заочного провадження викладені так, що виникає чимало питань.

Так, за змістом ст. 479 «Особи, щодо яких провадиться заочне розслідування і судовий розгляд справ» як самостійний заочний судовий розгляд кримінальної справи не передбачений, а тільки у сукупності із заочним розслідуванням. Якщо ж воно не провадилося, то відсутні й підстави для заочного розгляду та заочного постановлення вироку. Також не зрозуміло, про які інші умови заочного розгляду кримінальної справи йдеться. Але таке буквальне тлумачення навряд чи буде правильним і не узгоджуватиметься зі ст. 349 Проекту. Вважаємо, що для усунення суперечностей нор-

ми стосовно заочного розслідування і заочного судового розгляду мають бути виписані окремо.

Особливого значення набуває проблема інформування і виклику підсудного в суд при заочному провадженні, адже заочно вирок може бути постановлений лише за умови, що суду відомо про належне сповіщення підсудного про день і місце судового розгляду. Для дотримання цієї умови законодавець повинен встановити порядок виклику та інформування сторін обвинувачення і захисту. На жаль, у законі немає чіткості й не виписані вимоги щодо форми і змісту повістки про виклик учасників судового розгляду в кримінальній справі (статті 134, 166, 171 та інші статті чинного КПК), хоча попереднє законодавство, а також УКС 1864 р. можуть бути прикладом у питаннях чіткої регламентації деталей сповіщення.

Відповідно до Проекту, обов'язковою процесуальною дією, здійснення якої необхідне для початку провадження в заочному порядку, є з'ясування згоди на це інших учасників процесу. Якщо у справі декілька обвинувачених, то потрібне з'ясування думки кожного з них стосовно заочного розгляду (без участі відсутнього співучасника), і достатньо негативної відповіді хоча б одного, щоб виникла складна для суду ситуація, оскільки КПК не містить жодних правил стосовно таких випадків. Тут надто просто запропонувати правило, яке б дозволило забезпечити інтереси всіх підсудних, оскільки законодавець вважає виявлення позитивної волі підсудного обов'язковою умовою для здійснення заочного розгляду. Тому, на наш погляд, суд не повинен бути пов'язаний згодою всіх співучасників на заочний розгляд справи. Але можливий інший варіант, коли розгляд справи за обвинуваченням декількох осіб має відбуватися у загальному порядку, а щодо підсудного, який не з'явився, справу виділити в окреме провадження. На обґрунтування кожного з варіантів можна навести переконливі аргументи, а тому для уникнення суперечливих і помилкових рішень необхідно, щоб ця проблема була вирішена в законодавчому порядку.

Певні особливості при заочному провадженні виникають не лише стосовно підсудного, а й інших представників сторін, насамперед прокурора, захисника і потерпілого.

У чинному процесуальному законодавстві прямо не йдеться про обов'язковість участі захисника при заочному розгляді справи, а ст. 45 КПК, у якій подано перелік випадків обов'язкової участі захисника, не містить згадки про це. На нашу думку, виходячи з принципу рівності сторін (обвинувачення і захисту) у процесі участь захисника в заочних справах має бути обов'язковою.

Відповідно до вимог Європейської конвенції, зокрема після розгляду Європейським судом справи «Путримоль проти Франції» від 23 листопада 1993 р., адвокат може представляти відсутнього на засіданні клієнта незалежно від того, яке покарання йому загрожує²⁶. Тому правильно, на наш погляд, записано у

²⁶ Див.: Бонналь Н. Вимоги щодо справедливого розгляду справ і ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Стадія цивільного або кримінального процесу // Збірка документів французько-українського технічного співробітництва. — С. 221.

ст. 484 Проекту, що заочний судовий розгляд справи здійснюється за участю прокурора і захисника.

Ще більш складною уявляється ситуація стосовно потерпілого у заочному провадженні. Законом і нормами міжнародного права передбачено, що в таких випадках суд повинен виходити, зокрема, з того, чи не порушить такий розгляд справи інтересів потерпілого. А це на практиці може викликати труднощі, насамперед у випадках, коли потерпілий не повністю погоджується з пред'явленим підсудному обвинуваченням чи вважає, що той повинен нести відповідальність за більш тяжкий злочин, та стосовно відшкодування матеріальної і моральної шкоди.

У зв'язку із запровадженням суду присяжних постає питання про можливість заочного розгляду справи, яка розглядається за участю присяжних. Згідно з Проектом (ч. 2 ст. 440) кримінальні справи розглядаються судом присяжних тільки за клопотанням обвинуваченого.

Виникає питання, чи можна розглядати нез'явлення підсудного, якого належним чином викликали і повідомили про місце і час судового засідання, як навмисне зволікання розгляду справи. Вважаємо, що відповідь має бути позитивною з передбаченими в законі процесуальними наслідками. Так, у зв'язку із розшуком підсудних суди зупинили провадження у 2000 р. у 8905 справах (76,7 % від загальної кількості справ, провадження в яких зупинено), у 2002 р. — у 10 274 і в 2003 р. — у 10 637 (83 %). В той же час кількість осіб, підданих штрафу за неявку до суду, за два останні роки зменшилася майже на чверть — з 1296 (у 2002 р.) до 1018 (у 2003 р.), або на 21,4 %.

Трапляються випадки, коли підсудний, який переховується від суду, здійснює втечу під час перерви головного розгляду справи — після того, як був допитаний в суді з приводу даних про особу та по суті справи, перевірені його показання, дані на попередньому слідстві. Чи можна вважати припустимим у такому випадку продовження розгляду справи із постановленням вироку, чи його потрібно зупинити? На нашу думку, це не є перешкодою для розгляду справи за відсутності підсудного, оскільки його право на участь у справі і дачу пояснень, як і на захист, вважати порушеним у такому випадку немає підстав і суд не вважає його присутність необхідною.

Як бути, коли підсудний, що переховується від суду, з'являється у завершальний момент судового розгляду справи й усуває таким чином заочність ухваленного вироку? Чи повинен суд починати розгляд справи з початку? Вважаємо, що оскільки заочне провадження здійснювалося з дотриманням вимог чинного законодавства, розгляд справи в цьому випадку продовжується, а не починається спочатку. Це також слід було б передбачити в законі.

Питання про межі судового розгляду у випадку розгляду справи за відсутності підсудного має принципове значення. Ці межі визначені ст. 275 КПК, відповідно до якої судовий розгляд провадиться лише щодо підсудних і тільки в межах пред'явленого їм обвинувачення, яке прокурор своєю постановою має право змінити з дотриманням умов, зазначених у

ст. 277 КПК. За її змістом прокурор має право змінити обвинувачення як у бік, сприятливий для обвинуваченого (порушити питання про кваліфікацію його дій за статтею КК, якою передбачено відповідальність за менш тяжкий злочин, або зменшити обсяг обвинувачення), так і в бік погіршення становища обвинуваченого (перекваліфікувати обвинувачення за статтею КК (чи частиною статті), якою передбачено відповідальність за більш тяжкий злочин, або збільшити обсяг обвинувачення)²⁷. Положення підсудного при зміні обвинувачення в цьому випадку не стає процесуально «защемленим», оскільки справа розглядається за участю сторони захисту — адвоката, крім того, підсудному ніщо не перешкоджає особисто з'явитися в суд і дати свої показання та надати докази.

Законодавством різних країн передбачено певні особливості в порядку оскарження зазначених судових рішень. Допускаються два способи такого оскарження підсудним: перший — у звичайному порядку до судової інстанції вищого рівня, другий — звернення до суду, який постановив заочний вирок, із клопотанням (скаргою) про його перегляд цим же судом на підставі нового розгляду справи. Такий порядок, наприклад, був передбачений в УКС, а також закріплений у КПК Франції 1808 р. Згідно з чинним КПК України і Проектом нового Кодексу заочний вирок може бути оскаржений в загальному апеляційному чи касаційному порядку сторонами як захисту, так і обвинувачення.

Про оскарження заочного вироку в ст. 485 Проекту зазначається, що таке право мають учасники судового розгляду. Виходячи з цього вважаємо, що підсудний, який не брав участі в судовому засіданні, має право оскаржити заочний вирок на загальних підставах незалежно від того, чи був він присутній при розгляді справи. На нашу думку, у скарзі про перегляд заочного вироку крім загальних вимог щодо форми і змісту апеляційної та касаційної скарги мають бути зазначені й обставини, що свідчать про поважну причину неявки підсудного в судові засідання, та наведені докази, які можуть вплинути на зміст заочного вироку. Доцільно також передбачити, що в разі нез'явлення підсудного в судові засідання йому рекомендованим листом із повідомленням надсилається копія заочного вироку не пізніше трьох діб з дня його проголошення.

Для посилення захисту від набрання законної сили помилковими заочними вироками і звернення їх до виконання важливо передбачити в КПК можливість оскарження таких вироків не лише в загальному порядку, а й шляхом перегляду їх тим же судом, за клопотанням самого засудженого про новий розгляд справи, якщо він прямо висловив згоду на розгляд без нього, а також за доведеності, що він ухиляється від вручення повістки про виклик або ховається від суду. Така практика існувала не лише у вітчизняному законодавстві, а й діє у законодавстві Англії, Данії, США та інших країн, і вона себе виправдовує. Зазначена форма оскарження закріплена в новому ЦПК, який набирає чинності 1 січня 2005 р.

²⁷ Див., напр.: Правничий довідник для професійних суддів. — С. 367–369.

Слід погодитися з думкою, що зі збільшенням кількості малозначних (нетяжких) злочинів і осіб, які розшуковуються, заочна форма розгляду справ буде все більш актуальною²⁸. Чинне національне законодавство, досвід більшості інших країн, прецедентна практика Європейського суду з прав людини не містять застережень стосовно припустимості розгляду справи судом за відсутності обвинуваченого (підсудного), і за умови, що особа не перебуває під вартою, немає потреби, з огляду на тяжкість злочину і можливе покарання, вимагати її особистої явки, якщо вона погоджується за обвинуваченням і не бажає бути присутньою на суді.

Зовсім незрозумілою є позиція законодавця (не враховані світові тенденції), який у Проекті передбачає виключити з Кодексу положення, закріплене в чинному КПК, що дозволяє заочний розгляд справи за клопотанням засудженого, навіть коли він визнає вину і його відсутність не буде перешкоджати правильному розгляду справи.

Заочна форма судочинства у випадках нез'явлення до суду особи, котра обвинувачується у вчиненні злочину, за який не передбачене покарання у виді позбавлення волі, могла б здійснюватися як за ініціативою судді, так і за письмовим клопотанням прокурора, підсудного, потерпілого, їхніх захисників і законних представників²⁹.

У заочному порядку, як свідчить досвід, наприклад, Російської Федерації і Республіки Білорусь, могли б розглядатися справи, в яких підсудний обвинувачується у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості (тобто такого, за який може бути призначене покарання відповідно не більше двох або п'яти років позбавлення волі), у разі прямо висловленої згоди підсудного на слухання справи без нього.

Із зазначеного випливає, що заочний розгляд міг би здійснюватися стосовно значної кількості осіб і сприяти скороченню процесуальних строків розгляду справ у судах. Серед засуджених у 2003 р. за всі види злочинів (200 150 осіб) кількість тих, що засуджені за злочини невеликої і середньої тяжкості, становила 48,6 % (96 828 осіб).

Навряд чи є виправданим обмеження заочного розгляду кримінальної справи, тобто її розгляду за відсутності лише осіб, які після вчинення злочину на території України переходять за її межами й ухиляються від явки до органів розслідування і суду.

Підсумовуючи висловлене щодо застосування заочної моделі кримінального правосуддя, слід зазначити, що незважаючи на велику потребу практики і світовий досвід, така форма провадження максимально обмежена. Ця модель правосуддя має право на існування. Вона повинна забезпечуватись, як мінімум, такими процесуальними гарантіями: наявність у певних випадках письмової згоди підсудного на заочний розгляд; участь захисника та законного представника; належне повідомлення підсудного про місце і час судового засідання; нездійснення правосуддя стосовно осіб, які мають фізичні й психічні вади, не володіють мовою судочинства, а також щодо неповнолітніх; ухвалення вироку з дотри-

манням положень гл. 28 КПК; право на оскарження заочного вироку.

На сьогодні в багатьох країнах судочинство вже досить інтенсивно використовує нові технології, зокрема відеоконференцз'язок. Відомий прецедент у практиці італійського суду, коли свідок давав показання за допомогою відеоконференції з метою власної безпеки. У процесі слідства у справі стосовно Моніки Левінські Біллу Клінтону доводилося давати показання в суді саме через конференцз'язок, який був спеціально для такого випадку установлений ФБР між Білим Домом і приміщенням суду.

В Арабських Еміратах з 1 травня 2002 р. між прокуратурою і центральною в'язницею Дубаї працює лінія відеоконференцз'язку. Завдяки такому відеомосту всі ув'язнені мають можливість подавати прохання, заяви і претензії, не полишаючи територію в'язниці.

У Сінгапурі судді за допомогою систем відеоконференцз'язку можуть уникнути спілкування з адвокатами віч-на-віч, адвокати — використати час, який вони раніше витрачали на поїздки й перельоти, для роботи зі справами, а клієнти, в свою чергу, значно заощадити на погодинній оплаті адвокатських послуг. Цей проект є частиною загальносінгапурської тенденції переходу до системи віртуальних судових засідань, в яких сторони можуть брати участь, перебуваючи у різних частинах світу.

Верховний Суд Російської Федерації здійснив створення системи відеоконференцз'язку для дистанційної участі засуджених у касаційних судових засіданнях. В основу проекту було покладено досвід експлуатації пілотної лінії відеоконференцз'язку між Челябінським обласним судом і слідчим ізолятором № 1 цього ж міста, яка працює з кінця 1999 р. Потім до побудови системи такого зв'язку у Москві залучився Верховний Суд, де перше слухання справи в режимі віддаленої присутності засуджених відбулось у квітні 2000 р. А 16 травня того ж року відбулось перше в Росії касаційне судово засідання з використанням відеоконференцз'язку між Верховним Судом і слідчим ізолятором у Челябінську, тобто на відстані 1600 кілометрів. У нинішній час цей досвід починають використовувати й інші регіональні суди Росії³⁰.

При розгляді справ про злочини невеликої тяжкості за умови достатньої технічної оснащеності судів і слідчих ізоляторів система відеоконференцз'язку має чимало позитивного: значна економія часу суддів і витрат на транспортування підсудних; не залучаються до конвоювання і забезпечення охорони судів працівники органів внутрішніх справ; підсудний не відчуває себе скучно і замкнено, як це буває у залах судового засідання, де присутні його родичі й знайомі; повністю вирішується питання із фіксуванням судового процесу; крім того, ця форма правосуддя дає

²⁸ Див.: Рустамов Х. Заочное правосудие: реальность и перспективы // Российская юстиция. — 1987. — № 8. — С. 41–42.

²⁹ Там само. — С. 41–42.

³⁰ <http://www.stel.ru/indexie4.htm> Видеоконференций становится больше.

можливість істотно скоротити період між вчиненням злочину і призначенням покарання винному³¹.

У чому полягає гостра необхідність використання відеозв'язку в судовій системі? У зв'язку із запровадженням апеляційного і касаційного оскарження судових рішень та змінами, внесеними в КПК Законом України від 21 червня 2001 р. № 2533-III, засуджені вправі наполягати на своїй участі в судовому засіданні при розгляді апеляційної і касаційної скарги, а якщо в апеляції порушується питання про погіршення становища засудженого, виклик його до суду апеляційної інстанції є обов'язковим (ч. 4 ст. 354; ч. 2 ст. 358; ч. 1 ст. 391 КПК).

Таким чином, при розгляді апеляційних і касаційних скарг та подань виникає потреба забезпечення доставки і конвоювання засуджених, яким обраний такий запобіжний захід, як тримання під вартою, і які заявили про своє бажання брати участь у судовому засіданні. Кількість осіб, котрі проходять у кримінальних справах, що розглядаються апеляційними судами областей в апеляційному порядку, перевищує 26 тис. на рік. Значну частину з них доводиться доставляти в приміщення судів і забезпечувати їхнє конвоювання. Крім того, виникають й інші непередбачені обставини, що перешкоджають своєчасній доставці або спричинюють відкладення засідання (іноді неодноразово); і, як наслідок, затягуються строки розгляду справи. Ці процеси у ще більш жорсткому варіанті проявляються у Верховному Суді України, який залишається єдиним судовим органом у державі з перегляду справ у касаційному порядку і куди доставляються засуджені з усієї країни. Лише у 2003 р. до слідчих ізоляторів було направлено 1172 листи-вимоги про доставку засуджених для їх участі в судових засіданнях при розгляді касаційних скарг у Верховному Суді. Тому одним із напрямів вирішення проблеми з розглядом апеляційних та касаційних скарг в апеляційних і Верховному судах має стати використання телекомунікаційних технологій за допомогою відеозв'язку, що дозволить здійснити процедуру розгляду кримінальних справ в апеляційному та касаційному порядку за безпосередньою участю засудженого без доставки його за сотні й тисячі кілометрів до Києва. Використання відеозв'язку жодним чином не суперечить чинному законодавству України. І якщо ця сучасна інформаційна технологія, яка повинна стати одним із важливих інструментів судової реформи, судовою системою держави не буде запроваджена, то навряд чи можна буде говорити про завершення такої реформи.

Верховним Судом України у співпраці з Агенцією міжнародного розвитку США були підготовлені пропозиції з відповідними розрахунками щодо створення системи відеоконференцзв'язку СІЗО—МВС України—Верховний Суд (на 2001—2005 рр.). Створення си-

стеми мало на меті забезпечення можливості брати участь у судових засіданнях Верховного Суду засудженим з будь-яких регіонів України без фізичного переміщення їх до судових приміщень. Передбачалося підключення до системи усіх 32 обласних слідчих ізоляторів при загальній вартості проекту 4 млн. 99 тис. грн. Однак через різні суб'єктивні й об'єктивні причини, і насамперед через невизначеність системи загальних судів України та їх компетенції, проект не впроваджено, хоч усі основні організаційні та фінансові питання були узгоджені. Головною причиною такої ситуації, як слушно зазначають науковці, є не стільки технічний і фінансовий аспекти проблеми, скільки відсутність державної політики щодо впровадження інформатизації в судочинство, у тому числі в кримінальне³².

Запровадженню в національну судову систему відеоконференцзв'язку при перегляді судових рішень у касаційному порядку має передувати відповідно нормативно-правове врегулювання цього питання в КПК, процесуальних і процедурних аспектів використання цієї технології. Загалом за основу можна взяти позитивний досвід касаційного розгляду кримінальних справ за скаргами і протестами у режимі відеоконференцзв'язку, набутий судами Російської Федерації з моменту запровадження такої процедури з кінця 1999 р.

Слушно є думка про те, що розгляд справ у режимі відеоконференцзв'язку, як і при заочному розгляді кримінальної справи, не повинен здійснюватися стосовно осіб, котрі мають психічні вади, не володіють мовою, якою ведеться судочинство, щодо неповнолітніх, а також у справах про злочини, за які може бути призначена така міра покарання, як довічне позбавлення волі³³.

Сьогодні вже не викликає сумніву потреба прискорення розроблення і масштабного впровадження в практику національних судів інформаційних та комп'ютерних технологій, відеоконференцзв'язку, що надасть змогу забезпечити участь засуджених у судовому засіданні. Впровадження новітніх технологій і методів диктується також необхідністю розширення інформування суспільства про діяльність судів як однієї з умов справедливого судового розгляду.

³¹ Див., напр.: Рустамов Х. Заочное правосудие: реальность и перспективы. — С. 41—42; Сегай М.Я. Концептуальні засади інформатизації судочинства // Вісник Академії правових наук України. — 2000. — № 4. — С. 193; Смирнов М.І. Щодо використання відеоконференцзв'язку при перегляді судових рішень у касаційному порядку // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 1(41). — С. 38—40.

³² Див., напр.: Сегай М.Я. Концептуальні засади інформатизації судочинства. — С. 193—200; Смирнов М.І. Применение видеосвязи как мера обеспечения безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию, и возможность реализации в уголовном судопроизводстве права конфронтации // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 5. — С. 117—120.

³³ Рабцевич О.И. Международно-правовое и российское закрепление права на справедливое судебное разбирательство // Право и политика. — 2003. — № 2. — С. 88.

У Президії Верховного Суду України та у Раді суддів України

Про стан організації здійснення правосуддя у м. Києві

Постанова спільного засідання

*Президії Верховного Суду України та президії Ради суддів України
віг 16 вересня 2004 р.*

Обговоривши матеріали комплексного вивчення стану організації здійснення правосуддя у районних судах та Апеляційному суді м. Києва (далі — апеляційний суд), Президія Верховного Суду України та президія Ради суддів України відзначають, що в місті вжито певних заходів, спрямованих на забезпечення здійснення правосуддя на належному рівні. Зокрема, проведено низку заходів на виконання розпоряджень Президента України від 27 липня 1996 р. № 208/96-РП «Про забезпечення судів приміщеннями» (далі — Розпорядження Президента України від 27 липня 1996 р.) та від 11 грудня 2002 р. № 395/2002 «Про заходи щодо забезпечення належних умов діяльності судів» (далі — Розпорядження Президента України від 11 грудня 2002 р.), а також Указу Президента України від 18 лютого 2002 р. № 143/2002 «Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» (далі — Указ Президента України від 18 лютого 2002 р.).

На виконання Міської програми сприяння в забезпеченні діяльності судів загальної юрисдикції та інших судових органів у м. Києві на 2003—2005 роки (затверджена Київською міською радою на IV сесії XXIV скликання 24 квітня 2003 р.) також здійснено ряд заходів із забезпечення районних судів приміщеннями.

Крім того, у 2003 р. з міського бюджету на потреби судів і управління Державної судової адміністрації України у м. Києві (далі — територіальне управління ДСА) було виділено 1 млн. 100 тис. грн. на придбання восьми легкових автомобілів, 33 комп'ютерів, 11 принтерів та іншої офісної техніки.

Водночас виявлено й істотні недоліки.

Вимогам судочинства відповідають лише приміщення Оболонського, Деснянського і Дніпровського районних судів м. Києва. Решта судів розміщені в приміщеннях, що потребують капітального ремонту, перебудови або добудови.

Приміщення Дарницького районного суду після вибуху, що стався в ньому 9 лютого 2004 р., за висновками спеціалістів, перебуває в аварійному стані і непридатне до здійснення правосуддя. Питання про надання суду нового приміщення досі не вирішено, що ставить під загрозу здійснення судочинства в зимовий період 2004—2005 рр., оскільки існуючі системи опалення, водопостачання та каналізації в зруйнованій будівлі не підлягають ремонту. Крім того, кримінальні справи щодо осіб, які тримаються під вартою, судді цього суду розглядають у приміщенні Дніпровського районного суду, що ускладнює роботу зазначених судів.

Деякі суди (Святошинський, Солом'янський та Дніпровський) розміщені у двох приміщеннях. Так, приміщення Святошинського районного суду розташовані на відстані 30 кілометрів одне від одного, Солом'янського — 15 кілометрів. Це створює додаткові труднощі при здійсненні правосуддя та керівництві апаратами цих судів.

Катастрофічне становище виникло з видатками на проведення капітального ремонту приміщень місцевих судів, оскільки у 2003 р. кошти на це не виділяли. Також ремонту потребують приміщення Голосіївського, Деснянського, Шевченківського та одне з приміщень Дніпровського районного суду (розташоване по вул. Кошиця, 5).

Приміщення інших районних судів м. Києва потребують поточного ремонту, добудови або перебудови, кошти на проведення яких протягом 2001—2003 рр. не виділяли.

Так, приміщення Голосіївського районного суду не відповідає технічним і санітарним нормам. У ньому немає необхідної кількості службових кабінетів для суддів та працівників апарату суду, а також належним чином обладнаного приміщення для конвою, взагалі відсутнє приміщення для зберігання речових доказів. У Деснянському районному суді на 27 суддів є лише п'ять залів судових засідань. Приміщення Шевченківського районного суду розраховане на розміщення восьми суддів. Фактично на день комплексного вивчення в ньому працювали 27 суддів та 92 працівники апарату суду.

Інженерне обладнання в цих приміщеннях застаріле і потребує капітального або поточного ремонту, коштів же на зазначені потреби немає.

Приміщення інших районних судів м. Києва потребують поточного ремонту, добудови або перебудови, кошти на проведення яких протягом 2001—2003 рр. не виділяли. Не вистачило коштів і на ремонт та підготовку приміщень судів до зимового періоду, тому взимку постійно виникали проблеми з їх опаленням та освітленням.

Фактично вже вирішено питання щодо забезпечення апеляційного суду новим приміщенням (по вул. Солом'янській, 2-а), проте воно потребує капітального переобладнання.

Меблі в районних судах потребують негайної заміни або ремонту. У 2003 р. кошти на придбання м'якого інвентарю суди, крім Оболонського, взагалі не отримали.

Потребує поліпшення стан забезпечення судів сучасною копіювальною технікою та технічними засобами

фіксування судового процесу. Частина суддів через відсутність комп'ютерів не має можливості користуватися правовою базою «Ліга-Закон». За винятком суддів Дніпровського та Шевченківського районних судів забезпеченість суддів районних судів м. Києва комп'ютерами становить 30—50 % від потреби. У приміщеннях районних судів не вистачає залів судового засідання, обладнаних звукозаписувальними технічними засобами. Оскільки ст. 197 нового Цивільного процесуального кодексу України передбачено з 1 січня 2005 р. повне фіксування судового засідання за допомогою таких засобів, то своєчасний розгляд цивільних справ з дотриманням вимог названої статті стане практично неможливим. Це може спричинити тяганину та масове порушення прав громадян при розгляді зазначеної категорії справ.

На день комплексного вивчення Печерський та Шевченківський районні суди не були забезпечені службовим транспортом.

Станом на 1 січня 2004 р. забезпечення житлом потребують 20 суддів місцевих судів, а поліпшення житлових умов — 34.

Фактично не виконується розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 січня 2004 р. № 22 «Про деякі питання оплати праці суддів» через відсутність видатків на компенсаційні виплати суддям районних та апеляційного судів.

Питання про медичне обслуговування суддів місцевих судів остаточно не вирішено. Недостатньо фінансується і санаторно-курортне лікування суддів. Наприклад, судді Дарницького, Деснянського та Шевченківського районних судів були позбавлені можливості такого лікування, оскільки кошти на це не були виділені взагалі.

Слід також зазначити, що всупереч вимогам ст. 117 Закону України від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України» не фінансується належним чином і діяльність ради суддів м. Києва та кваліфікаційної комісії суддів Київського апеляційного округу.

Викладене вище свідчить про те, що матеріально-технічне забезпечення діяльності судів та соціально-побутовий захист суддів потребує значного поліпшення. Неналежні умови роботи судів та суддів негативно позначилися на стані організації правосуддя в місцевих судах, зокрема на дотриманні процесуальних строків розгляду судових справ. На день вивчення залишилася нерозглянутою у строк понад шість місяців 141 справа (13,2 % від загальної кількості розглянутих). Найбільше таких справ було у провадженні Шевченківського (70), Дарницького (31) та Солом'янського (23) районних судів.

Окремі судді під час розгляду кримінальних справ допускали невинуватого тяганину.

Так, справа по обвинуваченню Гаврющенко Д.В. і Середи М.В. за ч. 2 ст. 141 та ч. 2 ст. 206 Кримінального кодексу України (далі — КК) надійшла до Дарницького районного суду 3 травня 2001 р. З 12 квітня 2002 р. вона перебувала на розгляді у судді Куренкова Є.С., який 10 разів оголошував перерву в розгляді справи у зв'язку з невяккою потерпілих та свідків.

Кримінальна справа по обвинуваченню Шульженко М.В. і Евдакова В.Н. за ч. 4 ст. 190 та ч. 2 ст. 358 КК надійшла до Шевченківського районного суду 1 берез-

ня 2002 р. Суддя названого суду Шостак О.О. всупереч вимогам ст. 241 Кримінально-процесуального кодексу України попередньо розглянула цю справу лише 10 квітня 2002 р. і призначила її до судового розгляду на 26 квітня 2002 р. На день вивчення справа залишалася нерозглянутою, протоколи судового засідання, які були в матеріалах справи, належним чином не оформлені і суддею не підписані.

Аналогічна тяганина була допущена суддею цього ж суду Морозом І.М. у справах по обвинуваченню Різниченко О.А. за ч. 2 ст. 121 КК та Мовчальюк Н.М. за ч. 4 ст. 190 КК, що знаходилися у провадженні цього суду відповідно з 7 листопада та 9 серпня 2002 р. Взагалі у I кварталі 2003 р. у провадженні цього судді понад рік перебувало три справи і одна — понад дев'ять місяців.

Кримінальну справу щодо підсудного Бовт С.М. (1-й том) суддя Дніпровського районного суду Кузнецова О.О. призначала до розгляду 13 разів і кожного разу відкладала через зайнятість в інших судових справах, а також у зв'язку з хворобою, потім — відпусткою, недоставлянням підсудного, невяккою в судові засідання прокурора, захисника, невиконання постанов суду про примусовий привід потерпілого та свідків. З аналогічних підстав суддя Кузнецова О.О. не розглянула в передбачені законом строки справи по обвинуваченню Какелашвілі А.А. за ч. 2 ст. 187 КК, Наконечного Д.Є. та Маташ Д.А. за ч. 2 ст. 187 КК, Латюк М.І. за ч. 3 ст. 185 і Тоцького О.М. за ч. 2 ст. 229 КК. Із матеріалів цих справ убачається, що суддя не вжила всіх можливих заходів до їх своєчасного розгляду.

У провадженні судді Подільського районного суду Одинця В.М. з 29 березня 2002 р. перебуває справа по обвинуваченню Гребенікова Є.І. і Костійчук Р.А. за ч. 5 ст. 185 КК. Справа призначалася до слухання 22 рази, проте на час вивчення розглянута по суті не була. Цей суддя також допустив тяганину у справах по обвинуваченню Ізбінського О.В. за частинами 4 і 5 ст. 185 КК та Давиденко М.К., Табачника В.В. і Борщанського С.В. — за частинами 2 і 3 ст. 185 цього Кодексу.

Лише у Голосіївському, Деснянському, Дніпровському та Печерському районних судах у 2004 р. немає кримінальних справ, що розглядалися понад шість місяців.

Виявлено непоодинокі випадки зняття справ із розгляду (що взагалі не передбачено процесуальним законодавством), несвоечасного виготовлення протоколів судового засідання та вручення засудженим копій вироків.

Якість розгляду кримінальних справ також потребує поліпшення.

У 2003 р. найбільше скасовано вироків, постановлених Дарницьким районним судом, — стосовно 31 особи (4,2 % від кількості осіб, щодо яких винесено вирок цим судом), Святошинським — щодо 27 (3,8 %), Шевченківським — 25 (1,8 %), Дніпровським — 24 (2,2 %), Печерським — 23 (4,1 %). Найбільше змінено вироків, постановлених Голосіївським районним судом, — щодо 49 осіб (8,0 %), Шевченківським — 40 (2,8 %), Святошинським — 33 (4,6 %), Дніпровським — 33 (2,2 %).

Судова палата в кримінальних справах апеляційного суду ще не повною мірою виконує вимоги кримінально-процесуального закону про остаточний розгляд справ в апеляційній інстанції.

Виявлено численні порушення законодавства і під час розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Так, на час вивчення стану організації правосуддя у провадженні окремих суддів Шевченківського районного суду перебували нерозглянуті справи, які надійшли 15 вересня та 15 грудня 2003 р. Наприклад, у провадженні судді цього суду Кухайлешвілі Ю.Л. були справи щодо Білоуса Д.П., Андрієнка Р.Ф., Маласая С.О., Максименко О.В., Войниченко П.О. і Шегета С.О., які надійшли 15 грудня 2003 р. Ним же допускалися випадки несвоєчасної здачі розглянутих справ до канцелярії.

Суддя Цап Н.Г. лише 17 травня 2004 р. розглянула справу про притягнення Ц. до відповідальності за ч. 1 ст. 122 Кодексу про адміністративні правопорушення (далі — КпАП), що надійшла до Подільського районного суду 1 квітня 2004 р. Крім того, вона ж закрила справу про притягнення до адміністративної відповідальності Короля М.М. за ч. 2 ст. 122 КпАП через те, що сплив двомісячний строк, передбачений ст. 38 цього Кодексу, однак при цьому не вжила достатніх заходів до своєчасного розгляду справи.

У Деснянському районному суді мали місце випадки несвоєчасної здачі суддями адміністративних справ до канцелярії, що вплинуло на строки виконання прийнятих постанов.

Не завжди судді дотримують вимог законодавства і під час розгляду цивільних справ.

Станом на травень 2004 р. у провадженні Шевченківського районного суду перебувало багато справ, не розглянутих у встановлений законодавством строк. Із них 315 не були розглянуті у строк понад три місяці, 207 — понад шість, 94 — понад дев'ять, 218 — понад рік. Найбільша кількість нерозглянутих своєчасно справ — у суддів Кухайлешвілі Ю.Л. (27), Шибко Л.В. (26), Мороза І.М. (25), Шостака О.О. (18). На організацію роботи саме цих суддів надійшло найбільше скарг — відповідно 8, 5, 5, 10.

Крім того, станом на травень 2004 р. не вирішена справа за позовом Бахтіної М.В. про визнання шлюбу недійсним, яка перебуває у провадженні судді Дарницького районного суду Бець О.В. з лютого 1997 р.

Окремі судді допускають порушення законодавства на стадії призначення цивільних справ до розгляду.

Так, суддя Шевченківського районного суду Малініков О.Ф. з 21 січня 2003 р. розглядає справу за позовом Хоминич Г.І. про визнання особи такою, що втратила право на користування жилими приміщеннями. Судове засідання у цій справі було відкладено вісім разів, проте через відсутність у матеріалах справи протоколів судового засідання з'ясувати причини неодноразового відкладення неможливо. З грудня 2003 р. справа перебувала без руху, а її чергове слухання призначено лише на 25 червня 2004 р. Крім того, станом на 17 травня 2004 р. цей суддя не здав до канцелярії 76 судових справ.

Відповідно до наказу Міністра юстиції України від 4 грудня 1998 р. № 544/7 Шевченківський районний суд є модельним. Результати вивчення стану організаційного забезпечення здійснення правосуддя в цьому суді є підставою для проведення ретельнішої перевірки його роботи з метою визначення ефективності такого експерименту.

У зв'язку з наведеним, керуючись статтями 54, 116 Закону «Про судоустрій України», Президія Верховного Суду України та президія Ради суддів України **постановляють:**

1. Інформувати Президента України та Прем'єр-міністра України про неналежне виконання Указу Президента України від 18 лютого 2002 р. у частині, що стосується забезпечення діяльності судів, та його розпоряджень від 27 липня 1996 р. і від 11 грудня 2002 р.

2. Направити копію цієї постанови Голові Верховної Ради України та Комітету з питань правової політики.

3. Поінформувати Голову Київської міської адміністрації про стан матеріально-технічного забезпечення районних та Апеляційного суду м. Києва.

4. Головам апеляційного та районних судів м. Києва проаналізувати стан розгляду судових справ, розробити і вжити заходів, спрямованих на поліпшення організації роботи судів та усунення виявлених недоліків.

5. Рекомендувати головам апеляційного та районних судів м. Києва здійснювати заходи щодо спеціалізації суддів у розгляді окремих категорій справ.

6. Голові Апеляційного суду м. Києва продовжити практику розгляду президією суду питань щодо якості та оперативності розгляду судових справ.

7. Рекомендувати раді суддів м. Києва вивчити питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів Подільського районного суду Цап Н.Г., Одинця В.М., Шевченківського — Шостака О.О., Мороза І.М., Шибко Л.В., Кухайлешвілі Ю.Л., Малінікова О.Ф., Дарницького — Бець О.В., Куренкова Є.С., Дніпровського — Кузнецової О.О. та інших суддів, які допускають порушення законодавства при розгляді справ.

8. Державній судовій адміністрації України:

— прискорити підготовку проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до переліку об'єктів, на які спрямовуються кошти субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виконання інвестиційних проектів у 2004 році»;

— вжити всіх необхідних і можливих заходів щодо забезпечення апеляційного та районних судів м. Києва належними для здійснення судочинства приміщеннями (зокрема, з необхідною кількістю залів судового засідання, обладнаних технічними засобами відповідно до вимог закону) та виділення коштів на ці потреби;

— вжити невідкладних заходів стосовно найшвидшого забезпечення Дарницького районного суду належним приміщенням, меблями, офісним обладнанням.

9. Державній судовій адміністрації України та територіальному управлінню ДСА в м. Києві вивчити питання про необхідність збільшення кількості суддів у районних та Апеляційному суді м. Києва, про результати до 1 листопада 2004 р. повідомити Верховний Суд України та Раду суддів України.

10. Голові Апеляційного суду м. Києва Чернушенку А.В. до 1 січня 2005 р. поінформувати Верховний Суд України та Раду суддів України про вжиті заходи щодо поліпшення стану здійснення правосуддя судами м. Києва.

11. Цю постанову довести до відома суддів України та оприлюднити у засобах масової інформації.

Рішення у цивільних справах

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» статус особи, яка проживає і працює (навчається) на території такого населеного пункту, надається громадянам, що постійно проживають, постійно працюють або навчаються на денних відділеннях навчальних закладів у цьому населеному пункті. Цей факт повинен підтверджуватися посвідченням встановленого зразка, який видається виконавчим органом відповідної місцевої ради. Правила видачі такого посвідчення врегульовані Положенням про порядок видачі посвідчення громадянина, який проживає, працює (навчається) на території гірського населеного пункту

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України від 25 грудня 2003 р.
(в и т я г)*

У листопаді 2001 р. Р. звернувся до суду з позовом до закритого акціонерного товариства «Рахівський лісокомбінат» (далі — ЗАТ) про стягнення 850 грн. гірських надбавок (тобто додаткових нарахувань у розмірі 25 % від суми заробітної плати), посиляючись на те, що 16 серпня 2001 р. його було звільнено з роботи, однак повністю розрахунок з ним не проведено. Під час розгляду справи Р. збільшив свої позовні вимоги, зазначивши, що він є мешканцем м. Рахів, який має статус гірського населеного пункту і на території якого розташований лісокомбінат, однак із січня 1996 по 2001 р. гірські надбавки йому не виплачували, оскільки керівники лісокомбінату приховали факт підвищення з 1 січня 1996 р. тарифних ставок і посадових окладів працівникам підприємств, розташованих на території населених пунктів, яким надано статус гірських, а тому просив поновити строк для звернення до суду і стягнути з відповідача на його користь 1 тис. 181 грн. гірських надбавок.

Рахівський районний суд Закарпатської області рішенням від 24 січня 2002 р. позов задовольнив: постановив стягнути із ЗАТ на користь Р. 1 тис. 181 грн. гірських надбавок, а також 51 грн. державного мита.

Колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Закарпатської області рішенням від 11 квітня 2002 р. рішення суду першої інстанції скасувала і постановила нове рішення, яким у задоволенні позову відмовила.

У касаційній скарзі Р. просив скасувати рішення апеляційного суду і залишити без зміни рішення районного суду, посиляючись на неправильне застосування

судом апеляційної інстанції норм матеріального права. Зокрема, скаржник вказував на неправильне застосування апеляційним судом положень Закону від 15 лютого 1995 р. № 56/95-ВР «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (далі — Закон), а також постанов Кабінету Міністрів України від 11 серпня 1995 р.: № 647 «Про перелік населених пунктів, яким надається статус гірських» та № 648 «Про умови оплати праці осіб, які працюють в гірських районах» (зі змінами, внесеними постановою від 3 квітня 1996 р. № 392).

Ознайомившись із матеріалами справи та доводами, наведеними в касаційній скарзі, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга не підлягає задоволенню з таких підстав.

Гарантії соціального захисту громадян, що проживають, працюють або навчаються в гірських населених пунктах, врегульовані положеннями Закону. Згідно зі ст. 5 Закону статус особи, яка проживає і працює (навчається) на території такого населеного пункту, надається громадянам, що постійно проживають, постійно працюють або навчаються на денних відділеннях навчальних закладів у цьому населеному пункті, про що виконавчий орган відповідної місцевої ради видає посвідчення встановленого зразка.

Рішення виконавчого органу місцевої ради про відмову у наданні (припиненні) громадянину такого статусу може бути оскаржене до суду в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Правила видачі посвідчення громадянина, котрий проживає, працює (навчається) на території населеного пункту, якому в установленому законодавством порядку надано статус гірського, врегульовані Положенням про порядок видачі посвідчення громадянина, який проживає, працює (навчається) на території гірського населеного пункту (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 1996 р. № 345; далі — Положення).

Відповідно до п. 2 Положення посвідчення є документом, який підтверджує, що громадянину (громадянці) надано статус особи, котра проживає, працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського; на підставі цього посвідчення надаються пільги, встановлені нормами статей 3, 6 Закону.

Оскільки позивач такого посвідчення не надав, суд апеляційної інстанції обгрунтовано скасував рішення місцевого суду й відмовив у стягненні сум надбавок, передбачених ст. 6 Закону.

Керуючись статтями 334, 335 ЦПК, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України ухвалила касаційну скаргу Р. відхилити, а рішення колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Закарпатської області від 11 квітня 2002 р. залишити без зміни.

Сільськогосподарські сезонні роботи виконують-ся на підставі трудової угоди, при цьому працівник виконує роботу відповідно до його кваліфікації та посади протягом невизначеного або певного строку, підпорядковується адміністрації, додержується встановлених правил внутрішнього розпорядку, виконує роботу, як правило, засобами організації й не несе ризику загибелі знярядь праці. Предметом цієї угоди є трудова діяльність взагалі, а не певний матеріальний результат виконаної роботи або виконання разової конкретної роботи, які є предметом договору підядру

*Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 жовтня 2003 р.
(в и т я г)*

У квітні 2001 р. М. звернулася до суду з позовом до закритого акціонерного товариства «Агрофірма «Радан» (далі — ЗАТ) про стягнення заборгованості з виплати заробітної плати, середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні та відшкодування моральної шкоди. Позивачка зазначала, що в травні 2000 р. між нею та відповідачем було укладено трудову угоду, за якою вона зобов'язалася строком до 20 жовтня 2000 р. виконувати сезонні сільськогосподарські роботи. Відповідач, у свою чергу, зобов'язався сплачувати заробітну плату за встановленими нормами, а також додатково за підсумками роботи надати за сезон 1 тону зерна. Свої зобов'язання вона виконала, але відповідач у повному обсязі з нею не розрахувався, сплативши лише 180 грн. У листопаді 2001 р. М. доповнила позовні вимоги: просила поновити строк для звернення до суду, стягнути на її користь заборгованість з виплати заробітної плати — 140 грн., середній заробіток за час затримки розрахунку — 1 тис. 416 грн., вартість 1 тонни зерна — 731 грн., кошти на транспортування зерна — 186 грн. та 600 грн. як компенсацію за заподіяну моральну шкоду.

Суворовський районний суд м. Херсона рішенням від 29 березня 2002 р. позов задовольнив.

Апеляційний суд Херсонської області рішенням від 3 вересня 2002 р. рішення суду першої інстанції скасував і ухвалив нове: стягнути на користь М. 140 грн. заробітної плати за договором підядру від 18 травня 2000 р. та 731 грн. як розмір натуральної оплати; у задоволенні решти позовних вимог відмовив.

У касаційній скарзі М. просила рішення апеляційного суду скасувати, посилаючись на те, що воно постановлене з порушенням норм матеріального права, а рішення суду першої інстанції залишити в силі.

Перевіривши матеріали справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Із матеріалів справи вбачається, що 18 травня 2000 р. між сторонами було укладено не договір підядру, а трудову угоду, в якій визначено її предмет, розмір і порядок оплати, відповідальність сторін та умови дострокового розірвання угоди. Підпунктом 1.1 цієї угоди передбачено, що ЗАТ доручає, а М. бере на себе зобов'язання виконати просапування, проривання та збирання овочевих культур, а також дотримуватися розпорядку робочого дня, виробничої дисципліни, правил техніки безпеки та протипожежної безпеки терміном до 20 жовтня 2000 р.; підпунктом 1.4 передбачено, що ЗАТ зобов'язується своєчасно прийняти й оплатити роботу.

З огляду на зазначене суд першої інстанції правильно дійшов висновку, що сторони перебували в трудових відносинах. При цьому позивачка повністю виконала свої зобов'язання за трудовою угодою. Відповідач не надав суду доказів щодо неналежного виконання позивачкою зобов'язань.

Проте апеляційний суд у мотивувальній частині свого рішення дійшов висновку, що між сторонами було укладено договір підядру, з чим погодитися не можна.

Відповідно до вимог ст. 332 ЦК 1963 р. за договором підядру підрядчик зобов'язується виконати на свій ризик певну роботу за завданням замовника з його або своїх матеріалів, а замовник — прийняти й оплатити виконану роботу. Предметом договору підядру є певний матеріальний результат виконаної роботи, однак для трудового договору він не обов'язковий, оскільки в останньому випадку головне значення має трудова діяльність взагалі, а не виконання разової конкретної роботи. За трудовим договором працівник виконує роботу відповідно до його кваліфікації та посади протягом невизначеного або певного строку. При цьому працівник підпорядковується адміністрації, додержується встановлених правил внутрішнього розпорядку, виконує роботу, як правило, засобами організації й не несе ризику загибелі предмета праці.

Апеляційний суд не взяв до уваги того, що: відповідач щомісяця вів табель обліку робочого часу на сезонних працівників; заробітна плата видавалася в порядку, встановленому відповідачем, — за платіжними відомостями; розмір заробітної плати був визначений у наказі від 10 травня 2002 р. № 64.1 «Про виробничу необхідність»; у трудовій угоді врегульований весь процес трудових відносин між сторонами.

Згідно зі ст. 338 ЦПК суд касаційної інстанції скасовує судові рішення апеляційної інстанції й залишає в силі рішення суду першої інстанції, якщо постановлене відповідно до закону рішення суду першої інстанції було помилково скасовано судом апеляційної інстанції.

З огляду на наведене Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу

М. задовольнила, рішення Апеляційного суду Херсонської області від 3 вересня 2002 р. скасувала, а рішення Суворовського районного суду м. Херсона від 29 березня 2002 р. залишила в силі.

Розмір вкладу працівника у майно колективного підприємства визначається залежно від його трудової участі в діяльності державного або орендного підприємства, а також участі у збільшенні майна колективного підприємства після його створення. На вклад працівника колективного підприємства нараховуються і виплачуються відсотки в розмірі, що визначається трудовим колективом виходячи з результатів господарської діяльності підприємства. Працівникові, який припинив трудові відносини з підприємством, а також спадкоємцям померлого працівника виплачується вартість вкладу

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
 Верховного Суду України від 3 вересня 2003 р.
 (в и т я г)*

У січні 1997 р. Т., В. та інші (всього 19 осіб) звернулися до суду із позовами до колективного будівельно-монтажного підприємства «БМУ-2» (далі — Підприємство) про стягнення належних їм сум, посилаючись на те, що в 1989 р. будівельно-монтажне управління № 2, яке входило до складу тресту «Вінницяпромбуд» (далі — Трест), було перетворено в колективний будівельно-монтажний підрозділ, а згодом — у Підприємство. Кожний із позивачів став власником частки в майні підприємства. Оскільки в серпні 1996 р. вони припинили трудові відносини з відповідачем, то мають право на виділ частки з майна підприємства у грошовому виразі.

Рішенням Ленінського районного суду м. Вінниці від 20 червня 2001 р. позов В. залишений без задоволення, а позови інших задоволені.

У касаційній скарзі В. та інші позивачі просили скасувати ухвалене в справі рішення з підстав порушення судом норм матеріального та процесуального права.

Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України визнала, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відмовляючи в задоволенні позову В. та задовольняючи позовні вимоги інших позивачів частково, суд першої інстанції виходив з того, що у Підприємства виникла заборгованість з виплати дивідендів працівникам, які звільнились, а щодо В. боргу немає. Проте з таким висновком суду погодитись не можна.

Як видно з матеріалів справи, Підприємство до жовтня 1990 р. було структурним підрозділом Тресту, а з жовтня 1992 р. стало орендним підприємством, яке в липні 1996 р. вийшло з Тресту й утворило колективне Підприємство, провівши персоналізацію майна, заробленого колективом під час роботи на основі орендних відносин.

Згідно зі ст. 4 Закону від 27 березня 1991 р. № 887-XII «Про підприємства в Україні» * (далі — Закон № 887-XII) відносини, пов'язані з діяльністю підприємств, регулюються цим Законом та іншим законодавством, що визначає окремі особливості, сторони й види діяльності підприємств в Україні, зокрема й Законом від 7 лютого 1991 р. № 697-XII «Про власність» (далі — Закон № 697-XII).

У ст. 9 Закону № 887-XII також передбачено, що підприємство діє на підставі статуту, який затверджується власником (власниками) майна. До статуту можуть бути включені положення, пов'язані з особливостями діяльності підприємства.

Відповідно до статей 20, 21, 23 Закону № 697-XII суб'єктами права колективної власності є трудові колективи державних підприємств, колективи орендарів, колективні підприємства, кооперативи, акціонерні товариства, господарські товариства, господарські об'єднання, професійні спілки, політичні партії та інші громадські об'єднання, релігійні й інші організації, що є юридичними особами.

Право колективної власності виникає на підставі: добровільного об'єднання майна громадян і юридичних осіб для створення кооперативів, акціонерних товариств, інших господарських товариств та об'єднань; передачі державних підприємств в оренду; викупу колективами трудящих державного майна; перетворення державних підприємств в акціонерні та інші товариства; безоплатної передачі майна державного підприємства у власність трудового колективу; державних субсидій; пожертвувань організацій і громадян; інших цивільно-правових угод. У майні колективного підприємства визначаються вклади його працівників. Розмір вкладу працівника у майно колективного підприємства визначається залежно від його трудової участі в діяльності державного або орендного підприємства, а також участі у збільшенні майна колективного підприємства після його створення.

На вклад працівника колективного підприємства нараховуються і виплачуються відсотки в розмірі, що визначається трудовим колективом виходячи з результатів господарської діяльності підприємства. Працівникові, який припинив трудові відносини з підприємством, а також спадкоємцям померлого працівника виплачується вартість вкладу.

Задовольняючи позов частково та стягуючи на користь позивачів дивіденди, суд першої інстанції не врахував вимог законодавства і на порушення ст. 202² ЦПК не встановив характер правовідносин, які склалися між сторонами спору.

За таких обставин, коли рішення суду було постановлено з порушенням вимог матеріального та процесуального права, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу В. та інших позивачів задовольнила, рішення Ленінського районного суду м. Вінниці від 20 червня 2001 р. скасувала і направила справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

* Закон втратив чинність з 1 січня 2004 р. на підставі ЦК від 16 січня 2003 р., але був чинним на час виникнення спірних правовідносин.

Якщо суд визнає потрібним, щоб сторона, яка не з'явилася в судові засідання, дала особисті пояснення, він відповідно до частин 3, 4 ст. 172 ЦПК України відкладає розгляд справи. У разі неявки в судові засідання позивача без поважних причин за викликом суду (ч. 3 цієї статті) або його повторної неявки за викликом суду незалежно від причин (п. 4 ст. 229 цього Кодексу) суд залишає заяву без розгляду.

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України від 6 листопада 2003 р.
(в и т я г)*

У жовтні 2002 р. В. звернулася до суду з позовом до Уманського міського суду Черкаської області, третя особа — Черкаське обласне управління юстиції, про поновлення на роботі секретарем Уманського міського суду з 20 вересня 2002 р., стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу та відшкодування моральної шкоди, посилаючись на те, що наказом голови Уманського міського суду від 19 вересня 2002 р. № 41 її незаконно було звільнено з роботи на підставі п. 2 ч. 1 ст. 40 КЗпП.

Апеляційний суд Черкаської області ухвалою від 31 січня 2003 р. згідно з п. 4 ст. 229 ЦПК залишив позов В. без розгляду.

У касаційній скарзі В., посилаючись на порушення судом норм процесуального права, просила скасувати ухвалу апеляційного суду і направити справу на новий розгляд до іншого суду.

Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга не підлягає задоволенню з таких підстав.

Суд установив, що позивачка В. та її представник Б. заздалегідь у передбаченому законом порядку були повідомлені про час і місце розгляду справи за її позовом про поновлення на роботі і викликані в судові засідання на 12 грудня 2002 р., 16 січня 2003 р. та 31 січня 2003 р., але на ці засідання ніхто з них не з'явився, незважаючи на те, що суд визнав явку В. у судові засідання потрібною для дачі особистих пояснень.

Відповідно до частин 3, 4 ст. 172 ЦПК у разі, коли суд визнає потрібним, щоб сторона, яка не з'явилася в судові засідання, дала особисті пояснення, він відкладає розгляд справи.

У разі неявки в судові засідання позивача без поважних причин за викликом суду (ч. 3 ст. 172 ЦПК) або його повторної неявки за викликом суду незалежно від причин (п. 4 ст. 229 цього Кодексу) суд залишає заяву без розгляду.

Оскільки постановлена Апеляційним судом Черкаської області ухвала відповідає вимогам чинного ЦПК, доводи, наведені в касаційній скарзі, не містять підстав для висновку про неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права, яке призвело або могло призвести до неправильного вирішення справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України, керуючись ст. 334 ЦПК, касаційну скаргу В. відхилила, ухвалу апеляційного суду від 31 січня 2003 р. залишила без зміни.

У п. 2 розд. II «Прикінцеві положення» Закону України від 7 грудня 2000 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання ринку автомобілів в Україні» (зі змінами, внесеними законами від 13 вересня 2001 р. та 15 листопада 2001 р.) визначено, що автомобіль, який був попередньо ввезений в Україну без сплати (повної або часткової) передбачених законодавством податків та зборів, на підставі пільг, наданих законодавством, може бути відчужений або переданий у володіння, або (та) у користування, або (та) у розпорядження тільки після сплати у повному обсязі всіх податків та зборів, передбачених законодавством України на день ввезення автомобіля на митну територію України.

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України від 27 листопада 2003 р.
(в и т я г)*

У жовтні 2002 р. Б. оскаржив до суду дії виконуючого обов'язки начальника Житомирської митниці (далі — в.о. начальника митниці), посилаючись на те, що 7 жовтня 2002 р. Богунський районний суд м. Житомира прийняв рішення про пільгове митне оформлення ввезених для нього з-за кордону автомобілів — «Opel Omega», 1995 р. випуску, та «Opel Omega», 1996 р. випуску. В.о. начальника митниці при здійсненні митного оформлення наклав митні обмеження щодо відчуження, передачі у володіння, користування та розпорядження ввезеними автомобілями. Вважаючи ці дії суб'єкта оскарження такими, що порушують його права, передбачені Конституцією та Законом від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ «Про власність» (далі — Закон № 697-ХІІ), Б. просив визнати їх неправомірними та зобов'язати зазначену службу особу скасувати незаконно накладені митні обмеження шляхом видачі окремого документа — довідки про таке скасування.

Богунський районний суд м. Житомира рішенням від 30 жовтня 2002 р., залишеним без зміни ухвалою Апеляційного суду Житомирської області від 22 квітня 2003 р., скаргу задовольнив: дії в.о. начальника митниці, а саме накладення митних обмежень при здійсненні митного оформлення ввезених належних Б. легкових автомобілів, визнав неправомірними та зобов'язав цю службу особу провести митне оформлення транспортних засобів.

У касаційному поданні заступника прокурора Житомирської області, поданому в порядку представництва інтересів держави, порушено питання про скасування судових рішень як таких, що постановлені з недодержанням норм матеріального права, а також про направлення справи на новий розгляд.

Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України визнала, що касаційне подання заступника прокурора Житомирської області підлягає задоволенню з таких підстав.

Б. є інвалідом війни II групи й має право на пільги, встановлені законодавством України для ветеранів війни—інвалідів війни. Згідно з п. 23 ч. 1 ст. 13 Закону від 22 жовтня 1993 р. № 3551-ХІІ «Про статус

ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (далі — Закон № 3551-ХІІ) та на підставі рішення Богунського районного суду м. Житомира від 7 жовтня 2002 р. митний орган провів пільгове митне оформлення зазначених автомобілів, придбаних Ж. для Б. за кордоном України й ввезених на її територію. При цьому суб'єкт оскарження наклав митні обмеження, про що в посвідченні на реєстрацію транспортного засобу в органах Державної автомобільної інспекції Міністерства внутрішніх справ України зробив примітку, що автомобіль може бути відчужений або переданий у володіння, або (та) у користування, або (та) у розпорядження тільки після сплати у повному обсязі всіх податків та зборів, передбачених законодавством України.

Задовольняючи скаргу, суд виходив з того, що суб'єкт оскарження неправомірно застосував до заявника вищезазначене митне обмеження, оскільки воно є незаконним і таким, що суперечить положенням ст. 13 Конституції та Закону № 697-ХІІ, а також із того, що ст. 19 цього Закону не містить будь-яких обмежень щодо права відчуження належного громадянину майна.

Проте при вирішенні спору суд не врахував, що за законами від 22 грудня 1995 р. № 498/95-ВР «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів з питань оподаткування підакцизних товарів» та від 17 грудня 1996 р. № 608/96-ВР «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України з питань оподаткування товарів, що ввозяться (пересилаються) на митну територію України» втратив чинність п. 23 ч. 1 ст. 13 Закону

№ 3551-ХІІ у частині звільнення ветеранів війни від сплати ввізного мита, митних та акцизних зборів і податку на добавлену вартість з підакцизних товарів, що імпортуються.

Крім того, у п. 2 розд. ІІ «Прикінцеві положення» Закону від 7 грудня 2000 р. № 2134-ІІІ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання ринку автомобілів в Україні» (зі змінами, внесеними законами від 13 вересня 2001 р. та 15 листопада 2001 р.) передбачено, що автомобіль, який був попередньо ввезений в Україну без сплати (повної або часткової) встановлених законодавством податків та зборів, на підставі пільг, наданих законодавством, може бути відчужений або переданий у володіння, або (та) у користування, або (та) у розпорядження тільки після сплати у повному обсязі всіх податків та зборів, передбачених законодавством України на день ввезення автомобіля на її митну територію.

Виходячи з вищезазначених положень чинного законодавства Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України вирішила, що висновки судових інстанцій про порушення права власності заявника, необхідність його захисту та неправомірність дій в.о. начальника митниці щодо накладення митних обмежень при здійсненні митного оформлення ввезених транспортних засобів є помилковими, а тому касаційне подання заступника прокурора Житомирської області задовольнила, рішення Богунського районного суду від 30 жовтня 2002 р. та ухвалу Апеляційного суду Житомирської області від 22 квітня 2003 р. скасувала, справу направила на новий розгляд.

Рішення у господарських справах

Передача коносаменту або іншого розпорядчого документа прирівнюється до передачі речі

Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 18 листопада 2003 р. (в и т я г)

У листопаді 2001 р. заступник Генерального прокурора України в інтересах держави в особі Міністерства оборони України (далі — Міністерство) звернувся з позовом до закритого акціонерного товариства транснаціональної фінансово-промислової нафтової компанії «Укртатнафта» (далі — ЗАТ) про зобов'язання здійснити поставку нафтопродуктів. Позовні вимоги мотивовані тим, що Міністерство в особі командира військової частини уклало договори на поставку нафтопродуктів: з товариством з обмеженою відповідальністю «Галон» (далі — ТОВ «Галон») від 6 липня 1999 р., відкритим акціонерним товариством «Торговий дім «Укртатнафта-Київ» (далі — Торговий дім) від 6 жовтня 1999 р., товариством з обмеженою відповідальністю «Агроенергосоюз» (далі — ТОВ «Агроенергосоюз») від 29 жовтня 1999 р. та уклало державний

контракт на поставку паливно-мастильних матеріалів з Державною компанією з експорту та імпорту продукції і послуг військового та спеціального призначення «Укрспецекспорт» (далі — ДК) від 30 вересня 1999 р. Названі підприємства та підприємство зі сто-процентним іноземним капіталом «Інтас» (далі — Підприємство) згідно з актами приймання-передачі на терміналі відповідача на умовах EXW (франко-завод) передали позивачеві 18 тис. тонн дизельного пального та 8 тис. 600 тонн бензину марки А-76. ЗАТ відвантажило нафтопродукти частково, залишивши на своєму терміналі 7 тис. 523 тонни дизельного пального та 4 тис. 731 тонну бензину, які позивач просив зобов'язати відповідача відвантажити згідно із зазначеними документами.

Відповідач позов не визнав, пославшись на його безпідставність.

Господарський суд Полтавської області рішенням від 20 лютого 2003 р. відмовив у задоволенні позову з тих підстав, що Міністерство відповідно до ст. 128 ЦК 1963 р. не має права власності на нафтопродукти. Крім того, позивач не надав доказів передачі на зберігання відповідачеві зазначеного майна.

Харківський апеляційний господарський суд постановою від 9 квітня 2003 р. рішення суду першої інстанції скасував, а позов задовольнив з тих мотивів, що Міністерство набуло права власності на нафтопродукти з моменту підписання відповідних актів приймання-передачі, які були узгоджені з керівництвом відповідача. Зобов'язання ЗАТ відвантажити позивачеві нафтопродукти також підтверджено актами приймання-передачі, гарантійними листами від 29 травня 2000 р. та від 14 червня 2000 р. і листами голови правління відповідача, в яких ідеться про порушення складеного сторонами графіка постачання нафтопродуктів, але відповідач зобов'язався погасити заборгованість протягом 2001—2002 рр.

Вищий господарський суд України постановою від 3 липня 2003 р. постанову суду апеляційної інстанції скасував, а назване рішення Господарського суду Полтавської області від 20 лютого 2003 р. залишив у силі, погодившись із висновками суду першої інстанції, та зазначив, що Харківський апеляційний господарський суд, задовольняючи позов, вказав приблизний обсяг нафтопродуктів, які підлягали передачі позивачеві.

Верховний Суд України ухвалою від 23 жовтня 2003 р. за касаційним поданням Генеральної прокуратури України та касаційною скаргою Міністерства порушив провадження з перегляду в касаційному порядку зазначеної постанови Вищого господарського суду України з мотивів її невідповідності нормам матеріального права та різного застосування названим судом положень одного й того ж закону в аналогічних справах.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників сторін, перевіривши матеріали справи і прийняті судами рішення, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України визнала, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до Міжнародних правил по тлумаченню термінів «Інкотермс» (у редакції від 1 січня 1990 р.) EXW «франко-завод» означає, що зобов'язання продавця щодо поставки вважається виконаним після того, як він надав покупцеві товар на своєму підприємстві (тобто на заводі, фабриці, складі тощо).

Як установили господарські суди першої та апеляційної інстанцій, ТОВ «Галон», Торговий дім, ТОВ «Агроенергосоюз», ДК та Підприємство на підставі актів приймання-передачі передали Міністерству 18 тис. тонн дизельного пального та 8 тис. 600 тонн бензину марки А-76 на умовах EXW (франко-завод) Кременчуцького нафтопереробного заводу.

Відповідно до ст. 128 ЦК 1963 р. право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передачі речі, якщо інше не передбачено законом або договором. До передачі речей прирівнюється передача коносаменту або іншого розпорядчого документа на речі. Отже, згідно із цим Кодексом Міністерство набуло права власності на нафтопродукти.

Як передбачено ч. 1 ст. 50 Закону від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ «Про власність», власник має право вимагати повернення (віндикації) свого майна з чужого незаконного володіння.

Таким чином, рішення Господарського суду Полтавської області, з яким погодився суд касаційної інстанції, ухвалено з порушенням норм матеріального права.

Вищий господарський суд України дійшов неправильного висновку про те, що суд апеляційної інстанції, задовольняючи позов, вказав приблизний обсяг нафтопродуктів, які відповідач повинен повернути Міністерству, оскільки його визначено без належної оцінки резолютивної частини постанови Харківського апеляційного господарського суду від 9 квітня 2003 р., де зазначено, що відповідача зобов'язано передати 7 тис. 500 тонн дизельного пального і 4 тис. 700 тонн бензину марки А-76.

Суд апеляційної інстанції на підставі зібраних доказів зробив правильний висновок про те, що Міністерство набуло права власності на нафтопродукти, визначив їх обсяг, правомірно скасував рішення суду першої інстанції та обґрунтовано задовольнив позов.

За таких обставин, керуючись статтями 111¹⁷—111²¹ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України касаційну скаргу Міністерства задовольнила: постанову Вищого господарського суду України від 3 липня 2003 р. та рішення Господарського суду Полтавської області від 20 лютого 2003 р. скасувала, постанову Харківського апеляційного господарського суду від 9 квітня 2003 р. залишила в силі.

Відсотки за користування кредитом є боргом, а не платою за кредит

Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 14 жовтня 2003 р. (в и т я г)

6 вересня 2002 р. відкрите акціонерне товариство «Банк «Універсальний» (далі — Банк) звернулося до Господарського суду Тернопільської області з позовом до товариства з обмеженою відповідальністю «Сапфір» (далі — ТОВ) про стягнення з останнього 109 тис. 645 грн. боргу. Позовна вимога мотивована тим, що ТОВ неналежним чином виконувало взяті на себе зобов'язання згідно з кредитним договором, а саме: не повернуло одержаний кредит і не сплатило відсотки за користування ним. Відповідно до ст. 214 ЦК 1963 р. Банк просив стягнути з відповідача 62 тис. 802 грн. несплачених відсотків за період з 29 липня 2000 р. по 6 вересня 2002 р., а з урахуванням встановленого індексу інфляції (далі — індекс інфляції), що за розрахунками позивача становить ще 48 тис. 842 грн. — усього 109 тис. 645 грн.

У заяві від 26 листопада 2002 р. Банк збільшив суму відшкодування до 115 тис. 335 грн. виходячи з того, що за час розгляду справи відсотки за користуванням кредитом зросли.

ТОВ проти позову заперечило, посилаючись на рішення Господарського суду м. Києва від 28 липня 2000 р. у справі за позовом Банку до ТОВ, в якому суд постановив стягнути з відповідача суму кредиту та несплачені відсотки за користування ним, у зв'язку з

чим договірні відносини між сторонами, як і грошові зобов'язання, припинилися.

Господарський суд Тернопільської області рішенням від 26 листопада 2002 р. в позові відмовив з тих підстав, що з ухваленням зазначеного рішення Господарського суду м. Києва між Банком та ТОВ у справі припинилися правовідносини за кредитним договором і виникли відносини щодо виконання рішення суду. Тому нарахування Банком відсотків після ухвалення зазначеного судового рішення безпідставне і неправомірне.

Львівський апеляційний господарський суд постановою від 27 лютого 2003 р. рішення суду першої інстанції скасував, а позов задовольнив у заявленій сумі.

Постанова обгрунтована тим, що: строк дії кредитного договору сторони визначили з моменту його підписання і до повного виконання кредитором усіх взятих на себе зобов'язань; відповідно до ст. 216 ЦК 1963 р. зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином; відповідно до п. 2.3 кредитного договору нарахування відсотків розпочинається з дати перерахування першого платежу в рахунок наданого кредиту до повного погашення суми кредиту; неповернення суми кредиту і несплата відсотків за користування ним є грошовим борговим зобов'язанням ТОВ, яке має бути виконане з урахуванням положень ст. 214 ЦК 1963 р.

Вищий господарський суд України постановою від 13 червня 2003 р. постанову апеляційного суду і рішення суду першої інстанції скасував, а справу передав на новий розгляд до господарського суду першої інстанції виходячи з того, що господарські суди не розглянули в судовому процесі всебічно, повно й об'єктивно всі обставини справи в їх сукупності і, відповідно, неправильно застосували норми матеріального права.

При цьому суд касаційної інстанції погодився з висновком апеляційного суду про те, що відповідно до ст. 216 ЦК 1963 р. кредитні грошові зобов'язання ТОВ перед Банком у зв'язку з урахуванням судового рішення у справі не припинилися, але його висновок про стягнення заборгованості з відсотків за користування кредитом з урахуванням індексу інфляції визнав помилковим, вважаючи, що згідно зі ст. 214 ЦК 1963 р. сплаті з урахуванням індексу інфляції підлягає сума боргу, а відсотки за користування кредитом є платою за кредит, а не боргом.

Банк і ТОВ просили названу постанову Вищого господарського суду України скасувати, мотивуючи касаційні скарги неправильним застосуванням судом норм матеріального права.

ТОВ вважало, що відповідно до статей 203, 204 ЦК 1963 р. в разі порушення строків виконання зобов'язань боржник несе відповідальність, відшкодовуючи лише збитки та встановлену неустойку (штраф, пеню), а тому, на його думку, після закінчення строку повернення кредиту Банк не мав права нараховувати відсотки за користування ним і, відповідно, вимагати їх сплатити з урахуванням індексу інфляції.

Зважаючи на наведене, ТОВ просило залишити в силі рішення суду першої інстанції.

Банк просив залишити в силі постанову апеляційного суду виходячи з того, що Вищий господарський суд України дійшов помилкового висновку про те, що відсотки за користування кредитом не є боргом ТОВ, який підлягає сплаті з урахуванням індексу інфляції. Крім того, посилаючись на п. 3 ст. 111⁹ та ч. 2 ст. 111¹⁰ ГПК, він вважав, що у суду не було підстав передавати справу на новий розгляд.

Заслухавши суддю-доповідача та пояснення представників сторін, розглянувши наведені у касаційних скаргах доводи і перевіrivши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України визнала, що скарга Банку підлягає задоволенню, а ТОВ — відхиленню з таких підстав.

У зв'язку з укладеним між ТОВ і Банком договором від 30 липня 1999 р. виникли кредитні правовідносини, зобов'язання за якими слід виконувати відповідно до положень ЦК.

Господарські суди встановили, що на підставі зазначеного договору ТОВ одержало від Банку кредит в сумі 199 тис. 817 грн. зі строком його повернення 7 лютого 2000 р.

Арбітражний суд Тернопільської області рішенням від 28 липня 2000 р. постановив стягнути з ТОВ неповернену в обумовлений у договорі строк зазначену суму кредиту та нараховані за користування ним відсотки.

Відмовляючи у позові в цій справі, суд першої інстанції дійшов помилкового висновку про те, що з ухваленням зазначеного судового рішення між сторонами припинилися кредитні правовідносини і виникли відносини щодо виконання судового рішення.

Такий висновок суперечить положенням ст. 216 ЦК 1963 р., згідно з якою зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином. Зокрема, відповідно до пунктів 2.3 і 8 кредитного договору нарахування відсотків розпочинається з дати перерахування першого платежу в рахунок наданого кредиту до повного погашення ТОВ основної суми кредиту, а договір діє з моменту підписання сторонами до повного виконання ТОВ усіх договірних зобов'язань.

Отже, Банк правомірно нарахував ТОВ відсотки за користування кредитом після рішення суду у справі, враховуючи, що навіть на підставі названого судового рішення кредитні зобов'язання відповідач не виконав.

Помилковим є і висновок Вищого господарського суду України в оспорюваній постанові про те, що відсотки за користування кредитом є платою за кредит, а не сумою боргу згідно зі ст. 214 ЦК 1963 р., відповідно до якої боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням індексу інфляції за весь час прострочення.

Відповідно до ч. 1 ст. 151 ЦК 1963 р. особа, яка зобов'язана сплатити на користь іншої особи гроші, є боржником, а несплачені гроші є заборгованістю і, відповідно, боргом. Таким чином, заборгованість ТОВ зі сплати відсотків за користування кредитом є його боргом, який згідно зі ст. 214 ЦК 1963 р. підлягає сплаті з урахуванням індексу інфляції за весь час прострочення. Тобто постанова Вищого господарського суду

України ґрунтується на неправильному застосуванні норми матеріального права і помилкових юридичних висновках щодо встановлених судами фактичних обставин справи.

Натомість постановою суду апеляційної інстанції про задоволення позову Банку ґрунтується на всебічному та повному дослідженні фактичних обставин справи і на належній оцінці доказів, що мають значення для розгляду справи та вирішення спору по суті, а

юридичні висновки — на положеннях норм матеріального права.

Виходячи з викладеного та керуючись статтями 111¹⁷—111³⁰ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України касаційну скаргу ТОВ відхилила, а скаргу Банку задовольнила, скасувавши постанову Вищого господарського суду України від 13 червня 2003 р. і залишивши в силі постанову Львівського апеляційного господарського суду від 27 лютого 2003 р.

Рішення у кримінальних справах

Порушення органами досудового слідства положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», проведення обшуку житла за постановою суду в іншій кримінальній справі, недодержання інших процесуальних норм призвели до порушення вимог ст. 22 КПК України, а суди першої та апеляційної інстанцій не звернули на це уваги, що потягло скасування судових рішень і направлення справи на додаткове розслідування

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 25 травня 2004 р. (в и т я г)

Ленінський районний суд м. Миколаєва вироком від 17 листопада 2003 р., який залишив без зміни Апеляційний суд Миколаївської області ухвалою від 29 січня 2004 р., засудив М.О. за ч. 2 ст. 307 КК на п'ять років позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна за такі дії.

М.О. незаконно придбав і зберігав з метою збуту наркотичний засіб — макову соломку у невстановленому розмірі. Місце, час та обставини вчинення цих дій також не встановлено. Із зазначеної сировини він за місцем свого проживання незаконно приготував особливо небезпечний наркотичний засіб — ацетилований опій об'ємом не менше 6,5 мілілітра, який зберігав з метою збуту.

13 червня 2003 р. приблизно о 5-й годині 50 хвилин та о 6-й годині 10 хвилин М.О. збув Б. та К. по 1 мілілітру (у перерахунку на суху речовину — по 0,03 грама) опію, а решту об'ємом 4,5 мілілітра зберігав за місцем проживання з метою збуту. Того ж дня в нього вилучили зазначений наркотичний засіб, а також зволожену масу з частин рослини виду «мак снодійний», ангїдрид оцтової кислоти, що належить до прекурсорів, кухоль та ложку з нашаруваннями частинок макової соломки.

У касаційній скарзі засуджений М.О. та його захисник Г., посилаючись на те, що докази обвинувачення одержані з порушенням кримінально-процесуального закону, а матеріали справи сфальсифіковані, просили скасувати постановлені у ній судові рішення і закрити її за недоведеністю винності засудженого у вчиненні злочину. У доповненні до скарги адвокат К.О. теж зазначив, що у справі допущені фальсифікація та фабрикування матеріалів, істотні

порушення кримінально-процесуального закону, а тому постановлені щодо М.О. судові рішення є незаконними і підлягають скасуванню.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення засудженого та його захисника — адвоката К.О., які підтримали касаційну скаргу, думку прокурора про її необґрунтованість, перевіривши матеріали справи та наведені у скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що скарга підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Як видно з матеріалів справи, у ній на порушення вимог ч. 1 ст. 22 КПК про те, що слідчий та особа, яка провадить дїзнання, зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, допущено однобічність, неповноту досудового слідства та інші порушення кримінально-процесуального закону. Суд не тільки не усунув їх у судовому засіданні, а й теж неповно дослідив обставини справи та порушив інші вимоги зазначеного закону, внаслідок чого постановив у справі неправосудні судові рішення.

Із матеріалів справи вбачається, що висновки слідчих органів і суду про вчинення М.О. дій, за які його засуджено, ґрунтуються на даних оперативної закупівлі в нього наркотичної речовини та результатах обшуку його житла.

Оперативна закупівля була проведена 13 червня 2003 р. приблизно о 5-й годині 50 хвилин та о 6-й годині 10 хвилин двома особами під псевдонімами Б. і К. на підставі постанови від 27 січня 2003 р., згідно з якою проведення закупівлі доручалося зазначеним особам. Однак із показань цих осіб, допитаних як свідків, випливає, що згоду на участь в оперативній закупівлі наркотичного засобу вони дали 13 червня 2003 р., тобто станом на 27 січня 2003 р. такої згоди ще не було.

У названій постанові йдеться про проведення оперативної закупівлі у М.О. 2 мілілітрів опію по 7 грн. за 1 мілілітр. У той же час судово-хімічну експертизу, якою встановлено, що вилучена у зазначених осіб речовина є опієм, проведено лише 29 липня 2003 р. У зв'язку з цим незрозуміло, на чому ґрунтувалася переконаність працівників відділу по боротьбі з незаконним обігом наркотиків (далі — ВБНОН) Ленінського РВВС (майже за п'ять місяців до проведення оперативної закупівлі та за шість місяців — до згаданої

експертизи) в тому, що М.О. збуватиме саме опій і саме по 7 грн. за 1 мілілітр.

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ «Про оперативно-розшукову діяльність» у кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності порушують оперативно-розшукову справу. Без її порушення провадити такі заходи заборонено. У матеріалах же кримінальної справи немає будь-яких відомостей про проведення таких дій щодо М.О.

Зазначені обставини не можуть не викликати певні сумніви в законності проведення оперативної закупівлі.

Згідно з матеріалами кримінальної справи оперативна закупівля наркотичного засобу в М.О. була проведена рано-вранці, а обшук його житла — пізно ввечері. При цьому незрозуміло, чому М.О. не затримали одразу після закупівлі, адже Б. і К. розраховалися за придбаний опій поміченими грошовими купюрами.

Б. і К. були допитані як свідки не слідчим, а помічником оперуповноваженого ВБНОН Ленінського РВВС сержантом міліції М., який був причетний до проведення ними оперативної закупівлі наркотичного засобу.

Ці особи не були включені (під псевдонімами) до списку осіб, які підлягають виклику в судове засідання, долученого до обвинувального висновку, і в судове засідання їх не викликали. Проте допит їх судом був необхідним, оскільки М.О. і на стадії розслідування справи, і в судовому засіданні категорично заперечував факт збуту їм наркотичного засобу, а інші особи, причетні до проведення оперативної закупівлі та допитані як свідки, їй очевидцями не були. Положення ч. 2 ст. 292, ст. 303 КПК, що стосуються допиту свідка, щодо якого здійснюються заходи безпеки, суд також не дотримував.

Зазначені обставини свідчать про неповноту проведеного у справі судового слідства.

Крім цього, як видно з матеріалів справи, обшук житла М.О. провадився на підставі постанови судді Ленінського районного суду м. Миколаєва від 8 квітня 2003 р., винесеної за поданням слідчого прокуратури цього району в іншій кримінальній справі (порушеній за фактом убивства), до якої М.О. відношення не мав. Причому цю слідчу дію було проведено аж через два місяці п'ять днів після винесення зазначеної постанови працівниками ВБНОН Ленінського РВВС без відповідного доручення слідчого.

З урахуванням наведених обставин, а також того, що за показаннями свідка Б-ка (на той час — начальник ВБНОН Ленінського РВВС) обшук у М.О. «за фактом убивства не провели тому, що підтвердився факт оперативної закупівлі», законність проведення цієї слідчої дії викликає сумнів.

Привертає увагу й той факт, що відповідно до протоколу обшуку житла М.О. ця слідча дія проводилася 13 червня 2003 р. з 21-ї години 45 хвилин до 22-ї години, а згідно з долученим до справи протоколом про адміністративне затримання того вечора М.О. з 21-ї години 25 хвилин перебував у кімнаті для затриманих Ленінського РВВС і був звільнений лише 17 червня 2003 р.

Слідчі органи не перевірили твердження М.О. про намащування йому чимось долоней під час затримання увечері 13 червня 2003 р., коли працівники міліції

наділи йому наручники на заведені за спину руки і він лежав на підлозі у під'їзді будинку.

Більш ретельний перевірячі підлягали і твердження М.О. про те, що поліетиленовий пакет із грошима та ключами від квартири, який був у нього в руках перед затриманням, опинився у працівників міліції, котрі й відімкнули двері квартири.

Суд теж не висловив у вирокі будь-яких суджень з приводу цих тверджень М.О.

Потребує з'ясування і питання про те, протягом якого часу може діяти спеціальний засіб, застосований, як впливає із матеріалів справи, для того, щоб помігити грошові купюри перед проведенням оперативної закупівлі наркотичного засобу, і, зокрема, як впливає на тривалість його дії контактування з масливими матеріалами, водою тощо, оскільки протягом дня М.О. займався ремонтом автомобіля.

Слід також встановити причини суперечностей у показаннях двох свідків (які були понятими під час проведення оперативної закупівлі) щодо того, як вони разом із працівниками міліції та особами, які мали закупити у М.О. наркотичний засіб, добиралися до будинку, де той мешкає.

Потрібно дати оцінку і відомостям, які містяться в наданому суду касаційної інстанції листі сусідів засудженого із завіреними підписами, а також у листі дільничного інспектора міліції Ленінського РВВС Г. про те, що квартиру М.О. наркомани не відвідували та до збуту наркотичних засобів він не причетний.

За таких обставин і з урахуванням того, що порушення органами дізнання й досудового слідства кримінально-процесуального закону, їх недоліки та упущення залишилися поза увагою судів першої і апеляційної інстанцій, вирок та ухвала щодо М.О. підлягають скасуванню як незаконні, а справа у зв'язку з необхідністю проведення ряду слідчих дій — направлення на нове розслідування, під час якого мають бути всебічно, повно й об'єктивно досліджені обставини справи, зокрема перевірені доводи М.О., і, залежно від установленого, прийняте рішення, яке б відповідало вимогам закону.

Враховуючи викладене, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційну скаргу М.О. задовольнила частково, судові рішення щодо нього скасувала і направила справу на нове розслідування.

Порушення органами досудового слідства вимог ст. 7¹ КПК України про ознайомлення потерпілого з постановою про закриття кримінальної справи, а судом — вимог ст. 12 цього Кодексу про з'ясування думки потерпілого при вирішенні цього питання призвели до скасування судових рішень

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 5 серпня 2004 р.
(в и т я г)*

Білопільський районний суд Сумської області постановою від 30 травня 2003 р. звільнив Ш. від

кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 296 КК у зв'язку із закінченням строку давності і кримінальну справу щодо нього заклав.

Апеляційний суд Сумської області ухвалою від 16 вересня 2003 р. цю постанову залишив без зміни.

Ш. обвинувачувався за ч. 1 ст. 296 КК в тому, що 4 березня 1998 р. він разом з К. та Б. із хуліганських мотивів побив С., заподіявши потерпілому легкі тілесні ушкодження.

Оскільки зазначеними особами було вчинено злочин невеликої тяжкості і з того часу минуло понад три роки, слідчий направив до суду подання про звільнення Ш. від кримінальної відповідальності, яке суд задовольнив постановою від 30 травня 2003 р.

У касаційній скарзі С. порушив питання про скасування постановлених у справі судових рішень і направлення її на нове розслідування, оскільки вважав, що К., Б. та Ш. заподіяли йому тяжкі тілесні ушкодження, і дії останнього слід кваліфікувати за статтею, яка передбачає відповідальність саме за цей злочин. Крім того, С. зазначив, що під час досудового слідства та розгляду справи в суді було істотно порушено його права як потерпілого.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення С., думку прокурора про необхідність скасування судових рішень як винесених із порушенням вимог закону й обговоривши наведені у скарзі доводи та вивчивши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що касаційна скарга має бути задоволена частково.

Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 398 КПК однією з підстав для скасування або зміни вироку, ухвали чи постанови є неправильне застосування кримінального закону.

Відповідно до ч. 4 ст. 7¹ КПК у разі винесення постанови про направлення справи до суду за наявності підстав для закриття останньої у зв'язку із закінченням строків давності слідчий повинен ознайомити обвинуваченого, його захисника, а також потерпілого або його представника з цією постановою, а на їх вимогу — з усіма матеріалами справи та роз'яснити їх права, передбачені названим Кодексом.

Як передбачено ст. 12 КПК, при вирішенні питання про закриття кримінальної справи відповідно до ст. 7¹ цього Кодексу суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого і в разі закриття справи повідомити про це потерпілого та його представника, які можуть оскаржити зазначене рішення в апеляційному порядку.

Проте, як убачається з матеріалів справи, при її направленні в суд потерпілого на порушення вимог ч. 4 ст. 7¹ КПК не ознайомили з погодженням із прокурором поданням органу досудового слідства про закриття справи згідно з ч. 1 ст. 49 КК і з матеріалами розслідування, а при розгляді справи судом С. усупереч вимогам ст. 12 КПК до суду не викликали, його думку щодо закриття справи не з'ясували, право оскаржити судові рішення не роз'яснили.

Виходячи з викладеного колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційну скаргу потерпілого С. задовольнила частково: постанову Білопільського районного суду від

30 травня 2003 р. та ухвалу Апеляційного суду Сумської області від 16 вересня 2003 р. про закриття кримінальної справи щодо Ш. скасувала і направила справу на новий судовий розгляд.

Постанову суду про відмову у застосуванні амністії скасовано, оскільки суд не навів мотивів на обґрунтування свого висновку про злісне порушення засудженим режиму відбування покарання

*Ухвала колегії суддів Судової палати
у кримінальних справах Верховного Суду України
від 20 квітня 2004 р.
(в и т я г)*

Синельниківський районний суд Дніпропетровської області постановою від 15 вересня 2003 р. відмовив К., засудженому вироком Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу від 21 серпня 2002 р. за ч. 2 ст. 185 КК на три роки позбавлення волі, у застосуванні щодо нього амністії на підставі п. «і» ст. 7 Закону від 11 липня 2003 р. № 1131-IV «Про амністію» — як особі, котра злісно порушувала режим у період відбування покарання.

В апеляційному порядку справа не розглядалася.

У касаційній скарзі засуджений К. просив скасувати зазначену постанову і застосувати до нього амністію, посилаючись на те, що він не є злісним порушником режиму відбування покарання.

Заслухавши доповідь судді, думку прокурора про необхідність скасування названої постанови й направлення справи на новий судовий розгляд, перевіривши матеріали останньої, обговоривши наведені у касаційній скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що скарга підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Відмовляючи в застосуванні амністії щодо К., суд зазначив у постанові, що засуджений не може бути звільнений від покарання на підставі цього акта, оскільки є злісним порушником режиму відбування покарання. Однак суд не навів жодних мотивів на обґрунтування свого висновку про злісне порушення режиму відбування покарання.

Із наявної у матеріалах справи довідки виправної установи вбачається, що 2 квітня 2003 р. К. оголосили догану за те, що в надісланій йому посилці було виявлено 20 грн.

Відповідно до ч. 2 ст. 47 Виправно-трудового кодексу* як злісне порушення засудженим вимог режиму відбування покарання, зокрема, розуміються виготовлення, зберігання, купівля і розповсюдження заборонених предметів. Проте із зазначеної довідки не випливає, що К. зберігав заборонені предмети, до яких належать і гроші, або вчиняв із ними названі в законі дії. Тому висновок суду про те, що К. є злісним порушником режиму відбування покарання, не можна визнати обґрунтованим.

* На час розгляду справи касаційною інстанцією втратив чинність (з 1 січня 2004 р.) на підставі Кримінально-виконавчого кодексу України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV, але був чинним на день винесення постанови районним судом.

За таких обставин колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційну скаргу К. задовольнила частково: постанову Синельниківського районного суду Дніпропетровської області від 15 вересня 2003 р. щодо нього скасувала і направила справу на новий судовий розгляд у суд першої інстанції.

Порушення судом передбаченого ч. 4 ст. 277 КПК України права потерпілого підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі потягло скасування судового рішення

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 5 серпня 2004 р.
(в и т я г)*

Перемишлянський районний суд Львівської області вироком від 18 серпня 2003 р. визнав І. винним у вбивстві через необережність М. і засудив його за ч. 1 ст. 119 КК на п'ять років обмеження волі, а на підставі п. «а» ст. 1 Закону від 11 липня 2003 р. № 1131-IV «Про амністію» звільнив від покарання.

У касаційному поданні заступник прокурора Львівської області порушив питання про скасування постановленого у справі вироку, оскільки вважав, що під час її розгляду в суді внаслідок недотримання вимог ч. 4 ст. 277 КПК було істотно порушено права потерпілих.

Заслухавши суддю-доповідача, прокурора, який підтримав подання, ознайомившись із матеріалами справи та обговоривши наведені у поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що воно підлягає задоволенню з таких підстав.

Згідно з ч. 1 ст. 398 КПК підставою для скасування або зміни вироку, ухвали чи постанови є, зокрема, істотне порушення кримінально-процесуального закону. Такими відповідно до ст. 370 КПК є ті порушення

вимог цього Кодексу, які перешкодили чи могли перешкодити суду повно й усебічно розглянути справу і постановити законний, обґрунтований та справедливий вирок чи постанову.

Як зазначено у ст. 277 КПК, під час судового розгляду до закінчення судового слідства прокурор вправі змінити пред'явлене особі обвинувачення. Дійшовши висновку про необхідність цього, прокурор вносить постанову, в якій формулює нове обвинувачення та викладає мотиви прийнятого рішення. Він оголошує цю постанову і вручає її копії підсудному, його захиснику і законному представнику, а також потерпілому, позивачу, відповідачу та їх представникам. Постанову долучають до справи. Якщо в цій постанові прокурор порушує питання про застосування кримінального закону, який передбачає відповідальність за менш тяжкий злочин, чи про зменшення обсягу обвинувачення, то суд роз'яснює потерпілому та його представнику їхнє право підтримувати обвинувачення в раніше пред'явленому обсязі.

Відповідно до матеріалів кримінальної справи 18 серпня 2003 р. в ході судового слідства державний обвинувач у порядку ст. 277 КПК виніс постанову про зміну обвинувачення І. з ч. 1 ст. 115 на ч. 1 ст. 119 КК. При цьому суд, як убачається з протоколу судового засідання від 18 серпня 2003 р., усупереч вимогам ч. 4 ст. 277 КПК не роз'яснив потерпілій М.К. суті постанови і право підтримувати обвинувачення в раніше пред'явленому обсязі, чим порушив її законні права та інтереси.

Крім того, як свідчать матеріали справи, при її розгляді суд припустився й інших грубих порушень кримінально-процесуального закону.

За таких обставин колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційне подання заступника прокурора Львівської області задовольнила: вирок Перемишлянського районного суду Львівської області від 18 серпня 2003 р. щодо І. скасувала і направила справу до того ж суду на новий судовий розгляд.

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня юриста

(в и т я з)

За вагомий особистий внесок у розбудову правової держави, захист конституційних прав і свобод громадян, високий професіоналізм **п о с т а н о в л я ю:**

Нагородити орденом «За заслуги» II ступеня

Євграфова Павла Борисовича — суддю Конституційного Суду України

Присвоїти почесне звання «Заслужений юрист України»

Бочарникову Сергію Олеговичу — голові Шевченківського районного суду м. Запоріжжя

Євдокимову Олександрю Валерійовичу — судді Господарського суду м. Києва

Кисельову Олександрю Антоновичу — судді Верховного Суду України

Мидляру Євгену Дем'яновичу — голові Комінтернівського районного суду Одеської області

Пивовару Володимирю Федоровичу — судді Верховного Суду України

Стрекалову Євгену Федоровичу — судді Верховного Суду України.

Президент України

Л. Кучма

м. Київ, 7 жовтня 2004 року
№ 1189/2004

У Європейському суді з прав людини

Рішення у справі «Войтенко проти України»

*Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини **

Judgment in the Case of Voytenko v. Ukraine

*Press release of the Registrar of the European Court of Human Rights ***

У рішенні, ухваленому 29 червня 2004 р. у справі «Войтенко проти України», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

- було порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція);
- було порушення ст. 13 Конвенції;
- було порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд признав сплатити заявнику 2 тис. євро як компенсацію моральної шкоди і 33,29 євро на відшкодування судових витрат.

Обставини справи

Заявник, Анатолій Павлович Войтенко, є громадянином України, 1961 р.н., мешкає в Україні у с. Нова Водолага Харківської області.

У вересні 1999 р. заявник звільнився з армії в запас. Після звільнення він мав отримати відшкодування вартості військової форми, а також коштів, витрачених на проїзд. Оскільки протягом трьох наступних місяців такі відшкодування не були здійснені, заявник звернувся до Військового суду Донецького гарнізону з позовом проти Донецького обласного військового комісаріату.

12 січня 2000 р. зазначений суд ухвалив рішення на користь заявника, зобов'язавши відповідача виплатити п. Войтенку 2 тис. 276 грн. (майже 420 євро) на відшкодування коштів, витрачених заявником на військову форму, та 128 грн. (приблизно 20 євро) як відшкодування його витрат на проїзд. Це рішення не було оскаржено і 22 січня 2000 р. набуло чинності. Після цього виконавчі листи були направлені до відділу державної виконавчої служби Ворошиловського районного управління юстиції м. Донецька (далі — відділ ДВС), а 16 березня 2000 р. було відкрито виконавче провадження у цій справі.

Спочатку боржнику був наданий строк (до 23 березня 2000 р.) для добровільного виконання рішення суду. Через те що боржник виявився неспроможним виконати його до визначеного строку, посилаючись на відсутність у нього коштів для цього, відділ ДВС надіслав виконавчий лист та платіжні вимоги до Донецького обласного відділу Державного казначейства (далі — відділ казначейства) для примусового стягнен-

ня з рахунків боржника відповідної суми на виконання рішення суду.

10 квітня 2000 р. виконавчий лист і платіжні вимоги були повернені до відділу ДВС без виконання з посиланням на те, що на рахунках у боржника не було коштів, необхідних для виплати боргу.

17 травня 2000 р. виконавче провадження у справі заявника було об'єднане з виконавчими провадженнями в інших справах проти того самого боржника.

24 жовтня 2000 р. на рахунок відділу ДВС надійшло 128 грн. на відшкодування заявникові проїзних витрат. Проте заявник цю суму зміг отримати лише 20 липня 2001 р. (а за словами самого п. Войтенка — лише 4 жовтня 2001 р.). Уряд стверджував, що затримка виникла через відсутність у відділу ДВС повної інформації про банківські реквізити заявника.

Виконавчий лист і платіжна вимога стосовно решти боргу, належного заявникові (йдеться про кошти на відшкодування вартості військової форми), відділ ДВС надіслав до відділу казначейства 7 листопада 2000 р., проте вони були повернені останнім з посиланням на відсутність коштів на рахунках боржника. 20 липня 2001 р. зазначені виконавчі документи повторно були відправлені до відділу казначейства і знову повернені на тій самій підставі.

9 серпня 2001 р. відділ ДВС здійснив перевірку і наклав арешт на банківські рахунки боржника. Також було встановлено, що боржник не володіє ані нерухомим майном, ані транспортними засобами.

Виконавчий лист та платіжна вимога щодо частини боргу, який залишився невиплаченим заявнику, були ще раз надіслані 22 лютого 2002 р. до відділу казначейства, проте останній знову повернув їх з посиланням на відсутність коштів на рахунках боржника. 6 вересня 2002 р. зазначені виконавчі документи були ще раз надіслані до відділу казначейства для виконання рішення суду і вкотре повернені. Причини повернення були ті самі, що й в усіх попередніх випадках. Відділ казначейства, окрім наведення причин повернення документів, звертав увагу на те, що строк дії платіжної вимоги закінчувався 6 вересня 2002 р.

* Переклад з англійської мови та опрацювання комюніке здійснено у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України П.М. Рабіновичем, М.Ю. Пришляк і Т.І. Дудаш.

** Повний текст комюніке та рішення англійською мовою див.: <http://www.echr.coe.int>

У відповідь на запит заявника щодо стану виконання судового рішення у його справі йому повідомили, що на банківські рахунки боржника накладено арешт і виконання рішення буде завершено, як тільки на ці рахунки надійдуть гроші з бюджету.

25 листопада 2002 р. кілька виконавчих проваджень щодо боржника були об'єднані в одне, а отже, загальна сума боргу становила 32 тис. 680 грн. (приблизно 5 тис. 335 євро).

16 грудня 2002 р. відділ ДВС наклав арешт на рахунок боржника у банку «Аваль».

5 травня 2003 р. відділ ДВС також видав наказ про арешт фондів боржника, розміщених на 26 банківських рахунках.

10 січня 2004 р. судові рішення у справі заявника було повністю виконане.

21 січня 2004 р. відповідна сума боргу, яка залишалася до виплати заявнику, надійшла на його банківський рахунок.

Зміст рішення Суду

Заявник стверджував, що через значну тривалість виконавчого провадження було порушено вимогу щодо розгляду справи впродовж розумного строку згідно з ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Суд знову навів сформульоване у своїх попередніх рішеннях положення про те, що ефективний доступ до суду означає право на те, щоб рішення суду було виконане без невинуватих затримок. Однак Суд зазначив, що у виняткових випадках можна визнати виправданим призупинення виконання рішення, яке викликане необхідністю віднайти належне вирішення проблеми, що має публічне, загальносуспільне значення.

У попередніх подібних справах проти України Суд визнавав, що період часу у вісім місяців і навіть у два роки і сім місяців не були настільки надмірними, аби порушити спірне питання з посиланням на ч. 1 ст. 6 Конвенції.

У розглядуваній справі строк провадження до повного виконання рішення становив чотири роки.

Уряд наполягав на тому, що держава не відмовлялася виконувати свої зобов'язання перед заявником, і свідченням цього, на думку Уряду, було часткове виконання відповідного судового рішення у 2001 р.

Проте Суд зазначив, що сума, яку національний суд зобов'язав виплатити заявнику, стосувалася двох різних видів платежів, які за внутрішньодержавною бюджетною класифікацією належать до різних категорій. Таким чином, Суд дійшов висновку, що повна сплата відшкодування у 2001 р. згідно з відповідним рішенням суду одного виду платежу не означала, що стався хоча б якийсь поступ у відшкодуванні витрат іншого виду. Згаданий чотирирічний період невиконання рішення суду мав місце через те, що держава не передбачила відповідні витрати у законі про бюджет на поточний рік.

Суд взяв до уваги те, що асигнування на виплату державою боргів можуть викликати певну затримку у виконанні судового рішення, коли йдеться про бюд-

жетні витрати. Втім, Суд відзначив, що внаслідок неспроможності держави нагромадити необхідні асигнування впродовж наступних трьох років вона порушила свої зобов'язання, які випливали з ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Стосовно скарги заявника на порушення ст. 13 Конвенції Уряд стверджував, що заявник володів достатньо ефективними засобами захисту, чітко передбаченими у національному законодавстві для того, щоб оскаржити невиконання судового рішення в його справі. Зокрема, Уряд зазначав про можливість заявника оскаржити бездіяльність чи недоліки у діяльності відділу ДВС і відділу казначейства та отримати компенсацію моральної і матеріальної шкоди в разі визнання судом порушень з боку цих органів.

Суд, натомість, звернув увагу на те, що відповідачем у цій справі на національному рівні був державний орган. А це означало, як впливало з матеріалів справи, що виконання рішення державним органом могло бути здійснено лише за умови, якщо б такі витрати були попередньо передбачені у законі про державний бюджет. Обставини справи свідчать про те, що причина невиконання судового рішення полягала саме у відсутності відповідних законодавчих заходів, які б забезпечували виконання цього рішення, а не у бездіяльності відділу ДВС чи відділу казначейства. З огляду на це Суд дійшов висновку, що заявнику не було надано можливості скористатися ефективними засобами правового захисту, як цього вимагає ст. 13 Конвенції.

Стосовно скарги заявника на порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції Уряд зазначав, що сума, яку національний суд зобов'язав державу сплатити заявнику, охоплювалася поняттям володіння у сенсі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Однак Уряд стверджував, що зазначене положення Конвенції не порушувалось, оскільки держава не оспорювала право заявника на компенсацію і його не було позбавлено власності. Уряд також зауважив, що затримка у поверненні боргу п. Войтенку була зумовлена незадовільним бюджетним фінансуванням Збройних Сил України.

Суд, звертаючись до свого прецедентного права, нагадав, що неможливість домогтися виконання судового рішення на свою користь становить втручання у право особи на мирне володіння своїм майном, яке закріплене у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (див., зокрема, справу «Бурдов проти Росії», № 59498/00, п. 40, ECHR 2002-III). Тому стосовно розглядуваної справи Суд зазначив, що неможливість домогтися виконання судового рішення протягом чотирирічного періоду є втручанням у право заявника на мирне володіння майном.

Суд, зрештою, вказав, що через невиконання рішення Військового суду Донецького гарнізону держава перешкождала заявнику протягом тривалого часу отримати належну йому суму. Суд також відзначив, що нестача бюджетних коштів не може виправдати таку бездіяльність держави. Тому Суд постановив, що мало місце порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Рішення у справі «Кметті проти Угорщини»
*Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини **

Judgment in the Case of Kmetty v. Hungary

*Press release of the Registrar of the European Court of Human Rights ***

У рішенні, ухваленому 16 грудня 2003 р. у справі «Кметті проти Угорщини», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що

- мало місце порушення ст. 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція).

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявнику 4 тис. 700 євро як компенсацію моральної шкоди і 1 тис. 300 євро на відшкодування судових витрат.

Обставини справи

Заявник, Агостон Кметті, є громадянином Угорщини, 1946 р.н., проживає у м. Будапешті. Він має ліцензію продавця і працює на міському ринку.

22 грудня 1998 р. у зв'язку з небезпекою вибуху поліція наказала покинути приміщення міського ринку всім, хто там був. Заявник та кілька інших осіб відмовилися виконати наказ поліції. Після невдалих спроб переконати заявника покинути приміщення працівники поліції вирішили допровадити його до поліцейського відділку через відмову виконати їхній наказ.

Заявник стверджував, що працівники поліції схопили його у такий спосіб, що він упав на землю. Натомість Уряд стверджував, що заявник упав сам. За твердженнями п. Кметті, його вивели з приміщення ринку в кайданах, заштовхнули у патрульну машину і завдавали побоїв під час допровадження до поліцейського відділку. Через те що у заявника на обличчі й на зап'ястях були синці, після прибуття до відділку до нього викликали лікаря. Заявник не сказав лікарю нічого про те, що з ним неналежно поводилися.

Заявник стверджував, що його завели у підвал поліцейського відділку, де щонайменше чотири поліцейських безперестанку його били. А згодом, приблизно за три години до звільнення, заявника було поміщено до камери. Увечері того самого дня заявник пройшов медичне обстеження у Національному інституті травматології та Центральному інституті стоматології.

Після того як заявник звернувся із заявою про те, що стосовно нього мали місце неналежне поводження та незаконне затримання, слідчі заслухали його показання, показання його родичів та кількох інших свідків. У медичному висновку, складеному в березні 1999 р. на підставі огляду заявника, що провадився на запит відповідних державних органів, стверджувалося, що три порізи на тілі на той час ще не загоїлися, а на зап'ястях і на животі проступали синці.

Дійшовши висновку про неможливість встановити, чи тілесні ушкодження, виявлені у заявника, були наслідком опору, який він чинив працівникам поліції, слідчий відділ закрити справу.

Зміст рішення Суду

Покликаючись на ст. 3 Конвенції, заявник скаржився на грубе поводження з ним працівників поліції та на відсутність ефективного розслідування їхньої поведінки.

Суд зауважив, що лише деякі з ушкоджень, про які стверджував заявник, були підтверджені судовим експертом-медиком, проте ці ушкодження відповідали ступеню тяжкості, який дає підстави кваліфікувати спричинення тілесних ушкоджень як неналежне поводження у сенсі ст. 3 Конвенції. Суд відтак мав переконатися, чи можна вважати державу відповідальною за заподіяння заявнику тілесних ушкоджень.

Оскільки ані медексперт, ані Уряд не оспорювали те, що тілесні ушкодження були заподіяні заявнику 22 грудня 1998 р., справедливо було припустити, що ушкодження виникли у зв'язку із перебуванням заявника у поліцейському відділку.

Суд зазначив, що деякі свідки розповіли, що поліцейські силоміць вивели заявника із приміщення ринку на вулицю. Проте, на думку медексперта, описані дії працівників поліції мали б, імовірно, призвести до інших тілесних ушкоджень, аніж ті, що були виявлені у заявника. Крім того, з показань очевидців не можна зрозуміти, чи заявник сам упав, чи це сталося внаслідок штурханів з боку працівників поліції, коли ті його затримували. Жоден зі свідків не вказав також на те, що працівники поліції завдавали ударів заявнику. Врешті-решт у висновку медексперта, що був складений на запит слідчих, котрі вели розслідування, не містилось інформації на підтвердження скарг заявника про те, що йому безперестанку завдавали побоїв у патрульній машині дорогою до поліцейського відділку і після прибуття — вже у самому приміщенні відділку.

Суд визнав, що з наявних у його розпорядженні доказів не можна було встановити, чи справді ушкодження на тілі заявника з'явилися внаслідок перевищення працівниками поліції меж застосування сили, необхідної для подолання опору з боку затримуваної

* Переклад з англійської мови та опрацювання комюніке здійснено у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України П.М. Рабіновичем, М.Ю. Пришляк і Т.І. Дудаш.

** Повний текст комюніке та рішення англійською мовою див.: <http://www.echr.coe.int>

особи під час затримання. Також не можна було з'ясувати, чи ушкодження були заподіяні під час допровадження заявника до поліцейського відділку, чи у самому приміщенні відділку.

Проте Суд дійшов висновку, що взяті у сукупності свідчення медиків, показання самого заявника та факт, що його тримали у поліцейському відділку понад три години, давали підстави для підозри, що заявник справді міг зазнати шкоди від дій поліцейських.

Суд вкотре зазначив, що у випадках, коли особа заявляє про те, що вона потерпіла від брутальних дій поліції чи інших осіб, що перебувають на державній службі, тобто стверджує про порушення ст. 3 Конвенції, органи влади зобов'язані провести ефективне розслідування, у результаті якого було б встановлено винних і притягнуто їх до відповідальності. Хоча з розглядуваного питання компетентні органи й порушили справу за скаргою заявника, проте у Суду виникли сумніви стосовно того, чи справді розслідування було достатнім за обсягом та ефективним. Суд визнав за прикрий той факт, що не було проведено допит лікаря, який оглянув заявника відразу після допро-

вадження його до поліцейського відділку. У розпорядженні відповідних державних органів був лише висновок лікаря, в якому з очевидних причин не згадувалося про те, чи тілесні ушкодження у заявника були виявлені відразу після його допровадження до поліцейського відділку, чи пізніше. Під час надання заявником показань у справі, порушеній за його скаргою, йому було пред'явлено до впізнання фотокартки, на яких він упізнав лише двох поліцейських. Проте, як вбачається з матеріалів справи, серед пред'явлених фотокарток не було знімка третього працівника поліції, котрий брав участь у затриманні заявника. Крім того, Суд зазначив, що матеріали справи не вказували на те, що було проведено допит працівників поліції, підозрюваних у заподіянні тілесних ушкоджень заявнику. Суд вказав, що цей незрозумілий, на його думку, недолік розслідування справи позбавив заявника можливості оспорити версію подій, викладену поліцейськими.

Зважаючи на зазначені обставини, що свідчать про відсутність належного та ефективного розслідування, Суд постановив, що мало місце порушення ст. 3 Конвенції.

В.Т. Маляренко

Кримінальний процес України: Стан та перспективи розвитку:

Навч. посіб. для вищ. навч. закл. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — 600 с.

У наукових працях на сучасному рівні науки і практики, з врахуванням великого практичного досвіду автора здійснено аналіз законодавства, яким регулюється проведення дзнання, досудового слідства та судового розгляду кримінальних справ; висвітлено засади кримінального судочинства: публічність, диспозитивність, змагальність та ін.; досліджено ряд проблем кримінального процесу, причини найпоширеніших помилок та порушень законів у сфері кримінального судочинства; дано рекомендації щодо застосування конкретних норм кримінально-процесуального права та міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України; обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення законодавства, і зокрема Кримінально-процесуального кодексу України.

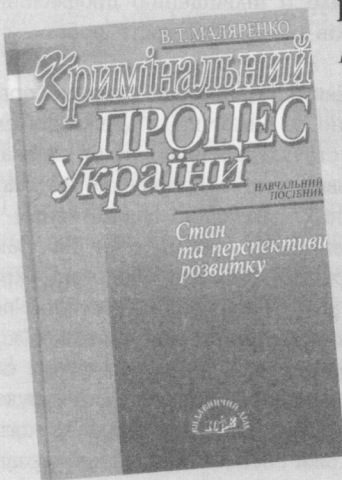
Посібник розрахований на слухачів, студентів і викладачів вищих юридичних навчальних закладів, наукових працівників, суддів, працівників правоохоронних органів.

Замовити та придбати видання можна за адресою:

04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17-21.

Тел./факс: (044) 537-5118, 537-5137, 537-5143.

E-mail: subscribe@inyure.kiev.ua

О.В. Горбачов

Кримінальний кодекс України: Структурно-логічні схеми

За ред. В.Т. Маляренка. — К. : Видавнича компанія «Воля», 2004. — 508 с.

У виданні автор вперше в Україні здійснив повний постатейний структурний аналіз норм Кримінального кодексу України з відтворенням їх на схемах. Структурно-логічні схеми дають наочні цілісні уявлення про зміст кожної статті цього Кодексу.

На схемах чітко виділяються положення, закладені законодавцем у кожну статтю як Загальної, так і Особливої частин Кодексу, їх зміст і спрямованість, а також чітко розмежовані основні і додаткові покарання, передбачені санкціями статей його Особливої частини, що забезпечуватиме правильне їх застосування.

Наявність схем дасть змогу подолати зумовлені об'єктивними і суб'єктивними причинами труднощі при ознайомленні, вивченні та застосуванні норм і приписів Кримінального кодексу, сприятиме правильному розумінню, тлумаченню і застосуванню закону.

Видання призначене для суддів, працівників прокуратури і слідчих органів, адвокатів, науковців, викладачів, студентів.

Замовити та придбати видання можна за адресою:

03113 Київ 113, вул. Полковника Шутова, 9.

Тел./факс (044) 490-9454 (багатоканальний).

E-mail: office@voliapub.com

Окремі питання діяльності апарату суду в контексті загальнодержавних та інтеграційних процесів у сфері державної служби

В.А. Капустинський,
*начальник управління документального забезпечення та контролю
Верховного Суду України,
магістр державного управління*

Загальносвітові тенденції, характерні для суспільного розвитку останніх десятиліть, сьогодні вже майже повністю визначають рівень потенційних можливостей кожної держави. Розглядаючи перспективи розвитку України загалом та її судової системи зокрема, слід особливо увагу звернути на необхідність реформування кадрового складу державних службовців, які функціонально, організаційно й технічно забезпечують діяльність судових органів, з урахуванням тенденцій глобалізації, утвердження нової моделі гуманістичного світогляду, сучасних підходів до формування та здійснення уніфікованої державної соціальної та кадрової політики. Проблеми, пов'язані зі становленням та реформуванням державної служби в Україні, досліджували В. Авер'янов, Н. Грінівецька, С. Ківалов, Г. Леліков, В. Луговий, В. Майборода, О. Мельников, П. Назимко, Н. Нижник, О. Оболенський, А. Решетніченко, В. Тимошук, С. Серьогін, Ю. Сурмін, Ю. Шаров та ін. Проте у системі судових органів, де основні принципи розвитку інституту національної державної служби мають втілюватися з урахуванням особливостей діяльності апаратів судових органів, ці проблеми поки що не досліджувалися.

Передусім слід зауважити, що ефективність і, відповідно, належний рівень роботи судових органів залежать від розуміння не тільки керівниками судових інстанцій, судьями, а й працівниками апарату суду сутності та соціальної значимості суспільного світогляду. Якщо за тоталітарного режиму авторитет певної гілки влади переважно пов'язувався з практичними діями щодо реалізації комуністичних світоглядних орієнтацій та наслідками цих дій, то зараз проблема світогляду є однією з найактуальніших. У зв'язку з прагненням України інтегруватися в глобальний правовий простір від працівника апарату судового органу вимагається не тільки цілісне уявлення про загальносвітові світоглядні орієнтації та інтереси, а й розуміння природи наявних реалій у ході розвитку державної влади, засад діяльності судової системи.

Безперечно, головну роль у діяльності та формуванні позитивного іміджу судових органів відіграє суддя, статус якого визначений законами від 15 грудня

1992 р. № 2862-ХІІ «Про статус суддів» та від 7 лютого 2002 р. № 3018-ІІІ «Про судоустрій України» (далі — Закон № 3018-ІІІ). Недостатньо розкритим залишається значення працівників апаратів судових органів, не конкретизовано гуманістичний зміст мети і завдання їх діяльності, що сприяло б підвищенню професіоналізму таких працівників й ефективності роботи судових органів.

Діяльність працівників апаратів судових органів уніфіковано відповідно до вимог щодо державної служби в управлінських структурах інших гілок державної влади, а їхній правовий статус прирівняно до статусу службовців відповідних категорій. Нормативним підґрунтям для вирішення цих питань є ст. 130 Закону № 3018-ІІІ, розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 88-р «Про віднесення посад працівників апаратів судових органів загальної юрисдикції до відповідних категорій посад державних службовців». Тому вдосконалення організаційної структури державної влади в Україні є орієнтиром для аналогічної роботи в органах судової системи. На цей час на загальнодержавному рівні уже вжито ряд теоретичних, науково-методологічних та практичних заходів, спрямованих на визначення ключових напрямів реформування системи державного управління¹. Одним із них є зміна концепції державної служби в Україні. У руслі загальної концепції адміністративної реформи Указом Президента України від 14 квітня 2000 р. № 599 «Про стратегію реформування державної служби в Україні» передбачено забезпечити розвиток нормативно-правової бази цієї служби і формування нової філософії діяльності управлінського апарату, націленої на дотримання державними службовцями незалежно від рівня їх посад, галузі чи напрямку діяльності гуманістичних цінностей. Тобто в перспективі гуманоцентрична свідомість має стати основою ідеології державної служби в Україні та головним

¹ Див.: Адміністративна реформа — історія, очікування та перспективи / Упоряд. В.П. Тимошук. — К., 2002. — 100 с.; Державне управління в умовах адміністративної реформи в Україні / Під заг. ред. Н.Р. Нижник, О.Д. Крупчан. — К., 2002. — 95 с.; Проблеми реалізації адміністративної реформи в Україні / Упоряд. А. Вишневецький. — К., 2002. — 82 с.

змістом світогляду посадових осіб держави — від її глави до чиновника найнижчого рангу, незалежно від прояву державної влади, яка згідно з ч. 1 ст. 6 Основного Закону здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

На фоні таких змін велике занепокоєння викликають окремі положення проекту Концепції законодавства України про державну службу (далі — Концепція), які можуть підірвати єдині засади функціонування останньої. Автори проекту чомусь не віднесли до сфери регулювання зазначеного законодавства працівників апаратів судових органів. Важко зрозуміти, якими критеріями вони керувалися при визначенні рейтингу (за ознакою «державності») службовців, котрі забезпечують діяльність державних органів влади, та їх посадових осіб. Виникла дивна ситуація, за якої в Україні нібито й є рівнозначна гілка державної влади — судова, проте лише в ній передбачається позбавити працівників апаратів статусу державних службовців, хоча вони таким же чином, як і в інших органах державної влади, забезпечують діяльність цих органів та їх посадових осіб, виконують завдання і функції держави та перебувають із нею в публічно-правових відносинах. Незрозуміло, чим у такому разі відрізняються функції службовців, які забезпечують діяльність глави держави, парламенту й уряду, центральних і місцевих органів законодавчої та виконавчої влади, і чому їх, на відміну від працівників апаратів судових органів, віднесено до загального корпусу державних службовців.

Варто зауважити, що в апаратах судових органів працюють радники, помічники суддів, наукові консультанти, головні консультанти, старші консультанти, консультанти, провідні спеціалісти, спеціалісти тощо, які здійснюють організаційне, інформаційно-аналітичне, експертне, фінансове, кадрове та інше забезпечення діяльності цих органів та їх посадових осіб так само, як і в інших органах державної влади. Невже така робота службовців, як, наприклад, з підготовки проектів постанов Пленуму Верховного Суду України з питань застосування законодавства судами загальної юрисдикції, є «менш» державною, ніж проектів нормативних і законодавчих актів в інших органах державної влади? Крім того, працівники апаратів судових органів за характером своєї діяльності сприяють здійсненню незалежного правосуддя.

Умови прийняття на роботу зазначених працівників, їх службове зростання, підвищення кваліфікаційного рівня та гарантії соціально-побутового забезпечення не регулюються спеціальним законодавством.

Основними спільними ознаками для працівників апаратів судів та працівників інших державних органів, яких згідно з проектом Концепції віднесено до сфери регулювання законодавства про державну службу, є те, що вони, по-перше, забезпечують функціонування державної влади, по-друге, оплата їх праці здійснюється з Державного бюджету. Якщо ж дія законодавства про державну службу не поширюватиметься на працівників апаратів судових органів, то це фактично означатиме невизнання державними функцій та повноважень, здійснюваних зазначеними працівниками, а отже, стане першим кроком до перетворення судової системи з рівнозначної на «молодшу» гілку державної влади. Крім то-

го, ці працівники залишаться соціально незахищеними, їхнє становище значно погіршиться порівняно з теперішнім та зі становищем службовців інших органів влади. Такий підхід до визначення статусу працівників апаратів судових органів при підготовці проекту Концепції суперечить вимогам ч. 3 ст. 22 Конституції, згідно з якою «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод». Пунктом 2 ст. 130 Закону № 3018-III передбачено, що правовий статус службовців, які працюють в апараті суду, визначається законом про державну службу. Тому схвалення Концепції в такій редакції не сприятиме уніфікації законодавства про державну службу і приведенню його у відповідність із сучасними суспільними демократичними відносинами, спричинить «вимивання» кваліфікованих кадрів із системи судових органів, викличе викривлення у свідомості громадян конституційного принципу поділу державної влади на рівнозначні гілки — законодавчу, виконавчу і судову, й зрештою, негативно позначиться на якості надання фізичним і юридичним особам державних (судових) послуг та її іміджі в цілому.

На нашу думку, головними критеріями, за якими необхідно вирішувати зазначену проблему, повинні бути не відмінні, а навпаки, спільні для всіх гілок влади засади соціальної та кадрової державної політики. В її основу мають бути покладені принципи гармонізації та консолідації, гуманістична природа яких наділятиме всіх службовців, котрі виконують аналогічні функції в різних органах державної влади, цілою низкою незаперечних уніфікованих повноважень та морально-етичних переваг, що позитивно впливатиме на виконання завдань і функцій держави та імідж влади. Серед останніх — дотримання службовцями всіх її органів кодексу честі й етики поведінки, надання пріоритету духовним, інтелектуальним та культурним цінностям і прагнення власною поведінкою та повсякденною діяльністю довести дієвість цих життєвих принципів. Поки що, на жаль, дотримання відповідних принципів гуманізації діяльності залишається здебільшого тільки декларованим.

Проаналізуємо як уніфіковані, так і специфічні аспекти державної служби в апаратах судових органів з точки зору її загальнонаціональних стандартів і врахування європейських інтеграційних процесів.

Уніфікованою відповідно до загальнонаціональних стандартів має бути мета вдосконалення служби (державної!), зокрема в судових органах. Звичайно, це докорінно змінить роль, функції та зміст діяльності структурних підрозділів апаратів судів та їх працівників. Необхідно також дати відповідь на питання, чи є реальні можливості для впровадження в Україні нових функціональних і господарських механізмів в умовах глобальних процесів у світі, демократизації та гуманізації українського суспільства, відповідно реагувати на зміни, що відбуваються в житті громадян і суспільства в цілому. У ході цих змін мають утвердитися нова культура та досконаліші форми діяльності. Необхідно розробити нові схеми й регламенти останньої, а також визначити міру відповідальності працівників відповідно до займаних посад.

Мета такої переорієнтації працівників судових органів полягає в перенесенні акцентів на відповідальність, результативність, підзвітність і підконтрольність, а також

дієвість в системі трудових відносин. Гуманістичні за своєю суттю форми регламентації процесів життєдіяльності суспільства спонукають до пошуку і впровадження нових орієнтацій при формуванні та підготовці високопрофесійних працівників апаратів судів. Розвиток суспільства, зміни у ньому, пов'язані з прийняттям концепції гуманізації державних функцій більшістю країн світу, зумовили трансформування самої моделі бюрократичних інститутів, які стають раціональними, функціональними та обслуговуючими.

Важливо визначити основні напрями змін в організації діяльності апаратів судових органів та їх працівників. Початком цього процесу стали зміни у структурі апаратів судів у напрямі їх оптимізації та переходу до засад функціональної діяльності. Але типові зміни, що розпочалися в системі судових органів, у цілому торкнулися лише загальної структури їх апаратів і дали змогу здійснити лише корекцію в їх оптимізації. Проте не відбулося істотних якісних змін, не завершено процес визначення правового та соціального статусу кожної посадової особи відповідно до повноважень і відповідальності. На жаль, при нинішній практиці компліятивного запозичення певних положень з аналогічних документів органів виконавчої влади не враховуються особливості та специфіка роботи в апараті суду.

Цілоком зрозуміло, що без розв'язання цих питань неможливо розраховувати на професіоналізм, незалежність і відданість справі працівників суду при виконанні ними посадових обов'язків. Тому репутація таких працівників залишається важливим елементом у вдосконаленні судової влади, а перегляд системи державної служби в цих апаратах має стати одним із напрямів судової реформи. Позбавлення ж працівників апаратів судових органів статусу державного службовця призупинить процес реформування взагалі або ж зробить його хаотичним. Навпаки, для його успішного проведення необхідно передбачити:

1) належне організаційно-правове забезпечення ефективної діяльності апаратів судів, оновлення пакета документів, які органічно й системно визначають завдання їх посадових осіб;

2) впровадження системи об'єктивного і прозорого добору, прийому та просування по службі працівників апаратів судових органів відповідно до їх ділових і професійних якостей;

3) постійний моніторинг та аналіз ситуації в кадровому забезпеченні і прогнозування можливих змін;

4) створення дієздатного кадрового резерву (перш за все для заміщення керівних посад) і системи роботи з ним;

5) належне науково-методичне, матеріально-технічне і технологічне забезпечення виконання працівниками апаратів судових органів своїх функцій;

6) розроблення та впровадження системного професійного навчання і підвищення кваліфікації зазначених працівників;

7) формування висококваліфікованого викладацького складу для системи фахової освіти працівників апаратів судових органів та вдосконалення його підготовки;

8) сучасне наукове й навчально-методичне забезпечення освітнього процесу та активне впровадження нових методів і технологій навчання;

9) створення належних умов для роботи працівників апаратів судових органів та надання їм соціальних гарантій.

Крім наведеного слід визначити також шляхи залучення до роботи в апаратах судових органів найбільш кваліфікованих спеціалістів і способи їх мотивації. При цьому правові та соціальні гарантії працівників апаратів судових органів мають бути не декларативними, а реально прирівняними до гарантій державних службовців, які працюють в органах виконавчої влади.

Наступним важливим кроком має стати перерозподіл функцій і повноважень між керівником та підлеглим із посиленням відповідальності останнього за діяльність суду, адже персоніфіковані образи працівників апаратів судових органів так само, як і образи суддів, безпосередньо впливають на формування образу судової влади у свідомості громадян. Тому для надання більш якісних державних (судових) послуг фізичним і юридичним особам, створення позитивного іміджу суду, як свідчить практика держав зі сформованою правовою культурою громадян, необхідно забезпечити синтезований позитивний образ завдань і функцій, що покладають на суди, суддів і працівників апаратів судових органів суспільство та держава, відповідним процесуальним, нормативно-правовим, організаційно-структурним, технічним і технологічним підґрунтям.

Для вирішення цього завдання потрібно змінити кадрову політику. Згадаймо, що у 90-х роках минулого сторіччя був відчутний дефіцит кваліфікованих кадрів працівників апаратів судів. Ця проблема вирішувалася, як правило, двома способами: за допомогою залучення представників старої бюрократичної номенклатури і водночас спеціалістів нової генерації, підготовка яких здійснювалася не на належному рівні. Але і перший, і другий варіанти не відповідають повною мірою вимогам часу. Якщо представники старої номенклатури мали досвід організаційної апаратної роботи, але не сприймали соціально-політичних змін та нових вимог щодо статусу державного службовця, то нові працівники через відсутність досвіду бюрократичної діяльності послуговалися побутовою філософією: «Як платять, так і працюємо». В цій ситуації гостро постала проблема підготовки та надання соціальних гарантій таким працівникам.

На загальнодержавному рівні уже створено нормативно-правову базу системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Проте для працівників апаратів судових органів такої системи немає. Незважаючи на те, що кадрові служби цих органів намагаються вирішити проблему підвищення кваліфікації працівників самотужки: за допомогою різних курсів (комп'ютерного діловодства, ділової української мови, англійської мови, ділового протоколу й етикету тощо), останні лише сприяють набуттю чи вдосконаленню окремих вмінь та навичок, але не забезпечують стратегічного завдання — формування нової генерації державних службовців. Слід також враховувати, що практична реалізація визначених стратегічних напрямів кадрової політики неможлива без бажання самих працівників апаратів судових органів підвищувати свій освітній рівень відповідно до сучасних вимог, без зацікавленості посадових осіб у підготовці висо-

ковкваліфікованих фахівців. Це дає додаткові підстави для застереження про те, що позбавлення працівників апаратів судів уніфікованого функціонального державного статусу призведе до втрати у них стимулів для підвищення професійності.

На запитання, яке запропонував громадянам України для обговорення львівський форум, — «Яку освіту повинен мати державний службовець?», — 42,86 % респондентів відповіли: «Будь-яку вищу»; за необхідність отримання ними спеціальної освіти магістра державного управління висловилося 50 %; «Немає різниці, адже він і так державний службовець», — вважали лише 7,14 % респондентів². Проаналізувавши результати опитування, можна стверджувати, що вимога про спеціальну освітню підготовку державного службовця поступово стає домінуючою в свідомості громадян. Такі ж вимоги щодо освіти зазначених працівників висловили й державні службовці. Невідповідність між отриманою базовою освітою, наявними знаннями, вміннями, навичками державних службовців та реальними професійними вимогами, що до них пред'являються на посадах, які вони обіймають, стали темою дослідження О. Мельникова³. У результаті аналізу соціологічного опитування щодо пріоритетів державних службовців автор з'ясував, що підвищення своєї кваліфікації шляхом навчання в спеціалізованому навчальному закладі перебуває на другому місці (63,45 %) після сумнісного виконання своїх службових обов'язків (75,2 %). Серед опитаних державних службовців, зацікавлених у кар'єрному зростанні, лише 1,6 % вважали, що підвищення кваліфікації — це марнування часу. Серед найнеобхідніших навчальних дисциплін респонденти називали за важливістю основи права, теорію та практику державного управління, конфліктологію, інформаційні технології. Приблизно такі самі результати отримали й інші науковці (Ю. Сурмін, С. Сербогін, А. Решетніченко, М. Нинюк, В. Олуйко, Л. Плаксієй). Про аналогічні дослідження в судовій системі, що провадилися б з урахуванням професійної специфіки, автору невідомо.

Поки що не повною мірою задіяна основна ідея раціоналізації кадрового відбору — надавати посаду не тій особі, яку ми вже знаємо «у справі», незважаючи на вже відомі її недоліки, а тій, котра найкраще відповідає вимогам щодо посади. Незважаючи на те, що в Законі від 16 грудня 1993 р. № 3723-ХІІ «Про державну службу» закладено базу для переходу від номенклатурного принципу формування кадрів до меритократичного (який передбачає проведення конкурсного відбору під час заповнення вакантних посад, періодичну атестацію державних службовців і щорічну оцінку їх роботи), необхідно здійснити справді революційний перелом у психології посадових осіб — керівників, працівників кадрових служб, самих державних службовців, громадян для того, щоб ці сучасні, використовувані в розвинутих демократичних країнах кадрові технології були задіяні в судовій системі України. Тому при визначенні кадрової політики необхідно зосередити увагу на таких напрямках:

— використання напрацювань у теорії кадрового менеджменту щодо підбору, забезпечення і кар'єрного зро-

стання працівників, формування концепції їх підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, відпрацювання методики оцінки діяльності службовців із застосуванням соціологічних досліджень;

— оптимізація апарату судового органу й організаційно-правової, матеріально-технічної та технологічної бази всіх його підрозділів; формування і пропаганда такої філософії державної служби, яка б ґрунтувалася на ідеях гуманізації, соціалізації, раціоналізації. При цьому структура апарату судового органу повинна бути адекватною структурі апарату інших гілок державної влади, відповідати умовам суспільно-політичного життя країни і формам господарювання;

— упровадження елементів персональної відповідальності посадових осіб за результати їх контактів із громадянами не тільки під час виконання службових обов'язків, а й у повсякденному житті;

— розроблення та створення механізму оперативного реагування на потреби суспільства в наданні державних (судових) послуг щодо звернення громадян. Важливим засобом вивчення, урахування громадської думки є встановлення постійних зв'язків із громадськими організаціями, політичними партіями та рухами, органами самоврядування населення;

— у суспільній свідомості, у тому числі за допомогою засобів масової інформації, формування не штучного, а підкріпленого результатами копіткої праці, сталого позитивного образу працівника, якому притаманні гуманоцентричні орієнтири, державницьке мислення⁴.

З цього приводу Н. Нижник, аналізуючи загальні шляхи реформування державного управління в Україні, зазначає, що суть нової кадрової доктрини полягає в тому, що держава і людина — соціальні партнери в професійно-трудовій та інтелектуальній самореалізації особи. Вони взаємозалежні та взаємовідповідальні. Досягнення гармонійного поєднання інтересів людини й держави, індивідуальних та загальнонаціональних — визначальний принцип кадрової діяльності. Прагнення форсувати перехід від «державного соціалізму», зміна орієнтирів державного, економічного та соціального розвитку України, принципів і перспектив зміцнення її державності потребують суттєвої зміни цілей та пріоритетів кадрової політики⁵.

Враховуючи викладене, можна констатувати, що втілення в життя ідеї про якісні зміни діяльності апарату судового органу залежить від уніфікованих державних спрямувань, від активної позиції щодо цього питання посадових осіб держави загалом і судової системи зокрема, також самих працівників апаратів судових органів. Адже це є вагомим резервом у забезпеченні системного поліпшення іміджу державної влади.

² Див.: Форум рідного міста: <http://www.misto.ridne.net>

³ Див.: Мельников О. Вплив внутрішніх об'єктивних факторів на ефективність роботи органів виконавчої влади // Вісн. держ. служби України. — 2000. — № 4. — С. 75–83.

⁴ Див.: Сербогін С.М. Державний службовець у відносинах між владою і суспільством. — Д., 2003. — С. 322–352.

⁵ Див.: Нижник Н.Р. Україна — державне управління, шляхи реформування. — К., 1997. — С. 46.

Summary

Considers some issues of civil service progress within the system of judicial organs and points to the necessity to reform cadre of public officers that functionally and institutionally maintenance operation of these organs with present-day approaches in formation and implementation of social and personnel policy in mind.

Підстава позову в цивільному процесі

Г.П. Тимченко,

*старший науковий співробітник
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
Національної академії наук України,
кандидат юридичних наук*

Становлення й розвиток демократичного суспільства неможливий без ефективного і справедливого правосуддя, забезпечення та здійснення прав заінтересованих осіб. А авторитет судової влади в суспільстві, як зазначив, аналізуючи рівень правосуддя в Україні, Голова Верховного Суду України В.Т. Маляренко, залежить перш за все від ефективності правосуддя, спроможності суддів захистити права й свободи громадян, від професіоналізму та моральності представників судової влади¹.

У зв'язку з прийняттям нового Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК), який прийнято 18 березня 2004 р. і який набирає чинності з 1 січня 2005 р., важливого значення набуває концептуальне обґрунтування особливостей застосування в нових умовах деяких інститутів відповідної галузі права. До числа таких інститутів, зокрема, належить позов. Відповідно до статей 17, 18 Цивільного кодексу України захист цивільних прав здійснюють суд, нотаріат або органи державної влади чи місцевого самоврядування. Однак пріоритетною у цій сфері залишається діяльність саме судових інституцій, які розглядають і вирішують спори про право цивільне, оскільки тільки суд є органом, покликаним здійснювати правосуддя.

Об'єктом нашого дослідження є лише один аспект інституту позову — підстава останнього. Такий вибір зумовлений специфікою підстави позову: в ній знаходять свій вияв матеріально-правові та процесуальні складові позову, а їх співвідношення є головною трудністю при дослідженні зазначеного інституту — одного з найскладніших у теорії та практиці цивільного процесу².

У дореволюційній процесуальній науці підставі позову приділялася значна увага. Так, присяжний повірений В.М. Мамін писав, що зазначене питання має тривалу історію, викликало багато спорів, і кращі юристи того часу приділяли йому увагу³. Це пояснювалося не тільки теоретичною складністю самого поняття, а й потребами судової практики, особливо за умов існування у процесуальному законодавстві Російської імперії положення щодо незмінності позову та його підстави протягом усього судового процесу.

Ще у XIX ст. Урядовий Сенат давав суперечливі роз'яснення з приводу того, що є підставою позову. Зокрема, рішенням № 1 від 1888 р. він установив, що її необхідно розуміти як ті юридичні відносини, з яких випливає позов. В іншому роз'ясненні Сенату міститься вже більш широке тлумачення цього поняття, в якому крім юридичних відносин враховано й докази порушення прав, різні акти⁴.

Це визначення було згодом уточнене В.М. Гордоном, який зазначав, що підставою позову не можуть бути докази, наведені у позовних вимогах. Водночас цей автор розрізняв матеріальну і процесуальну підстави позову: матеріальною він вважав ті правовідносини, з яких випливає позов; процесуальною — сукупність обставин, якими підтверджуються позовні вимоги. Логічно розвиваючи ці положення, В.М. Гордон дійшов висновку, що підставою позову є порушення цивільного права, яке має позивач і яке засноване на чинних законах або довірливих відносинах із відповідачем⁵.

Схоже визначення сформулював і А.Х. Гольмстен. На його думку, проблема підстави позову зводиться до вирішення двох питань, а саме: чи існує у позивача право, яке підлягає захисту, і чи було воно порушене. Виходячи з цього підставу позову автор розумів як порушення відповідачем права позивача, яке спонукало останнього звернутися за судовим захистом⁶. Є.В. Васьковський вбачав підставу позову у тих фактичних даних, на основі яких позивач формулює свої позовні вимоги⁷.

Водночас теоретики цивільного процесуального права намагалися класифікувати факти (або права чи відносини), які належать до підстави позову, на самостійні групи. Так, А.Х. Гольмстен вважав, що підстава позову може бути активною — це правозмінюючі та правоприпиняючі факти, і пасивною — факти порушення права і дії відповідача, які не є правопорушенням, але так чи інакше впливають на правове становище позивача⁸. В.М. Гордон розрізняв фактичну підставу позову, яка дає змогу оцінювати правомірність вимог позивача, і юридичну, тобто норми процесуаль-

¹ Див.: Маляренко В.Т. Про рівень правосуддя в державі та повагу до суду // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 5. — С. 4.

² Див.: Тимченко Г.П. Иск: генезис доктрини // Проблеми законності: Республ. міжвід. наук. збірник. — Вип. 51. — Х., 2001. — С. 190–196.

³ Див.: Мамін В.Н. Об основани иском и о соединении исков в гражданском процессе. — СПб., 1897. — С. 9.

⁴ Цит. за: Исаенкова О.В. Иск в гражданском судопроизводстве. — Саратов, 1997. — С. 52.

⁵ Див.: Гордон В.М. Устав гражданского судопроизводства с позднейшими узаконениями, законодательными мотивами и разъяснениями по решениям Гражданского Кассационного Департамента, Общего Собрания и Соединенного Присутствия 1 и Кассационного Департаментов Правительствующего Сената. — СПб., 1903. — С. 170.

⁶ Див.: Гольмстен А.Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. — СПб., 1894. — С. 160.

⁷ Див.: Васьковский Е.В. Курс гражданского процесса. — М., 1913. — С. 598.

⁸ Див.: Гольмстен А.Х. Знач. праця. — С. 160–165.

ного права, які передбачають дії позивача⁹. Є.В. Васковський вирізняв найближчу підставу (суб'єктивні права) та віддалену (правостворюючі факти)¹⁰.

Таким чином, для тогочасної процесуальної доктрини був характерний досить високий рівень теоретичного осмислення основних питань теорії позову — про поняття його підстави, їх класифікацію та значення як елементу позову.

Дослідження поняття підстави позову в науці цивільного процесуального права тривали й надалі, і наведені вже положення були розвинені у працях, що належать до радянського й сучасного періодів розвитку цієї науки.

Так, на думку одних учених, підстава позову — це зазначене позивачем суб'єктивне цивільне право¹¹. Прихильники іншої точки зору вважають такою підставою цивільні правовідносини¹². Ще одна група дослідників наголошує на тому, що підставою позову є ті фактичні обставини (фактичні дані), з яких випливає позовна вимога¹³. Таким чином, автори зараховують до підстави позову різні елементи.

На наш погляд, тлумачення підстави позову як суб'єктивного цивільного права є необґрунтованим. Суб'єктивне цивільне право — поняття ширше, ніж підстава позову, оскільки є мірою дозволеної поведінки носія цього права й водночас мірою дозволеної вимоги до зобов'язаної особи¹⁴. Визначення підстави позову як цивільних правовідносин теж не зовсім правильне, адже останні виникають відповідно до норм цивільного права.

Найбільш близьким до змісту цивільного процесуального закону є визначення підстави позову як сукупності фактичних обставин (фактичних даних), на яких ґрунтується позовна вимога. Але при цьому залишається дискусійним питання про те, чи можуть бути підставою позову будь-які факти й обставини, або ж вони повинні мати певні ознаки та властивості.

Свого часу К.С. Юдельсон писав, що без зв'язку з правовими нормами факти не мають юридичного значення і не створюють ні прав, ні обов'язків. Підставою позовних вимог можуть бути лише факти, передбачені законом¹⁵. Більшість процесуалістів підтримали цю ідею. Як зазначав О.Ф. Клейнман, підстава позову — це сукупність юридичних фактів, тобто таких обставин, з наявністю чи відсутністю яких закон пов'язує виникнення або припинення правовідносин¹⁶.

Однак наведені визначення підстави позову є недостатньо точними, оскільки не враховують специфічних ознак цього поняття. Зокрема, визначення її як сукупності юридичних фактів збігається з визначенням підстави виникнення правовідносин, хоча істотна різниця між цими двома поняттями не повинна викликати сумнівів¹⁷.

Позивач звертається з позовом до суду за захистом свого порушеного або оспорюваного права. З юридичної природи права на захист випливає, що обставини, які наводить позивач, мають засвідчити правовий характер його вимоги, бути заснованими на нормі права. Щоб отримати бажаний результат, позивач повинен навести як підставу позову ті юридичні факти, які підтверджують наявність правовідносин між позивачем і відповідачем та необхідність захисту свого права, яке випливає з цих правовідносин. У переважній більшості випадків позивач і справді наводить саме такі факти, тобто підстава позо-

ву є правильним відображенням фактів справи, які є підставою виникнення правовідносин. Але цього недостатньо для ототожнення підстави позову та підстави виникнення правовідносин.

Зазначені підстави відрізняються одна від одної насамперед характером фактів, які входять до складу першої з них. Зокрема, це юридичні факти, які підтверджують наявність правовідносин і необхідність звернення до суду. Крім того, для виникнення, зміни і припинення правовідносин необхідною умовою є існування юридичних фактів, тобто таких фактів, з наявністю або відсутністю яких закон пов'язує певні правові наслідки. Кожна з правовідносин, їх зміна, розвиток, припинення — це результат реального існування юридичних фактів. Це означає, що без реальних юридичних фактів не може бути і правовідносин. Однак підставу позову не завжди становлять саме такі факти, але від цього її сутність як елементу позову не змінюється. Це пояснюється тим, що не кожна підстава позову відображає насправді існуючі правовідносини.

Для визначення підстави позову необхідно виявити ознаку, яка б підкреслювала специфічність цього поняття, його міжгалузеву природу. З одного боку, істотним для такої підстави є звернення позивача з матеріально-правовою вимогою. З іншого — підставу позову становлять викладені позивачем факти, якими він обґрунтовує зазначену вимогу. Наведені як підстава позову факти відображають суб'єктивне судження позивача про право цивільне. Інакше кажучи, підстава позову — це уявлення позивача про факти, які передбачені нормою права. Підстава позову є тим його елементом, за допомогою якого досягається мета підтвердити правовий характер вимоги позивача. Тому до цієї підстави належать тільки юридичні факти. У більшості випадків вони перелічені в гіпотезі правової норми, і майже завжди — їх декілька, тобто наявний юридичний склад. Отже, в позовному провадженні мають місце звернення позивача та обґрунтування його вимог, а завдання суду полягає у з'ясуванні того, наскільки це звернення відповідає дійсним обставинам справи.

Цивільне процесуальне законодавство вирізняє саме цю ознаку підстави позову. Згідно зі ст. 137 ЦПК у позовній заяві повинні бути зазначені обставини, якими позивач обґрунтовує свою вимогу, і докази, які підтверджують позов. Таким чином, підставою позову є юри-

⁹ Див.: Гордон В.М. Основание иска в составе изменения исковых требований. — Ярославль, 1902. — С. 37.

¹⁰ Див.: Васковський Є.В. Учебник гражданского процесса. — М., 2003. — С. 171–173.

¹¹ Див.: Александровский С.В. Гражданский процесс РСФСР : в вопросах и ответах. — М., 1927. — С. 34.

¹² Див.: Добровольский А.А. Исковая форма защиты права. — М., 1965. — С. 129.

¹³ Див.: Вихут М.А. Иск как элемент права на судебную защиту, его юридическая природа и основание // Вопросы теории и практики гражданского процесса : Межвуз. науч. сб. — Вып. 1. — Саратов, 1976. — С. 57; Штефан М.И. Цивильний процес. — К., 2001. — С. 325; Осокина Г.Л. Гражданский процесс. — М., 2004. — С. 451.

¹⁴ Детальніше про суб'єктивне право див.: Власова А.В. Структура субъективного гражданского права : Дис. ... канд. юрид. наук. — СПб., 1998; Селиванова О.Ю. Субъективное право: сущность, структура, ценность : Дис. ... канд. юрид. наук. — Ярославль, 2001.

¹⁵ Див.: Юдельсон К.С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе. — М., 1950. — С. 149.

¹⁶ Див.: Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс. — М., 1954. — С. 150.

¹⁷ Див.: Лазарев В.В. Общая теория права и государства. — М., 1994. — С. 32; Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. — М., 2002. — С. 505–506.

дичні факти, які наводяться позивачем на обґрунтування своєї матеріально-правової вимоги, а саме факти, які мають значення для судового захисту суб'єктивного цивільного права¹⁸.

У теоретично-методологічному аспекті певний інтерес становить проблема зміни підстави позову. Статтею 103 ЦПК передбачено, що позивач має право змінити предмет чи підставу позову. Зміна підстави позову полягає в зміні тих фактів, які, на думку позивача, входять до складу цієї підстави¹⁹.

Така точка зору не є цілком переконливою. Адже у цих працях було проведено дослідження лише одного аспекта зміни, а саме її об'єкта. Прихильники цієї позиції слушно зауважують, що змінюються факти, які утворюють підставу позову, тобто ті факти, які наводяться позивачем. Але такий підхід не дає критерію для відмежування зміни підстави позову від інших подібних модифікацій, які не є її зміною. Тому не випадково в юридичній літературі висловлюється думка про те, що зміна підстави позову є доповненням первісно зазначених обставин новими або вилученням ряду фактичних обставин з числа вказаних раніше²⁰.

Вважаємо, що критерієм для відмежування зміни підстави позову від подібних модифікацій є насамперед значний обсяг проведеної зміни. Звертаючись до суду, позивач вказує на ті правовідносини, які, на його думку, існують між ним і відповідачем. Виходячи з цього суд спрямовує хід дослідження на те, щоб установити, чи дійсно існують такі правовідносини, а також права позивача й обов'язки відповідача щодо цих правовідносин.

Зміна підстави позову є зміною фактів, якими позивач обґрунтовує свою вимогу. Вона має своїм наслідком зміну правовідносин, що вже були предметом судового розгляду. Якщо доповнення або вилучення деяких фактів не призведе до дослідження судом інших, нових правовідносин, то говорити про зміну підстави позову немає сенсу.

Таким чином, зміна підстави позову супроводжується зміною правовідносин, оскільки різні підстави позову відображають і різні правовідносини, що існують поза процесом. Наслідком зміни того й іншого є зміна предмета доказування.

Зміна підстави позову складається, по суті, з двох актів: відмови від використання первісної підстави і заміни її новою. Обидві ці дії мають певні процесуальні наслідки.

Так, відмова від використання первісної підстави позову є одним із способів відмови від нього, що позбавляє права на подання нового позову з такою ж підставою. Особливий зміст диспозитивності цивільного судочинства полягає в тому, що відмова від позову дійсна лише в тому разі, коли вона прийнята судом. Тому й в аналізованому випадку залишається необхідним контроль суду за здійсненням позивачем цього розпорядчого права.

Заміна первісної підстави позову новою також породжує певні процесуальні наслідки. Перш за все вони пов'язані з тим, що за допомогою підстави позову до відомо відповідача доводиться характер пред'явленої до нього правової вимоги. Відповідач, використовуючи своє право на захист, доводить, що цих фактів насправді не було, або вони вже не існують, або ж мають інший характер, а тому за їх допомогою не можна об-

ґрунтувати вимог позивача. При використанні нових фактів підстави позову тактика захисту відповідача, безперечно, зазнає змін. А тому відповідно до принципу рівноправності сторін необхідно надати відповідачеві певний час для того, щоб він міг підготуватися до захисту.

Важливим є питання про те, на якій стадії цивільного процесу можлива зміна підстави позову. У ст. 103 ЦПК передбачено, що зміна підстави і предмета позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог можливі протягом усього часу розгляду справи по суті. Вважаємо, що таке обмеження можливості зміни підстави позову є цілком правильним. Це впливає насамперед зі співставлення завдань суду першої та другої (апеляційної) інстанцій.

Цілком очевидно, що функції цих ланок судової системи різні. Якщо суд першої інстанції вирішує питання про те, чи підлягає вимога позивача задоволенню, то суд апеляційної інстанції має перевірити законність та обґрунтованість рішення, постановленого судом першої інстанції²¹.

З'ясування обставин справи, фактичної підстави для прийняття рішення належить виключно до компетенції суду першої інстанції. Отже, лише на цій стадії процесу можливе встановлення фактів, які мають значення для вирішення цивільного спору.

Юристи, які допускають зміну підстави позову на наступних стадіях для обґрунтування своєї точки зору, посилаються на ті норми процесуального закону, що закріплюють право встановлення нових фактів судом вищої інстанції та надання у нього нових доказів²².

Так, у ст. 301 ЦПК передбачено, що суд апеляційної інстанції може встановлювати нові факти, досліджувати нові докази, а також докази, які, на думку осіб, що беруть участь у справі, досліджувалися судом першої інстанції з порушенням встановленого порядку.

Апеляційний суд може скасувати рішення суду першої інстанції через неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи; недоведеність обставин, які суд вважає встановленими; невідповідність висновків суду обставинам справи. Однак таке скасування зовсім не є наслідком встановлення нових фактів, надання нових доказів, оскільки не можна говорити про неправильність рішення суду першої інстанції у випадку, коли ці факти

¹⁸ У правових системах держав Західної Європи підставою позову прийнято вважати юридичні факти, які породжують правові наслідки. При її визначенні зарубіжні законодавці, як правило, посилаються на норми матеріального і процесуального права. Зокрема, в нормативних актах деяких штатів США прямо вказується на необхідність звертати увагу на норми права, які регулюють певні відносини, і навіть на тлумачення цих норм (див.: П у ч и н с к и й В.К. Гражданский процесс США. – М., 1979. – С. 155–157). Тільки в англійському праві заборонено зазначати як підставу позову норми права. Це положення В.К. Лучинський слушно вважає недоліком англосаксонської системи права, оскільки той, хто формулює підставу позову, може не знати чинних правових норм (див.: П у ч и н с к и й В.К. Английский гражданский процесс. – М., 1974. – С. 167).

¹⁹ Див.: В л а с о в А.А. Гражданское процессуальное право. – М., 2003. – С. 214; Т р е у ш н и к о в М.К. Научно-практический комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР. – М., 2001. – С. 60.

²⁰ Див.: О р л о в а Л.М. Права сторон в гражданском процессе. – Минск, 1973. – С. 71; К о м и с с а р о в К.И., С е м е н о в В.М. Советский гражданский процесс. – М., 1978. – С. 165–166.

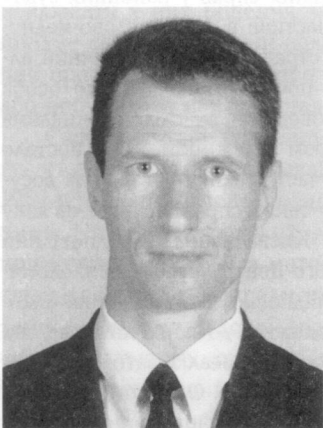
²¹ Див.: Т и м ч е н к о П.М. Научно-правовое исследование проблем обжалования судебных решений в гражданском процессе: история и современность. – Полтава, 2002. – С. 224.

²² Докладніше щодо точок зору з розглядуваної проблеми див.: Б о н д а р е в а Е.Е. Реализация распорядительных прав сторон в арбитражном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук. – Самара, 2003.

вперше заявлені у нових матеріалах і не могли бути відомі суду при винесенні рішення.

Подання нових доказів до суду апеляційної інстанції має на меті пояснити й доповнити ті факти, які вже були предметом розгляду суду першої інстанції, і довести неправильність або навпаки — правильність рішення

Summary
Examines historic, theoretic and practical aspects of the cause of action in civil procedure. The author argues this is an element of action confirming legal character of plaintiff's claims and also lines off cause of action from the cause of origin of legal relations, considers effects of cause of action changing.

Обмежена осудність як оціночна категорія

В.П. Кононенко,
адвокат

Кримінальна відповідальність особи згідно з Кримінальним кодексом України (далі — КК) ґрунтується на суб'єктивному ставленні особи до вини — умові правильної соціально-політичної оцінки поведінки людини, і злочинної зокрема. Вина — це обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину, котра визначає його психологічний зміст і є необхідною умовою кримінальної відповідальності. Оскільки до злочину спонукає воля діючої особи, то кримінальна відповідальність має підґрунтя лише тоді, коли особа виявляє свою волю, яка відбивається в її вчинку. Без волі відповідальність втрачає свою суспільну значущість, взагалі будь-який сенс, оскільки без неї неможливий суспільний вплив на особу та її поведінку.

На думку П. Вороб'я, з огляду на те, що вина — психічне ставлення особи до вчиненої нею дії та наслідків останньої, особиста інтелектуальна і вольова оцінка цього діяння, яке щоразу буває різним, неповторним — чи умисним, чи необережним, але таким, що його не завжди можна певним чином конкретизувати.

Психічне ставлення особи до вчиненої нею дії можна визначити, лише проаналізувавши об'єктивні ознаки цього діяння. Воно не має певної міри, ваги, розмірів та обсягу, тому не може ставитися за вину; воно є лише підставою, підґрунтям винності, тобто загального висновку про вчинення злочину за наявності вини. У такому розумінні винність — не ознака складу злочину, а висновок про винне заподіяння злочином шкоди як підстави для кримінальної відповідальності. Ставлення вини за вину є не лише тавтологією на словах, а й неправильним за своєю суттю. Тому ставитися

таннього, а зовсім не для того, щоб винести на судовий розгляд нові факти, які він не досліджував. Отже, зміна стороною підстави позову в суді апеляційної інстанції неприпустима, оскільки суперечить інстанційній побудові судової системи, порушує найважливіші принципи цивільного процесу.

за вину має не вина, а винність як підстава відповідальності за вину¹.

Вина — не самодостатня категорія. Підставою для визначення вини та призначення за неї кримінальної відповідальності є осудність. За змістом ч. 1 ст. 19 КК осудність пов'язана з психічним станом людини, за якого вона під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Нині трактування осудності ґрунтується на матеріалістичному розумінні свободи волі — свободи розпоряджатися своїми діями, обирати спрямованість і вид вчинку. Осудною може бути лише особа, яка здатна усвідомлювати свою поведінку та керувати нею, тобто спроможна розуміти фактичний бік та суспільну небезпечність своєї поведінки, що є складовою змісту вчинків, їх наслідків, причинного зв'язку між ними. Навпаки, особа не здатна усвідомлювати фактичний характер чи суспільну небезпечність своїх дій або ж, при збереженні такої здатності, керувати ними, не може визнаватись осудною, бути суб'єктом злочину і підлягати кримінальній відповідальності.

Неосудність, як і осудність, визначається за двома критеріями: юридичним і медичним.

Юридичний критерій визначений ще (зокрема, В.П. Сербським) як психологічний, тому що в ньому враховується у психологічних поняттях такий ступінь хвороби, що унеможливує осудність, і сформульований у законі як «нездатність усвідомлювати свої дії або керувати ними». Юридичний критерій — це не окрема озна-

¹ Воробей П. Загальне поняття кримінально-правового ставлення за вину // Право України. — 1999. — № 6. — С. 114.

ка психічного стану, котру можна було б визначити, як й інші симптоми певного захворювання. Це загальне поняття, що характеризує ті ж самі клінічні дані про хворобливі розлади психіки не тільки з огляду на їх тяжкість. Юридичний критерій, як наголошував В.Х. Кандинський, є тим підґрунтям, на якому сходяться думки лікарів і юристів при оцінці впливу психічного захворювання на психічну поведінку особи. Отже, юридичний критерій не слід розуміти звужено. Якщо хворий має формально правильну орієнтацію, відповідно до запасу знань, чинить правильні за своїм зовнішнім проявом дії, це аж ніяк не свідчить про те, що він спроможний усвідомлювати свої дії і керувати ними — в тому значенні, як це розуміється у законі. Це впливає зі співвідношення «осудності» та «вини» у формі умислу чи необережності.

Порушення зазначених вище можливостей людини внаслідок психічного захворювання може призвести до її неосудності. Отже, для того щоб особа стала неосудною, психічне захворювання має спровокувати у неї порушення діяльності головного мозку таким чином, що виключить ці можливості. Йдеться про розуміння не лише фактичного боку діяння, а й передовсім його суспільної небезпечності, тобто що такий вчинок є злочинним, оскільки здатність усвідомлювати свої дії означає розуміння суспільної небезпечності вчинку.

Юридичний критерій неосудності має певні ознаки: інтелектуальну (нездатність особи усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своєї дії чи бездіяльності) і вольову (нездатність керувати своїми діями). Наявність цих ознак для визначення стану неосудності дає більш повну, всебічну характеристику психічних розладів. Однак частіше останні у випадках неосудності співіснують переважно при ураженні тієї або іншої сторони психічної діяльності.

Медичний критерій неосудності полягає в наявності в особи одного з чотирьох видів психічних захворювань, зазначених у ч. 2 ст. 19 КК: хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Хронічні психічні захворювання — важковилковні, мають довготривалий характер і тенденцію до наростання хворобливих явищ: шизофренія, епілепсія, прогресуючий параліч, маніакально-депресивний, атеросклеротичний і старечий психоз, інфекційні психози із затяжним перебігом тощо. Тимчасовий розлад психічної діяльності розпочинається раптово, характеризується швидким розвитком, триває порівняно недовго і, як правило, закінчується повним одужанням особи: гострий алкогольний психоз, реактивний стан (тобто хворобливий розлад, викликаний тяжким душевним потрясінням), виняткові стани — патологічне сп'яніння, патологічний афект тощо. Недоумство — це розумова недорозвиненість, що може бути вродженою (олігофренія) чи набутою (деменція) — як ускладнення після перенесених хвороб. Воно характеризується зменшенням або повним занепадом інтелектуальних здібностей особи, що пов'язано з дефектами центральної нервової системи. Інший хворобливий стан психіки — психопатія та затримки психофізичного розвитку (інфантилізм).

Загальна властивість усіх ознак медичного критерію полягає в тому, що вони характерні тільки для хворобли-

вих порушень психіки. Про цю їхню особливість потрібно пам'ятати, оскільки існують психічні аномалії, що також можуть бути як стійкими (постійними), так і тимчасовими. В.П. Сербський їх називав «фізіологічною дурістю», протиставляючи її олігофренії. Ненормальним, але не хворобливим станом, В.Х. Кандинський вважав «просту дурість». Навряд чи хто може сказати, писав він, що озлоблення, запальність чи дратівливість — ненормальний стан людини. Тому нехворобливі розлади психічної діяльності не повинні виключати осудність, виключають її лише хворобливі душевні розлади.

Спричиняють хворобу не будь-які фізіологічні зміни в організмі або вплив несприятливих чинників оточуючого середовища. Це, наприклад, стомлення, переживання, у тому числі й сильне душевне потрясіння².

При розгляді кримінальних справ у районних судах м. Києва у 2002 р. дедалі частіше в актах судово-медичного обстеження осіб, які страждають на хронічний алкоголізм або наркоманію, почали зазначати, що особа має розлади психіки та поведінки внаслідок вживання опіодів чи алкоголю, синдром залежності. Тому постало питання про обов'язкову участь захисника під час досудового слідства та розгляду таких справ у суді. У зв'язку з цим Апеляційний суд м. Києва направив відповідний запит до Київського міського центру судово-психологічної експертизи й отримав відповідь, що хронічний алкоголізм та наркоманія не належать до психічних вад, які перешкоджають особі самостійно реалізувати своє право на захист у кримінальній справі³. Однак не треба забувати, що хронічний алкоголізм та наркоманія є психічними захворюваннями, за яких здебільшого хворий може усвідомлювати характер своїх дій (бездіяльності) та керувати ними, проте водночас у нього відбуваються помітні зміни у пізнавальній, емоційно-вольовій, мотиваційних сферах, знижуються критичні здібності (об'єктивність оцінювання дійсності)⁴.

Психіатр-експерт повинен розрізнити зазначені стани від тих чи інших психопатологічних синдромів. Загалом використання медичного критерію неосудності в практиці судово-психіатричної експертизи допомагає визначити клінічну форму психічних розладів, тобто встановити діагноз.

Відповідно до ст. 3 Закону від 22 лютого 2000 р. № 1489-III «Про психіатричну допомогу» психічне здоров'я презюмується таким чином: «Кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України».

Коли вирішення кримінальної справи залежить від визначення психічного стану особи на момент вчинення нею певних дій (бездіяльності), призначається судово-психіатрична експертиза. Згідно з п. 3 ст. 76 Криміналь-

² Цит. за: Судебная психиатрия / Под ред. Г.В. Морозова, Д.Р. Луна. — М., 1971. — С. 56–59.

³ Див.: Узагальнення практики застосування органами досудового слідства, районними судами м. Києва та Апеляційним судом м. Києва законодавства, яке забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право на захист // Адвокат. — 2003. — № 2. — С. 46.

⁴ Див.: Войтюк Г., Зільберблат Г., Харченков А. та ін. Рецидивна злочинність на ґрунті алкоголізму та наркоманії: Шляхи зменшення її рівня // Вісник прокуратури. — 2003. — № 6. — С. 93.

но-процесуального кодексу України (далі — КПК) така експертиза обов'язково призначається для визначення психічного стану обвинуваченого за наявності у справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності. Оцінюючи психічний стан обвинуваченого, експерти визначають, чи немає в особи (підекспертного) психічних порушень, у разі їх виявлення діагностують захворювання, що їх спричинило. Фундаментальне положення права: відповідальності підлягають лише ті особи, які усвідомлено вчинили кримінально карані дії. Відповідно до цього експерти повинні визначити ступінь вираження виявлених психічних порушень та встановити зв'язок останніх з інкримінованою особою протиправною дією. Тобто експерти мають оцінювати клінічну структуру психічних порушень, виявлених в обвинувачуваного, та їх зв'язки із психічними функціями, котрі є складовими цільової дії (плануванням, контролем і корекцією кримінальної поведінки) відповідно до поставленої злочинної мети та з урахуванням ситуації, що змінюється.

За відсутності клінічних ознак психічних порушень і збереженні здатності свідомо регулювати кримінальну поведінку суб'єкт злочину підлягає повній осудності. Якщо зазначеного не виявлено, експерти рекомендують суду визнати такого обвинуваченого неосудним.

У судово-психіатричній практиці спостерігається і така категорія підекспертних (обвинувачуваних) із психічними порушеннями непсихотичного рівня (психічними аномаліями), за яких внаслідок недостатності чи дисфункції взаємодії окремих складових цільової дії обмежується спроможність свідомо регулювати протиправне діяння. Це в основному психопатичні особи, котрі хворіють на хронічний алкоголізм, олігофренію, мають органічне ураження головного мозку (епілепсія, наслідки перенесених нейроінфекцій, черепно-мозкових травм, судинну патологію) ⁵.

У таких випадках є підстави говорити про обмежену осудність, особливо нині, коли законодавець нормативно закріпив її інститут у новому КК. Але що для цього потрібно — скласти і затвердити перелік захворювань, що дають підстави визнати особу обмежено осудною? Але ж обмежена осудність, як пише В. Мельник, — не перманентний стан, що визначається ступенем вираженості психічних порушень, а динамічний параметр ужиття, що виникає у кожному конкретному випадку при констеляції диспозицій — особистісних, психопатологічних, ситуаційних. У цих випадках під час судово-психіатричної експертизи потрібно не тільки виявити в обвинуваченого непсихотичні розлади, а й довести зв'язок інкримінованого йому діяння з патологією, що обмежує його здатність свідомо регулювати власну поведінку, тобто щоб дійти висновку щодо обмеженої осудності, необхідно ретельно проаналізувати, які дії планувалися та були вчинені, а також інкриміновані обвинуваченому. Не розкривши ролі особистісних, психопатологічних, ситуативних факторів у генезі правопорушення, висновок про обмежену осудність суб'єкта злочину зробити неможливо. Всебічно проаналізувати інкриміноване діяння і надати об'єктивний експертний висновок можна лише після комплексної судової психолого-психіатричної експертизи. Проте, якщо організація останньої не становить ніяких труднощів, то чітких, науково обґрунтованих критеріїв обмеженої осудності, як і її

дефініції, немає. У ст. 20 КК 2001 р. дається дещо абстрактне визначення обмеженої осудності, коли особа під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Абстрактність, на нашу думку, полягає у словосполученні «повною мірою», адже як можна визначити «повноту» цієї міри? І хто має право це робити? У коментарі Кримінального кодексу України за редакцією С.С. Яценка, зокрема до ст. 19 КК, зазначено, що прерогативою встановлення наявності в особи психічного розладу під час вчинення нею злочину належить слідчим органам, прокурору, суду, які мають оцінювати висновки комплексної судової психолого-психіатричної експертизи ⁶.

Зазначене відповідає нормам кримінально-процесуального законодавства, а саме: ст. 316 КПК: «Якщо при розгляді справи в суді буде встановлено, що підсудний під час вчинення суспільно небезпечних дій був у стані неосудності або в подальшому захворів на психічну хворобу, яка позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними, суд виносить про це ухвалу...»; ч. 3 ст. 417 КПК: «По закінченні досудового слідства, якщо буде встановлено неосудність або обмежену осудність особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, складається постанова про направлення справи до суду...»; ч. 1 ст. 421 КПК: «Коли буде встановлено, що дана особа вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності або обмеженої осудності або після вчинення злочину захворіла на психічну хворобу, яка виключає застосування покарання, суд, коли визнає за потрібне, виносить ухвалу...», а також деяких інших норм кримінально-процесуального законодавства: ст. 67, ч. 4 ст. 75. У п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» (зі змінами, внесеними постановою Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 р. № 15) передбачено: «При дослідженні висновку експерта суди повинні виходити з того, що згідно зі ст. 67 КПК чи ст. 62 ЦПК висновок експерта не має наперед встановленої сили та переваги над іншими джерелами доказів, підлягає перевірці й оцінці за внутрішнім переконанням суду, яке має ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи у сукупності». Таким чином, обмежену осудність треба розуміти як оціночну категорію. І є підстави вважати, що оцінювати її має право не експерт, а слідчий, прокурор чи суд.

Однак обмежена осудність — не стабільний клінічний межовий стан між осудністю та неосудністю, а певна обмежена ланка континууму осудності. З одного боку, її обмежують критерії повної осудності, а з іншого — неосудності. Вираженість психічних аномалій у межах обмеженої осудності в різних випадках неоднакова. Коли вони перебувають ближче до межі повної осудності, вираженість їх буде меншою, ніж коли — до межі повної неосудності. Отже, треба визначити психічний стан суб'єкта під час вчинення ним суспільно

⁵ Див.: Мельник В. До проблеми обмеженої осудності // Право України. — 1999. — № 1. — С. 102–103.

⁶ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. С.С. Яценка. — К., 2002. — С. 38.

небезпечних дій (бездіяльності), що потрібно як для самої констатації факту перебування особи в стані обмеженої осудності, так і для призначення міри покарання, тому що згідно з ч. 1 ст. 20 КК особа, визнана судом обмежено осудною, підлягає кримінальній відповідальності, і правильна оцінка всього комплексу чинників впливатиме на вирішення долі людини. Так, у багатьох статтях цього Кодексу вживаються оціночні поняття, котрі важко визначити, що й ускладнює правильне застосування зазначених норм.

Оціночні поняття відображають соціально-юридичну небезпечність дій, явищ, об'єктів, не маючи при цьому формально визначених ознак. Їх невизначеність зумовлена тим, що законодавець не може або не вважає за потрібне повністю вилучити елемент нефіксованості зі змісту вживаного у праві поняття. Це дає змогу правозастосовним органам ураховувати важливість формально однакових дій або форм різних дій залежно від конкретних обставин справи.

В. Жеребкін дає таке визначення: «Оціночні поняття — не визначені в законі, теорії чи судовій практиці терміни правової науки».

Коли застосовується відносно невизначена норма, в якій оцінювання соціальної небезпечності деяких об'єктів виражене законодавцем в оціночних поняттях, але правові наслідки залежать ще й від інших обставин, правозастосувачі самостійно можуть здійснювати таке оцінювання. А за відсутності узагальненого стандарту оцінювання зростає небезпека від впливу суб'єктивізму на оцінювання, хоча і в цьому випадку об'єктивний критерій існує, і лише встановивши та оформивши його у відповідному процесуальному документі, можна конкретизувати оціночні ознаки складу злочину⁷.

Термін «оціночне поняття» офіційно роз'яснений не зовсім чітко, тільки поняття «розумний строк досудового слідства» дається у п. 8 рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. № 3-рп у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності нормам Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора): «Поняття «розумний строк досудового слідства» є оціночним, тобто таким, що визначається у кожному конкретному випадку з огляду на сукупність усіх обставин вчинення і розслідування злочину (злочинів). Визначення розумного строку досудового слідства залежить від багатьох факторів, включаючи обсяг і складність справи, кількість слідчих дій, число потерпілих та свідків, необхідність проведення експертиз та отримання висновків тощо».

Якщо перевага встановлення наявності у особи стану обмеженої осудності під час вчинення нею злочину належить слідчим органам, прокурору, суду, то виникає запитання: на підставі чого саме вони мають це робити? Щодо «класичної» неосудності усе досить ясно: правозастосовні органи оцінюють висновок експертизи і, якщо він не суперечить обставинам справи, погоджуються з ним. Зовсім іншої оцінки потребує інститут обмеженої осудності. Нагадаємо, що науково обґрунтованих критеріїв обмеженої осудності, як і її дефініції, немає, тобто експерт не має ні наукових підстав для визначення стану обмеженої осудності, ні юридичних повноважень,

щоб замінити слідчого, прокурора чи суддю і зробити власне оцінювання. А останні, в свою чергу, не мають щодо цього спеціальної медичної освіти.

Отже, для матеріалів справи в рішенні щодо обмеженої осудності важливіший висновок експерта, однак поки що експерт не має остаточно визначеного критерію для встановлення цієї категорії осудності. До того ж він обмежений процесуальними правами і діє в межах, окреслених законом та слідчим, котрий вирішує, які саме матеріали справи необхідні експерту-психіатру для його роботи. Так, згідно із пунктами 1, 3 ч. 1 ст. 13 Закону від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII «Про судову експертизу» судовий експерт має право ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи, і подавати клопотання про надання додаткових матеріалів; з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання щодо предмета судової експертизи.

Щоб правильно та науково обґрунтовано вирішити поставлені завдання, зробити достовірні висновки, експерт зобов'язаний застосовувати всі наявні в його розпорядженні науково-технічні методи, засоби та свої знання: Провести експертизу він може лише на підставі наданих матеріалів справи. Для всебічної оцінки психічного стану людини потрібна різна інформація, яка, на перший погляд (з точки зору слідчого), не стосується експертизи, а експерт може про неї не знати, а отже, і не клопотати про її представлення, через що висновок експертизи може суперечити обставинам справи в їх сукупності, які мають більш інформативне значення для з'ясування факту перебування особи на момент вчинення злочину в стані обмеженої осудності, ніж надані експерту матеріали справи.

Для проведення експертизи експерту надаються речові докази, котрі підлягають дослідженню, зразки для порівняльного дослідження, а також протоколи слідчих дій та інші документи, що підтверджують обставини виявлення, закріплення, збереження і попереднього дослідження речових доказів та містять інші необхідні для давання висновку дані⁸.

Як пише професор В.Н. Волков, найбільш цінним для експерта-психіатра є старанно зібраний слідством матеріал, що повно і достатньо відображає поведінку підекспертного, його зовнішній вигляд, мову під час правопорушення, але не менш важливі й показання свідків, що містять дані про неправильне сприйняття ним довкілля або оточуючих, порушення свідомості, про наявність марення і галюцинацій, тому що симуляція психотичного стану, звичайно, виявляється у формі окремих симптомів чи синдромів захворювання (ступору, збудження, слабоумства, галюцинацій). І до цієї симуляції під час слідства і суду психічно здорові підекспертні частіше (у 85 % випадків) вдавались як до захисної форми поведінки з метою уникнути кримінальної відповідальності.

Відповідно до кримінально-процесуального закону всі необхідні для експертизи матеріали надає слідчий.

⁷ Див.: Огородник А. Оціночні поняття в структурі норм кримінального права // Право України. — 2000. — № 1. — С. 103.

⁸ Див.: Тертышник В.М., Слинко С.В. Теория доказательств. — Харьков, 1998. — С. 230.

Експерт не наділений правом самостійно вилучати зразки або речові докази і здійснювати їх пошук. Але ж ознайомлення експерта з матеріалами справи необхідно для надання об'єктивного та обгрунтованого висновку, який, в свою чергу, підлягає перевірці й оцінці за внутрішнім переконанням суду, яке має ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності.

Якщо експерти-психіатри встановили осудність або неосудність особи у, так би мовити, абсолютній категорії і зазначене не суперечить обставинам справи, це виключає всілякі сумніви щодо обгрунтованості висновків експертизи, але щодо стану обмеженої осудності — ні.

Більшість фахівців вважають, що обмежена осудність визначається за допомогою тих критеріїв, які застосовуються при вирішенні питання про осудність чи неосудність, а саме медичного (біологічного) та юридичного (психологічного). Іншої думки дотримується, наприклад, Т. Приходько, котрий виділяє три критерії обмеженої осудності: юридичний, психічний і медичний. Поняття юридичного критерію вміщує у собі всі суспільно небезпечні діяння (дію чи бездіяльність), передбачені КК згідно з визначенням злочину у ст. 7 цього Кодексу.

Психічний критерій обмеженої осудності розуміють як істотне обмеження (кількісне) у суб'єкта протиправного діяння здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Медичний критерій — це хронічні або тимчасові хворобливі розлади психічної діяльності (непсихотичного рівня), які виявляються переважно у розумовій недостатності, афективних чи вольових розладах. Інакше кажучи, це межові психічні розлади (психічні аномалії)⁹.

Слушною є думка щодо виділення третього критерію для визначення стану обмеженої осудності, але ми не можемо погодитися з наведеним вище. Так, у теорії права вже досить тривалий час вживається визначення юридичного критерію неосудності, яке закріплено в ч. 1 ст. 19 КК: нездатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. А щодо обговорюваного питання — це тільки умова для призначення судово-психіатричної експертизи, про що зазначено в п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»: «У кримінальному судочинстві обов'язковою умовою призначення експертизи є порушення кримінальної справи». Отже, без вчинення суспільно небезпечного діяння мови про осудність чи неосудність взагалі бути не може.

Медичний критерій обмеженої осудності свідчить про наявність у винного певних психічних розладів: різного роду психопатії, невротичних розладів або розладів особистості, залишкових явищ черепно-мозкових травм, розумової відсталості тощо. На нашу думку, медичний критерій має охоплювати і запропонований Т. Приходько психічний критерій — як істотне (кількісне) обмеження у суб'єкта протиправного діяння здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними. Але

кількісний аналіз у медичному критерії означає не ступінь обмеження свідомості (визначення якого є прерогативою слідчого, прокурора, суду), а виявлення у підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) того чи іншого психічного розладу та встановлення характеру впливу останнього на злочинну поведінку особи.

Встановлення стану обмеженої осудності не у компетенції експерта; в одному випадку він лише зазначає: «дане тілесне ушкодження могло бути заподіяно представленим на дослідження предметом» (відносне ствердження), в іншому: «дане тілесне ушкодження представленим на дослідження предметом» (абсолютне ствердження). Отже, є сенс застосовувати ці дві категорії (абсолютну та відносну) і в судово-психіатричній експертизі при вирішенні питання щодо неосудності особи, коли є підстави припускати, що під час вчинення суспільно небезпечного діяння вона перебувала в стані обмеженої осудності. Зазначене ґрунтується на тому, що деякі відхилення від здорового стану психіки зовсім (абсолютно) виключають можливість особи усвідомлювати свої дії та керувати ними, інші, які допускають таку можливість (не стверджуючи це як встановлений факт), дають підстави говорити про відносну неосудність. Якщо експерт виявить в обвинувачуваного порушення непсихотичного рівня і доведе зв'язок інкримінованого йому діяння з патологією, що обмежує його здатність свідомо регулювати власну поведінку, він може висловити свою думку щодо перебування особи під час вчинення злочину в стані обмеженої осудності (що також охоплюється категорією відносної осудності). В будь-якому випадку не експерт має вирішувати питання щодо обмеженої осудності особи, а слідчий, прокурор чи суд на підставі повного, всебічного та об'єктивного розгляду обставин справи в їх сукупності.

Останнє (оцінювання дій особи, вирішення питання щодо її обмеженої осудності) і є третім, «фактичним» критерієм обмеженої осудності. Але слово «фактичний» треба розуміти не вузько, як фактичні дані, зібрані у справі, а як з'ясовані судом обставини.

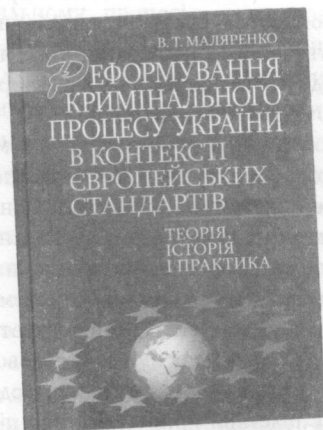
Фактичний критерій обмеженої осудності є своєрідною «золотою серединою», яку виводить суд на підставі повної, всебічної та об'єктивної оцінки обставин справи в їх сукупності, з урахуванням юридичного і медичного критеріїв, а також процесу змагання сторін у доведенні слушності своєї позиції.

Таким чином, перевага у встановленні наявності в особи стану обмеженої осудності під час вчинення нею злочину не належить слідчим органам та прокурору — згідно з ч. 3 ст. 417 КПК вони роблять лише попередній висновок про встановлення неосудності чи обмеженої осудності особи, котра вчинила суспільно небезпечне діяння, та складають постанову про направлення справи до суду, який робить остаточний висновок.

⁹ Див.: Приходько Т. Фізіологічний афект — одна з підстав визнання особи обмежено осудною // Право України. — 2001. — № 1. — С. 53.

Summary

Considers issues in application of limited jurisdiction, displays thoughts of medical and legal practitioners on defining state of limited jurisdiction and criteria, used in dealing with issue of personal jurisdiction and immunity from jurisdiction.

Небайдужий погляд на майбутнє кримінального судочинства

В.І. Шакун,

*перший проректор Національної академії внутрішніх справ України,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України*

Вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство є закономірним результатом складного процесу трансформації та оптимізації попередніх правових систем. У своїй монографії «Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Теорія, історія і практика» В.Т. Маляренко відстежує еволюцію кримінально-процесуального законодавства на українських землях на різних етапах історії нашої країни, розкриває, якими в різні періоди були світоглядні установки, моральні, правові погляди правників, дає власну оцінку непростого шляху вітчизняного судочинства, а також розмірковує щодо його подальшого розвитку.

Автор розкриває себе у цій праці як зрілий філософ, психолог, політолог, зрештою — як вчений-правознавець. Головним надбанням монографії є її певна міждисциплінарність. Переконлива й методична забезпеченість дослідження: вдало поєднуються статистичні, історичні, юридичні, психологічні та логічні методи пізнання. Кількість і різноманітність бібліографічних джерел (534) забезпечує об'єктивність аргументів та висновків праці, а також її високу інформативність. При цьому В.Т. Маляренкові вдалося уникнути і повчального тону, і зайвого заглиблення в теоретичні хащі. Головні тези монографії сформульовані чітко, автор доречно цитує не тільки спеціальну юридичну, а й класичну та сучасну художню літературу і публіцистику.

Високої оцінки заслуговує обраний автором комплексний підхід, що дозволяє поставити правову науку на службу юридичній практиці, особливо досудового слідства та кримінального судочинства. В.Т. Маляренко, який понад 30 років присвятив роботі в судовій системі, надав своєму дослідженню науково-практичного характеру. Про це свідчать роздуми та пропозиції щодо практики повернення судом кримінальної справи на додаткове розслідування чи прокурору, недоторканності житла й іншого володіння особи, заочного провадження у кримінальному судочинстві, проблем відновлювального правосуддя та перспектив запровадження в Україні суду присяжних тощо. При цьому автор посилається на власний досвід роботи як

представника України в Комісії ООН з питань запобігання злочинності та кримінального судочинства.

Поза сумнівом, до здобутків слід віднести й те, що В.Т. Маляренко окремих розділ присвятив історичній ретроспективі вітчизняного кримінально-процесуального законодавства. Порівнюючи правові норми різних епох, можна успішно визначити час виникнення, становлення і розвитку кримінально-процесуальних положень. Цікавим є дослідження стану кримінально-процесуального права в Україні у часи її перебування у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій і його вплив на законодавство наступних періодів. Автор справедливо наголошує, що «держава поступово відходила від тоталітарних уявлень у судочинстві і переходила до більш гуманних норм, спрямованих на захист прав і інтересів людини» (с. 101).

В.Т. Маляренко вперше сформулював поняття сутності засад публічності і диспозитивності у кримінальному судочинстві, здійснив їх розмежування, розкрив значення, співвідношення тощо. При цьому він обґрунтував висновок щодо неможливості порушення судом будь-якої кримінальної справи. Автор вважає за необхідне детально регламентувати права й обов'язки сторін у кримінальному процесі та розширити гарантії захисту прав людини у сфері кримінального судочинства. Розглядаючи недоторканність житла та іншого володіння особи як одну із фундаментальних засад кримінального судочинства, В.Т. Маляренко звертає увагу на те, що як у чинному, так і в проєкті нового Кримінально-процесуального кодексу України немає визначення поняття «незаконне проникнення», «володіння особи», нечітко виписаний порядок проведення слідчих дій, пов'язаних із проникненням у зазначені володіння. У зв'язку з цим вважаю за можливе підтримати пропозиції автора щодо вдосконалення чинного законодавства з названих питань. У монографії не залишено без уваги і проблему мови, якою провадиться правосуддя, та запропоновано шляхи її вирішення. Для практиків стане в нагоді аналіз найпоширеніших помилок та порушень законів, які вчинюються при провадженні дізнання і досудо-

вого слідства. В.Т. Маляренко переконливо обґрунтував основні напрями реформування кримінально-процесуального законодавства в частині судового контролю за дотриманням прав і свобод людини на стадії досудового слідства та визначив межі такого контролю. У праці запропоновано нові підходи до вирішення проблем дистанційного провадження слідчих дій у кримінальних справах чи віддаленої присутності у судовому засіданні окремих учасників кримінального процесу з використанням можливостей відеоконференцзв'язку. Враховуючи власний досвід роботи у міжнародних організаціях, автор дійшов висновку, що інститут повернення судом кримінальної справи на додаткове розслідування є перепорою для доступу кожної людини до правосуддя та дотримання розумних строків його здійснення. При цьому він переконливо довів, що суддя не повинен мати право на повернення кримінальної справи як на додаткове розслідування, так і прокурору для проведення слідчих дій. Суддям, слідчим і науковцям буде цікаво ознайомитися з аналізом практики розгляду кримінальних справ в апеляційній та касаційній інстанціях у порядку виключного провадження в судах нашої країни. Автор акцентує увагу на спірних питаннях, що потребують законодавчого вирішення.

Проте обсяг рецензії не дозволяє більш детально проаналізувати працю, яка має непересічне значення для науки кримінально-процесуального права. Цю оригінальну, значною мірою унікальну за своїм змістом монографію юристи, безумовно, не залишать поза увагою. І не тільки юристи, а й широке коло читачів, які цікавляться проблемами судово-правової реформи.

Насамкінець хотілось би зазначити, що автор підготував інформаційно багату, змістовну працю, в основу якої покладено ідеал громадянського суспільства, відданість цінностям правової держави. Незважаючи на те, що не з усіма його оцінками періодів розвитку кримінально-процесуального законодавства та окремими пропозиціями щодо шляхів його вдосконалення можу погодитися, рекомендую її уважно вивчити, перш за все вченим і практикам, а те, що ви не залишитеся байдужими, гарантую.

СУДДЯ — СЛУГА ЗАКОНУ

Скільки б не чекало ще потрясінь, випробувань на нашу Батьківщину на шляху її тяжкого оновлення і які б шляхи не вели до цієї мети — все-таки остаточний вихід із сум'яття лежить у тій стороні, де світять законність і право, рівне для всіх.

В.Г. КОРОЛЕНКО

Їх, безпосередніх учасників Великої Вітчизняної війни, дедалі меншає. І зокрема тих, хто після перемоги над фашизмом пов'язав своє життя з юриспруденцією, із захистом права людей на спокійне, щасливе життя в мирний час. На сторінках «Вісника Верховного Суду України» публікувалися розповіді про колишніх суддів Верховного Суду України Т.С. Євсеєнко, П.М. Дятлова. Матеріали про них привернули увагу читачів видання, отримали схвалення. І не випадково. Адже ці нариси знайомлять із представниками того покоління, яке відстояло честь і незалежність рідної Батьківщини, а потім усе зробило, щоб вона залікувала рани, заподіяні воєнним лихоліттям, зміцніла й розквітла.

Про долю судді у відставці, члена Президії Верховного Суду України, ветерана війни Ірину Григорівну Коломійчук наша наступна розповідь. Їй присвячується цей нарис.

Вона народилася 24 квітня 1922 р. у м. Новогеоргієвську (нині — Світловодськ Кіровоградської області). Батько Григорій працював столяром, мати Ірина — в їдальні. Робітничі сім'я шанувала працю, поважала працелюбних людей, над усе цінувала в них чесність, порядність, справедливість.

Коли дівчинці виповнилося сім років, родина переїхала до Дніпропетровська. Ще до закінчення школи Ірина вирішила стати юристом. Власне, не просто юристом, а суддею. У місцевому університеті не було юрфаку, тож шлях її проліг до Львова.

За словами Ірини Григорівни, точні науки давалися їй туго, а от гуманітарні — легко. Вона на льоту схоплювала те, що говорилося на лекціях, ґрунтовно працювала з підручниками в читальному залі університетської бібліотеки, штудіювала чергові теми у вечірні години. Лідер курсу, Ірина Зинов'єва достроково складала заліки, екзамени та їхала додому, до Дніпропетровська, щоб тішитися канікулами, радістю зустрічей із рідними, друзями дитинства, з Дніпром.

— На першому та другому курсах, — розповідає Ірина Григорівна, — я була відмінницею. Це вже коли вийшла заміж і пішли діти, децю здала позиції. Але це було потім...

Вона склала, знов-таки достроково, на відмінно сесію за перший курс і збиралась їхати додому на канікули, щоб восени продовжити навчання. Але... але 22 червня 1941 р. почалася війна. Зі Львова дівчина вирушила до Дніпропетровська. Поїзд, яким вона їхала, неодноразово бомбардували фашистські літаки. Доводилося залишати вагон і тим рятуватися. Смерть підстерігала багатьох із тих, хто не встигав цього зробити. Від криків і стогону поранених холонуло серце...

У Дніпропетровську Ірина довго не затрималася — рідні разом із взуттєвою фабрикою, на якій працював батько, евакуювалися на Схід. Їхали у вагоні-теплушці, а коли фашисти розбомбили ешелон, пішки йшли далі. Довше місяця тривала одиссея родини. Лише на початку осені сім'я призупинилась у Ставропольському краї і почала працювати в колгоспі ім. Сталінської Конституції, зокрема Ірина — рахівником.

На початку 1942 р. комсомольці звернулися до Воронцово-Олександрівського райвійськкомату з проханням направити їх на фронт.

— Ніхто мене не агітував це робити, — зазначає Ірина Григорівна, — я сама, добровільно вирішила стати на захист Вітчизни. То був поклик серця.

10-А клас школи № 71 м. Дніпропетровська (1940 р.).
І. Зинов'єва — четверта ліворуч у верхньому ряду

Авіабаза №712 (1942 р., м. Гудауті).
І. Зинів'єва — друга праворуч

Ірину та ще групу дівчат райвійськкомат направив на навчання до Новочеркаська Ростовської області, в школу телефоністів.

— Провчилась я там недовго, кілька місяців, — продовжує спогади ветеран війни. — Набула навичок повітряного спостереження та оповіщення засобами телефонного зв'язку. Розумілася на всіх видах літаків, могла визначити, на якій вони відстані. Стежила за небом зі спеціальної вишки. Почуєш гул повітряних машин, помітиш обриси їх і тут же телефоном повідомляєш у штаб курс «хейнкелів», «мессершмітів» чи «юнкерсів», віддаль до них. Відтак командування приймало рішення, піднімало ескадрилью винищувачів на перехоплення нападників.

Служила Ірина в 4-й роті 67-го окремого батальйону повітряного нагляду і повідомлення засобами телефонного зв'язку до наступу німців на Ростов-на-Дону, потім потрапила до 106-го резервного стрілецького полку. З 28 вересня 1942 р. вона продовжила свій бойовий шлях у складі 712-ї авіабази, яка обслуговувала 5-й гвардійський морський авіаційний полк. Командував ним Герой Радянського Союзу М.О. Токарев. Його дуже любили воїни — за сміливість, товариськість, увагу до них на землі й у повітрі. Ворожі пілоти намагалися уникнути бою, коли якимось чином помічали, що ланку червонозоряних винищувачів очолює ас повітряних поєдинків. Останній свій виліт він здійснив над Кримом... Фашисти, захоплені мужністю та неординарними майстерними методами атаки хороброго авіатора, похоронили його з усіма військовими почестями. Після звільнення півострова героя було перепоховано.

Ірина Григорівна пройшла з боями весь Крим (Керч, Севастополь, Сімферополь, Саки, Сарабуз). Її авіабаза обслуговувала учасників відомої Кримської конференції — глав держав антигітлерівської коаліції. Її, телефоністці-спостережниці, пощастило побачити Рузвельта, Черчілля, які

Фронтіві будні (1944 р.)

прилетіли літаком і приземлилися в Саках. А от на Сталіна поглянути не вдалося — він прибув на зустріч поїздом.

Закінчення війни юнка-воїн зустріла в Криму. Тут, у місті Сарабуз, розміщувалася 712-та авіабаза 5-го гвардійського морського авіаполку, що мав у своєму розпорядженні літаки далекої авіації.

Бойові заслуги Ірини Григорівни Батьківщина відзначила орденом Вітчизняної війни II ступеня, півтора десятками медалей, зокрема «За оборону Кавказу» та іншими.

Після закінчення війни вона продовжила навчання на юридичному факультеті Львівського університету ім. Івана Франка. І ще до закінчення його, 28 грудня 1948 р., була

Студентка юридичного факультету Львівського університету ім. Івана Франка (1948 р.)

обрана на посаду народного судді 2-ї ділянки Залізничного району Львова. «Її» територія — залізниця, залізничний вокзал, а це були місця з підвищеною криміногенною ситуацією. Після війни було багато безпритульних дітей, що втратили своїх батьків, залишилися без даху над головою. Певна річ, за вчинені злочини мусили відповідати, принаймні ті, чий вік становив 14—16 років.

— Дипломну роботу, — продовжує екскурс у минуле ветеран, — я писала ночами, у вихідні дні, про відпустку на неї не сміла й заїкатися — справ накопичувалося хай не стільки, як тепер, але багато, а суддів і тих, хто мав допомагати їм, не вистачало. Розглядала справи допізна, додому поверталася з роботи о 10—11-й годині вечора.

Наприкінці грудня 1951 р. Ірину Коломіїчук призначають на посаду члена Львівського обласного суду, а через два роки обирають заступником його голови.

Шість років виконувала обов'язки старшого викладача юридичного факультету Львівського університету ім. Івана Франка (зарплата судді була малою, тож підробляла), навчала студентів.

Перший рік роботи суддею в народному суді м. Львова (1948 р.)

За високі показники в роботі 1960 р. Президія Верховної Ради УРСР нагородила І.Г. Коломійчук Почесною грамотою.

На пропозицію Голови Верховного Суду УРСР Ф.К. Глуха 5 липня 1962 р. її було обрано членом Верховного Суду України, а згодом — і членом його Президії. З того часу стала працювати у Києві.

Початок роботи у Верховному Суді України (1962 р.)

— Разом зі мною, — пригадує оповідачка, — працювали добрі друзі-колеги Т.С. Євсеєнко, О.Г. Мелешко, Н.М. Кириченко, К.Ф. Кузьмічова, В.Д. Ярославський, М.Ф. Антонов, В.М. Загороднюк.

Протягом 15-річної праці у Верховному Суді Ірина Григорівна займається аналізом та узагальненням практики розгляду справ з питань охорони довкілля,

порушень правил полювання, рибальства тощо. Нею були підготовлені проекти постанов Пленуму Верховного Суду України у цій галузі, а також у справах стосовно спекуляції та хуліганства.

І.Г. Коломійчук брала участь у роботі двох Пленумів Верховного Суду СРСР, до яких готувала проекти постанов з питань охорони навколишнього природного середовища. Ці проекти визнані найкращими з-поміж інших і схвалені з невеликими доповненнями.

Їй вдячні за поради і підтримку судді Верховного Суду України, судів Одеси, Черкас, Луганська та інших міст України.

— Нам, фронтовикам, — роздумує Ірина Григорівна, — було легше, ми нічого не боялися, вирішували справи у відповідності з чинним законодавством. Тому що суддя — це слуга закону. Я намагалася, подобалося чи не подобалося це комусь, вирішувати справи тільки згідно з ним. Ще древні говорили: нехай закон поганій, але це закон. Справедливість була моїм ремеслом, принципом, — підсумовує ветеран війни та праці, — поділяю думку, що в людини немає вибору — вона за всіх умов, за будь-яких обставин має бути людиною.

На переконання Ірини Коломійчук, сміливості в роботі бракує передусім тим суддям, які не узгоджують свої дії з принципом верховенства закону. Треба діяти так, як він велить, і не зважати на «телефонне право», чийсь настанови. «Нам, — додає Ірина Григорівна, — теж вказівки давали! А ми на своєму Пленумі прийняли постанову в справі, за результатами розгляду якої було призначено найвищу міру покарання, і ніхто не міг примусити нас змінити своє рішення. Можна пред'являти претензії тому судді, який вирішує справи всупереч закону, щось недогледів, недоврахував... Він же, зрозуміло, має добросовісно виконувати свої обов'язки. Як лікар. Як вчитель — як будь-який фахівець. Понад те — ретельніше. Адже суддя — повноважний представник держави, слуга закону».

— Пригадується, — продовжує Ірина Коломійчук, — у німецькому місті Любеку я звернула увагу на те, що Феміда тримає терези з відкритими очима. Гід пояснив, що народ їй довіряє, вона настільки чесна, що немає значення, приймає рішення з пов'язкою на очах чи без неї, — головне, що правильно.

Протягом 1971—1975 рр. І.Г. Коломійчук обиралася депутатом Печерської районної ради народних депутатів. Окрім професійних обов'язків вона виконувала численні громадські доручення ради ветеранів, допомагала людям похилого віку в підготовці заяв і звернень до органів виконавчої влади, кон-

Напередодні Дня Перемоги (2002 р.).

І.Г. Коломійчук — праворуч, К.Ф. Кузьмічова — ліворуч

сультувала голів товариських судів, читала лекції на юридичному факультеті держуніверситету ім. Тараса Шевченка. Водночас її інтереси не обмежувалися лише службовими та громадськими справами. Ірина Григорівна не проминала жодної нагоди відвідати вистави столичних драматичних театрів ім. Івана Франка та Лесі Українки, побувати на виступах гастрольних труп. Це наснажувало до нелегкої праці, зігривало душу, скрашувало їй життя. Нині Ірина Григорівна підтримує зв'язки з Верховним Судом України, колегами, друзями.

Указом Президента України від 14 жовтня 1999 р. Ірину Григорівну Коломійчук нагороджено орденом «За мужність» III ступеня.

М.Д. Мигашко
Л.М. Атаманчук

Міжнародні зв'язки

27 вересня 2004 р. Голова Верховного Суду України В.Т. Маляренко, його Перший заступник П.П. Пилипчук, заступник А.Г. Ярема та інші посадові особи цього судового органу зустрілися з делегацією Тимчасового комітету Парламентської асамблеї Ради Європи (далі — ПАРЄ) для спостереження за президентськими виборами в нашій країні. До складу зазначеного комітету входили: від групи лібералів, демократів та реформаторів — Ханне Северінсен, від Європейської народної партії — Крістос Пургурідес, від Європейської демократичної групи — Андре Кваккестад, від соціалістів — Абдулакадір Артеш, від групи об'єднаних європейських лівих — Дорос Крістодулідес. Секретаріат ПАРЄ з питань міжпарламентського співробітництва представляли керівник відділу цієї інституції Володимир Дронов та його заступник Бак Клайн.

Ханне Северінсен, привітавши українських правників, запитала, як у Верховному Суді України розглядаються справи, пов'язані з президентськими виборами в Україні, і чи було у зв'язку з цим розширено штат суддів та працівників суду.

В.Т. Маляренко, відповідаючи на запитання, спочатку охарактеризував структуру найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції нашої країни: у трьох судових палатах — у цивільних, кримінальних і господарських справах — та у Військовій судовій колегії на сьогодні працює 81 суддя; штат апарату, тобто працівників, які допомагають суддям, перевищує 500 осіб. Голова Верховного Суду поінформував присутніх, що поки судді цього суду справляються з виборчими справами. За більш ніж два місяці від початку виборчої кампанії було розглянуто кілька десятків справ, пов'язаних із виборами. Зрозуміло, що збільшувати штат нині потреби немає.

Проблема, за словами В.Т. Маляренка, полягає в іншому. Справи щодо виборів у Верховному Суді мають розглядатися Судовою палатою в адміністративних справах. За законодавством така палата передбачена у найвищому судовому органі. Але її не створено, адже, поперше, нового Адміністративного процесуального кодексу ще не прийнято, по-друге, в Україні немає системи адміністративних судів. На жаль, парламент зволікає із розглядом зазначеного Кодексу, а Адміністрація Президента — із призначенням голови Вищого адміністративного суду України. І тому всі виборчі справи розглядає Судова палата у цивільних справах, куратором якої є А.Г. Ярема.

Крім того, Верховний Суд за законодавством є єдиною касаційною інстанцією в Україні. Тобто всі цивільні справи в касаційному порядку розглядає Судова палата у цивільних справах найвищого судового органу, а процедура касаційного провадження надто довготривала.

Ханне Северінсен також поцікавилася діями Верховного Суду у разі надходження дуже великої кількості справ, пов'язаних із виборами, і чи виникне в цьому разі потреба збільшити штат суддів?

В.Т. Маляренко відповів, що жодної затримки з розгляду цієї категорії справ Верховний Суд України не допустив, незважаючи на те, що строки розгляду виборчих справ дуже стислі, судді цього судового органу докладають максимум зусиль, щоб вони вирішувалися у визначені законом терміни. І нарікань щодо зволікання з розглядом виборчих справ, непрофесіоналізму в підході суддів до таких скарг немає.

Щодо збільшення кількості суддів Голова Верховного Суду України зазначив, що «просити про це, звичайно, можна, однак процедура їхнього обрання дуже громіздка», адже суддю Верховного Суду із кількох кандидатур обирає Верховна Рада України.

А.Г. Ярема, відповідаючи на запитання делегатів ПАРЄ, розповів про застосування виборчого законодавства нашої країни. Зокрема, у розд. XIII «Прикінцеві положення» Закону від 18 березня 2004 р. № 1630 IV «Про вибори Президента України» (далі — Закон) зазначено: «...закони та інші нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону». Тому в процесуальному плані застосовують як норми зазначеного Закону, так і положення Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК), що йому не суперечать.

У Законі є деякі суперечності, що викликало різнобачення Верховного Суду та Центральної виборчої комісії (далі — ЦВК) щодо його застосування. Це стало однією з причин проведення науково-практичних конференцій для суддів України з метою однакового застосування на практиці виборчого законодавства. Їх проведено в усіх регіонах нашої країни, і в них взяли участь й виступили перед суддями представники ЦВК, народні депутати — співавтори Закону, судді Верховного Суду та інші фахівці. Як вважає заступник Голови Верховного Суду України, значних проблем щодо застосування виборчого законодавства нинішнього року не буде.

Оскільки не всі делегати Тимчасового комітету ПАРЄ мали чітке уявлення про судову систему України, керівники найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції нашої країни розповіли про розгляд виборчих справ у всіх трьох інстанціях — від місцевих судів до Верховного, роз'яснивши розмежування між ними функцій. У зв'язку з цим вони також коротко поінформували про компетенції виборчих комісій — дільничних, територіальних і ЦВК — згідно із законодавством.

Так, відповідно до Закону скарги суб'єктів виборчого процесу розглядають місцеві та апеляційні суди нашої країни. Судді апеляційних судів розглядають, зокрема, скарги на рішення, дії чи бездіяльність

територіальних виборчих комісій та порушення законодавства членами цих комісій. Верховний Суд України в апеляційному порядку розглядає скарги, розглянуті по першій інстанції в апеляційних судах, яких в Україні 27. Таких скарг на день зустрічі до найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції надійшло чотири. Відповідно до Закону скарги на дії кандидатів на пост Президента України чи їх довірених осіб розглядає Апеляційний суд м. Києва.

А.Г. Ярема пояснив, що Верховний Суд України розглядає справи:

— за скаргами визначених законом суб'єктів виборчого процесу на рішення, дії або бездіяльність ЦВК (ч. 2 ст. 93 Закону, гл. 30-Б ЦПК, ч. 8 ст. 12 Закону від 30 червня 2004 р. № 1932-IV «Про Центральну виборчу комісію»);

— за заявою ЦВК про встановлення судом факту наявності у передвиборній програмі кандидата на пост Президента України ознак положень, спрямованих на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення (ч. 8 ст. 51 Закону);

— за заявою ЦВК про скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України з підстав, передбачених пунктами 1—8 ч. 1 ст. 56 Закону (ч. 2 цієї статті, ч. 2 ст. 243^а ЦПК).

Заступник Голови Верховного Суду навів приклади таких справ. Першою, за його словами, надійшла скарга щодо М. Рогожинського, в програмі якого мало місце розпалювання міжнаціональної ворожнечі. Цю скаргу виборчої комісії найвищій судовий орган задовольнив, оскільки виборча програма кандидата на пост Президента дійсно містила такі положення. Зміст другої скарги — на рішення ЦВК — полягав у тому, що цей орган зареєстрував кандидатом на пост

Президента М. Бродського, в програмі якого начебто були аналогічні вже зазначеним положення. Проте Верховний Суд України таких фактів не встановив.

Переважна більшість скарг суб'єктів виборчого процесу стосувалася бездіяльності ЦВК, що є колегіальним органом. Раніше практика була такою, що член зазначеної комісії одноособово давав відповіді на скарги, які надходили. Відповідно ж до Закону будь-яке рішення ЦВК може бути прийняте лише на спільному засіданні цього колегіального органу. Таким чином, порушувалися норми Закону «Про Центральну виборчу комісію». Отже, Верховний Суд України змушений був виправляти ці помилки щодо застосування членами ЦВК законодавства нашої країни.

Відповідаючи на запитання делегатів Тимчасового комітету ПАРЄ, А.Г. Ярема пояснив, що в разі визнання виборів сфальсифікованими та проведеними всупереч законодавству України Верховний Суд України має право їх анулювати. В будь-якому випадку мова йтиме про постанову ЦВК, а такі постанови, як уже зазначалося, підлягають оскарженню лише у Верховному Суді України.

Заступник Голови Верховного Суду роз'яснив, що у Законі вказано, хто може звернутися зі скаргою про неправомірність першого туру, і визначено терміни її розгляду.

А в разі звернення зі скаргою на те, що результати виборів були сфальсифіковані під час першого туру, скаржник має довести, що результати неправильні. Для цього й існують інститути українських і міжнародних спостерігачів тощо. Верховний Суд не може підмінювати повноваження цих інститутів та ЦВК.

В.Т. Маляренко констатував, що за наведених обставин для розгляду Верховним Судом України цієї справи буде достатньо тижня, і запевнив гостей та структури, які вони представляли, що найвищій судовий орган у системі судів загальної юрисдикції нашої країни зробить усе можливе для забезпечення прозорості і законності виборів Президента України.

Голова Верховного Суду України В.Т. Маляренко 15 жовтня 2004 р. зустрівся з представниками Місії ОБСЄ/БДІПЛ (Бюро демократичних інститутів та прав людини) зі спостереження за виборами Президента України (далі — Місія) — Послом і Головою цієї інституції Гертом Аренсом та аналітиком з правових питань Джесі Пілігімом. Верховний Суд України на зустрічі також представляли заступник Голови А.Г. Ярема, начальник управління міжнародно-правового співробітництва В.П. Потапенко, начальник відділу організаційно-протокольного забезпечення цього управління Н.Л. Напрієнко та інші офіційні особи.

В.Т. Маляренко констатував, що між Верховним Судом України та Місією уже традиційно склалися добрі відносини взаєморозуміння і співпраці. Гости, як він зазначив, в основному ставлять запитання щодо виборчого процесу та стосовно розгляду справ, пов'язаних з ним. На сьогодні до Верховного Суду України надійшло кілька десятків таких справ. Розглядаються вони вчасно, у строки, визначені у відповідному законодавстві.

Герт Аренс повідомив, що згідно зі своїм мандатом Місія здійснює спостереження за виборами в нашій країні й фіксує цей процес. При цьому її представники неухильно дотримують принципу неупередженості, тобто ця інституція не підтримує жодного з кандидатів у Президенти України.

У складі основного персоналу Місії, як повідомив її голова, 12 аналітиків, що спеціалізуються з різних питань. Зокрема, зі спостереження за висвітленням виборчого процесу в пресі, діяльності ЦВК та розгляду скарг відповідно до принципів, викладених у законодавстві України.

Відповідаючи на запитання, надіслані напередодні зустрічі листовно, Голова Верховного Суду України зазначив, що демократичні засади

виборів притаманні нашому народу з давніх-давен. Гетьманів обирали ще в козацьку добу. Тому не випадково Посол США в Україні Джон Хербст нещодавно сказав, що в нашій країні до останнього моменту виборів неможливо сказати, хто буде Президентом, тобто так само, як і в США та інших демократичних країнах світу.

А.Г. Ярема додав, що справи, пов'язані з виборами, у Верховному Суді розглядає Судова палата у цивільних справах. Водночас ця палата розглядає цивільні справи, яких на день зустрічі накопичилося приблизно 25 тис. У складі палати нині налічується 22 судді. Незважаючи на стислі строки (згідно з національним законодавством справи щодо виборів в порядку апеляції розглядаються протягом двох днів, а по першій інстанції — протягом п'яти), Судова палата у цивільних справах справляється з розглядом цих справ. Розглянуто 83 справи по першій інстанції й 26 — у порядку апеляції. Заступник Голови Верховного Суду України детально поінформували присутніх про розгляд цих справ.

У відповідях було сказано, що для прийому і розгляду справ, які надходять у зв'язку з виборами, у строки, визначені в законодавстві, судді та канцелярія Верховного Суду з вересня працюють за жорстким графіком. У такому ж режимі працюють місцеві й апеляційні суди нашої країни.

Вислухавши відповіді на поставлені запитання, гости подякували за відкритість і зазначили, що статистика про розгляд справ, яку вони одержали, дуже корисна для виконання Місією її повноважень.

В.Т. Маляренко на завершення бесіди підкреслив, що Верховний Суд України зі свого боку робить усе можливе, щоб вибори відбулися своєчасно і у передбаченому законом порядку.

Протягом вересня-жовтня 2004 р. судді Верховного Суду України брали участь у кількох заходах у рамках міжнародних програм.

14—15 вересня у м. Копенгагені (Данія) в рамках Проекту технічної допомоги Ради Європи (далі — РЄ) для України з питань боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, відбувся практичний тренінг, в якому у складі делегації представників державних органів України взяв участь суддя А.І. Редька.

20—28 вересня учасником Міжнародної конференції з питань проблематики зобов'язального права за новим Цивільним кодексом України, що відбувся у Флориді (США), став І.Л. Самсін.

6—9 жовтня у м. Варшаві (Польща) суддя В.М. Коновалов був учасником наради ОБСЄ з питань зобов'язань у галузі людського виміру.

10—14 жовтня в м. Лісабоні (Португалія) в рамках V спільної програми Європейської Комісії та РЄ для зміцнення демократичної стабільності в Україні з метою ознайомлення з діяльністю школи суддів у цьому місті перебувала делегація викладачів Академії суддів України, до якої також входили судді В.О. Паневін і В.В. Земляной.

12—16 жовтня в м. Амстердамі (Нідерланди) суддя Б.М. Пошва брав участь у робочому візиті в рамках Проекту технічної допомоги з питань боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом в Україні.

Продовжується передплата на 2005 р.

Постанови Пленуму Верховного Суду України

До систематизованого збірника буде включено постанови Пленуму Верховного Суду України (зі змінами й доповненнями), в яких відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 47 Закону «Про судоустрій України» на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики даються роз'яснення з питань застосування законодавства при розгляді судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення, а також із загальних питань судової діяльності.

Збірник міститиме довідковий розділ, який складатиметься з алфавітно-предметного і хронологічного покажчиків включених до видання постанов.

Періодичність виходу: 1 раз на рік.

Передплатний індекс УДППЗ «Укрпошта»: 08873.

Вісник Верховного Суду України

Журнал вміщує роз'яснення Пленуму Верховного Суду України з питань застосування законодавства при розгляді судами цивільних, кримінальних, господарських справ і справ про адміністративні правопорушення, матеріали судової практики Верховного Суду України та судів загальної юрисдикції (витяги з рішень, узагальнення судової практики, аналіз судової статистики), рішення Європейського суду з прав людини, коментарі законодавства, ґрунтовні методичні матеріали на допомогу судді, матеріали з питань організації діяльності Верховного Суду України і судів загальної юрисдикції, дискусійні статті з проблем судово-правової реформи та вдосконалення чинного законодавства.

Періодичність виходу: 12 разів на рік.

Передплатний індекс УДППЗ «Укрпошта»: 40358.

Рішення Верховного Суду України

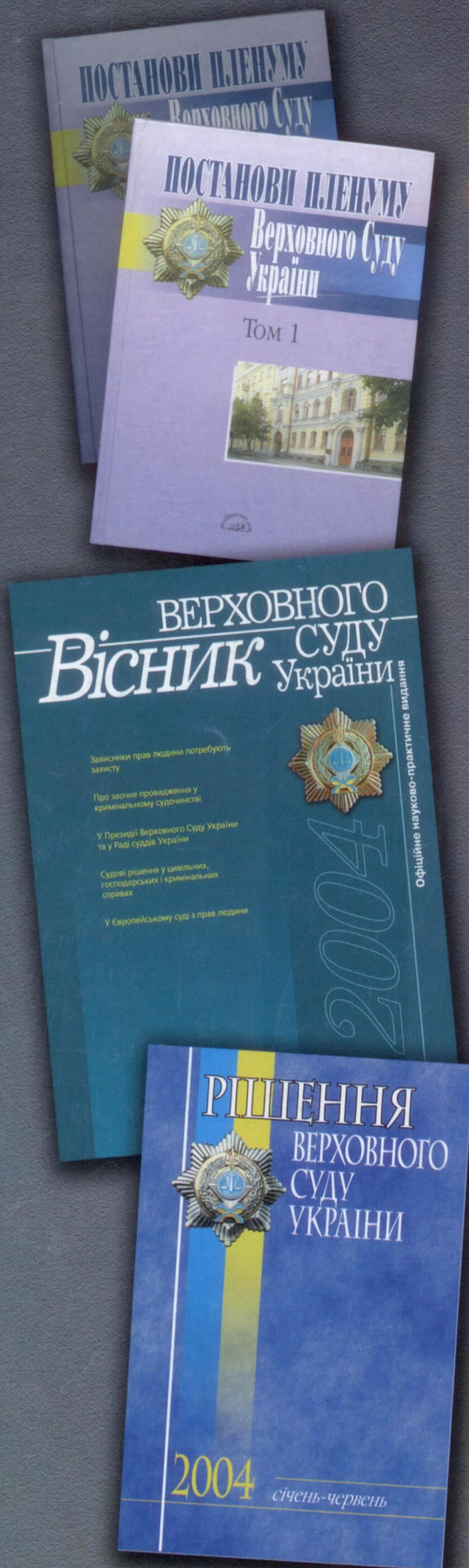
До кожного з двох випусків збірника за 2005 р. увійдуть витяги із судових рішень у цивільних, господарських, кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення, розглянутих Верховним Судом України у 2004—2005 рр.

Кожен витяг супроводжуватиметься правовою позицією, в якій у стислій формі буде викладено основний зміст рішення. Усі витяги систематизовані за формами судочинства, галузями законодавства та категоріями справ.

Користування виданням полегшуватиме алфавітно-предметний покажчик матеріалів випуску.

Періодичність виходу: 12 разів на рік.

Передплатний індекс УДППЗ «Укрпошта»: 40646.

Інформацію щодо оформлення замовлень на всі ці видання можна одержати за адресою:
 Концери «Видавничий Дім «Ін Юре»
 04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17-21.
 Тел./факс: (044) 537-5118, 537-5137, 537-5143.
 E-mail: subscribe@inyure.kiev.ua web: http://www.inyure.kiev.ua